

В.Ф.Колесник, В.М. Павленко

**ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН
(1918 – 1939 РР.)**

ПІДРУЧНИК

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний
підручник для студентів вищих навчальних закладів**

Київ - 2011

УДК 94(100):327(075.8)

ББК 63.3(0)61-6

Рецензенти:

Виговський М.Ю., доктор історичних наук

Рафальський О.О., доктор історичних наук

Колесник В.Ф., Павленко В. М.

Історія міжнародних відносин (1918 – 1939 рр.). – К., 2011.

У підручнику, присвяченому історії міжнародних відносин у період між двома світовими війнами, розглядається процес становлення, розвитку та краху Версальсько-Вашингтонської системи. На основі документів, широкого кола наукової літератури висвітлюються та аналізуються найважливіші події, що відбувались у світі в означений час.

Видання адресовано насамперед студентам вищих навчальних закладів, усім, хто цікавиться історією міжнародних відносин.

ПЕРЕДМОВА

В основу підручника з історії міжнародних відносин міжвоєнної доби (1918 – 1939 рр.) покладено курс лекцій, який читається студентам історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У ньому на широкому фактичному матеріалі висвітлюються основні міжнародні події міжвоєнного періоду, розкривається їх зміст і значення, взаємозв'язок, наслідки. Передусім висвітлюється історія міжнародних відносин, водночас аналізується політика окремих держав. У центрі уваги – проблеми міжнародної стабільності, війни і миру, зародження системи світового порядку.

Методологічною основою підручника став системний підхід до вивчення і викладання історії міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє розглядати період між двома війнами як історію становлення, еволюції та розвалу Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Ця система стала першою спробою в історії людства встановити глобальний світовий порядок.

Варто зазначити, що багато проблем, піднятих у підручнику, і сьогодні викликають гострі дискусії. Це стосується і політики «умиротворення» західних демократій, і ролі та значення радянсько-німецького договору 1939 року тощо. Автори прагнули до зважених оцінок усіх відомих подій міжнародного життя у міжвоєнний період, враховували висновки, що містяться в багатьох наукових працях та розвідках. Підручник підготовлений відповідно до навчальної програми курсу «Історія міжнародних відносин (1918 – 1939 рр.)», який читається студентам історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Водночас матеріали підручника будуть корисними не лише для істориків, а й для майбутніх фахівців з дипломатії, усіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин.

Видання стало можливим завдяки підтримці членів колективу кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, які надавали допомогу на всіх етапах підготовки підручника, висловили цінні зауваження і поради. Слова вдячності рецензентам підручника.

ВСТУП

Уже на початку 1990-х років разом зі змінами на політичній мапі світу виникає необхідність у переосмисленні теоретичних та методологічних питань вивчення міжнародних відносин. Дослідники пострадянського простору відмовились від застарілих підходів до аналізу міжнародних проблем, які радянськими вченими, зазвичай, розглядалися на основі марксистсько-ленінської методології, з класових позицій. На сучасному етапі розвитку історичної науки утверджується системний підхід в дослідженні міжнародної політики та дипломатії, що цілком враховано в означеному навчальному посібнику. **В його основі – підхід до міжнародних відносин, як до самостійної історичної реальності**, що має свою логіку, закономірності руху та розвитку. На наш погляд, системний підхід передбачає не просто хронологічно вивірені й достовірно викладені факти дипломатичної історії, а й висвітлення рушійних сил найважливіших подій світової політики. Міжнародні відносини розглядаються як єдиний організм. Як особлива форма суспільних відносин, вони виникають у процесі зовнішньополітичної діяльності держав, міжнародних організацій і недержавних суб'єктів міжнародного життя. Безумовно, **в комплексі міжнародних відносин домінуючими є міждержавні відносини**. Саме ці відносини на певному етапі розвитку складають стійку систему, з притаманними для неї внутрішніми закономірностями. Тому всі процеси взаємодії та взаємовпливу зовнішньої політики окремих держав, найважливіші загальносвітові події в цьому контексті об'єднані поняттям **система міжнародних відносин**.

Система міжнародних відносин (або міжнародний порядок) являє собою конкретно-історичну, певною мірою стійку форму організації міжнародних відносин, що закріплена в документах (угоди, договори, тощо) і відображає як баланс сил, так і специфіку відносин між державами, які входять до цієї системи.

Хоча міждержавні відносини набувають складного, взаємопов'язаного характеру досить рано, глобальна система міжнародних політичних відносин склалась не відразу. *У ході Першої світової війни формується розуміння необхідності досягнення стабільності міжнародних відносин за допомогою політичних засобів.*

У той час світ ще складався з декількох підсистем, які утворилися в Європі, де відносини між державами були найбільш розвинутими. Загалом, ще з початку ХІХ століття найважливішою підсистемою міжнародних відносин була європейська. Разом із нею поступово почала набувати належних форм і особлива підсистема в Північній Америці. А на сході євразійського материка навколо Китаю існувала одна з архаїчних підсистем – східно азійська. Коли закінчувалася Перша світова війна, почали чітко проявлятися перші тенденції переростання північноамериканської підсистеми в євроатлантичну, з одного боку, і в азійсько-тихоокеанську – з іншого; з'явилися перші ознаки становлення близькосхідної та латиноамериканської підсистем.

Слід наголосити, що всі ці підсистеми зростали і проходили етап становлення як частини одного цілого – глобальної системи, що лише починала формуватися в політико-дипломатичному розумінні. Її центром була європейська підсистема. Саме вона залишалась найвпливовішою і за географічним положенням, і за значенням держав, які її утворювали. Крім того, європейська підсистема за складністю і рівнем зрілості значно випереджала інші підсистеми міжнародних відносин.

Кожна система міжнародних відносин характеризується певним рівнем стійкості, яка, в свою чергу, залежить від балансу сил, що лежить в основі системи. Цей баланс сил постійно змінюється під впливом різних факторів. Тому в реальному житті рівновага сил завжди відносна і умовна. Але важливим підґрунтям рівноваги у міжнародній системі є її багатополлярність. Вона має налічувати у своєму складі декілька приблизно рівних за силою держав. Такий стан не лише задовольняє обопільні

інтереси більшості учасників системи, але й підтримує необхідний баланс сил.

Рівновага також може бути досягнута шляхом створення різних політичних альянсів, військових союзів та коаліцій. Все це забезпечує стійке існування системи. Водночас, взаємодія держав у системі міжнародних відносин багато в чому визначається їх відношенням до балансу сил, що склався. Одні підтримують цей баланс, інші намагаються його змінити, а треті обирають шлях його руйнування. Саме в залежності від обраної позиції країни і будують свої відносини одна з одною.

Необхідно зазначити, що під впливом різних факторів співвідношення сил між державами та їх інтереси змінюються. Тому відбувається певна корекція рівноваги, з урахуванням нових історичних реалій. І якщо мирним шляхом підтримати такі коливання не вдається – система гине, тобто відбувається її розвал. Із цього випливає, що кожна система міжнародних відносин існує до того часу, поки встановлений в ній баланс сил не вступає у протиріччя з новими історичними умовами.

У XVII – першій половині XX ст. зміна міжнародних систем відбувалася виключно військовим шляхом. Провідні держави вели між собою війни, що змінювали співвідношення сил та політичну мапу не тільки Європи, але й всього світу. За цей період можна виділити сім систем міжнародних відносин.

Після Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. формується і стверджується перша – Вестфальська система. В основі цієї системи був закладений принцип європейської рівноваги. В міждержавних відносинах починає домінувати багатополярність, спричинена існуванням у світі, як мінімум, кількох провідних держав, що мали приблизно однаковий військовий, політичний та економічний потенціал. З цього часу держави починають розглядати багатополярність як гарантію особистої безпеки. Тому зовнішньополітична стратегія багатьох держав стала визначатися

намаганнями не допустити значного посилення своїх потенційних суперників.

На початку XVIII ст. баланс сил на європейському континенті суттєво змінюється. Велика Британія, Росія, а пізніше і Прусія стають провідними великими державами. Європейська рівновага в цей час зберігається, а Утрехтський (1713 р.) і Ніштадтський (1721 р.) мирні договори закріпили новий політичний порядок – Постутрехтську систему міжнародних відносин, яка проіснувала до Великої французької революції.

Із підписанням Тільзйтського миру (1807 р.) і створенням російсько-французького союзу утворюється Тільзйтська система міжнародних відносин, яка проіснувала зовсім недовго і була зруйнована Росією. Об'єктивно вона і не мала шансів на довге життя, оскільки не знімала протиріччя між великими державами.

Нова система міжнародних відносин, в основу якої був закладений принцип європейської рівноваги, утворилася після рішень Віденського конгресу (1814-1815 рр.). У зв'язку з цим були розроблені механізми підтримки рівноваги. Віденська система виявилася достатньо життєздатною і проіснувала до 1871 року, поки Франкфуртський мирний договір (1871 р.) не започаткував нову систему міжнародних відносин.

Після франко-пруської війни в Європі відбуваються досить суттєві зміни. До списку великих держав замість Прусії потрапляють Німеччина та Італія. У такому складі Постфранкфуртська система міжнародних відносин проіснувала до початку Першої світової війни.

Версальсько-Вашингтонська система сформувалася після Першої світової війни. Її вже можна характеризувати як глобальну, адже серед великих держав вперше з'являються США і Японія. Як наслідок, новий світовий порядок став явищем не лише європейського, але й світового, глобального масштабу. На жаль, Версальсько-Вашингтонська система зазнала краху. Більшість великих держав відмовилась брати на себе відповідальність за глобальний міжнародний порядок. Значна частина

країн була невдоволена своїм місцем у системі, а США не змогли подолати регіональне політичне мислення.

Усе це призвело до трагедії світового масштабу – Другої світової війни. Великі держави так і не зробили висновків після подій 1914–1918 рр. – війна знову була обрана як засіб досягнення певних зовнішньополітичних намірів. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, що була сформована країнами-переможницями, стала багатополлярною. Але в п'ятірці провідних держав не було рівноваги. Світ швидко стає біполярним: на загальному міждержавному фоні дуже виділяються два головні центри сили – США та СРСР, між якими розпочинається «холодна війна».

У такому вигляді система проіснувала до 80-х рр. XX ст. і вперше за останні чотири століття розпалася не в результаті військових зіткнень, а мирним шляхом. А з початком 90-х рр. минулого століття починає формуватися новітня система міжнародних відносин.

РОЗДІЛ I.

ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ПІДСУМКИ. ПЛАНИ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ ЩОДО МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ І ПІСЛЯВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ.

Результати та наслідки Першої світової війни. Розстановка та співвідношення сил на міжнародній арені.

Вступаючи у війну, військові стратеги обох воюючих сторін розраховували на швидку перемогу. Але три важкі і виснажливі роки війни не принесли серйозної переваги жодній коаліції. Війна, яка затягнулася, загрожувала непередбачуваними наслідками для всіх, без винятку, держав, що брали в ній участь. Поступово накопичувалась втома і напруга. Як наслідок, зростали антивоєнні і радикальні настрої, національні рухи.

В обох воюючих таборах з'являються прибічники завершення війни на основі взаємоприйняттого компромісу. Але чисельні спроби домовитись, що відбувалися на різних рівнях літом-восени 1916 року, бажаних результатів не принесли. У грудні 1916 р. була відкинута ініціатива мирного посередництва В. Вільсона – президента на той час ще нейтральних США. Стало зрозуміло, що війна буде продовжуватися до перемоги.

Але всі великі держави витримували колосальне військове навантаження. Вступ у війну на боці Антанти Сполучених Штатів Америки весною 1917 року посилив позиції останньої. Водночас, захоплення більшовиками влади у жовтні 1917 року різко загостило і ускладнило міжнародну ситуацію. Першим зовнішньополітичним актом більшовиків став Декрет про мир, прийнятий делегатами II Всеросійського з'їзду рад і підписаний Леніним. Цим документом більшовики розраховували дискредитувати уряди воюючих держав в очах народів і підштовхнути

маси до революційних виступів. У листопаді 1917 року Радянський уряд на чолі з Леніним звернувся до урядів США, Великої Британії, Франції, Італії та інших союзних їм держав, а через нейтральні держави – до країн німецького блоку з заявою, що Декрет про мир варто розглядати як офіціальну пропозицію негайного перемир'я і початку мирних переговорів. Але країни Антанти не дали ніякої відповіді на радянські пропозиції, так як не визнавали Радянського уряду. Крім того, вони були зацікавлені в тому, щоб Росія й далі відтягувала на себе основну частину австро-німецьких сил.

У відповідь на змову мовчання, яким зустріли пропозиції Росії країни Антанти, уряд Леніна почав випробовувати ґрунт для того, щоб визначити, як сприйме його ініціативу Четверний союз. Німеччина намагалася використати ситуацію, що склалася, на свою користь. Тяжке воєнно-стратегічне і напружене внутрішнє становище змушували її відгукнутися на звернення Радянського уряду. Берлін мав надію підписати сепаратний мир з більшовицькою Росією і, таким чином, вирішити проблему Східного фронту, а там довести війну до перемоги.

Переговори радянської Росії з державами Четверного союзу про перемир'я почалися 3 грудня 1917 р. у Брест-Литовську, де перебував штаб німецьких військ. Радянську делегацію очолював А.А. Іоффе, делегацію німецького блоку (Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії) – генерал М. Гофман. 15 грудня 1917 року була підписана угода про перемир'я між Росією і країнами Четверного союзу на 28 днів (із 17 грудня 1917 р. до 14 січня 1918 р.). Вона передбачала припинення воєнних дій між договірними сторонами, які зобов'язувалися також не робити ніяких перекидань військ, за винятком уже початих на момент підписання договору.

Після врегулювання всіх питань 22 грудня 1917 р. у Брест-Литовську почалися переговори про підписання миру між державами Четверного Союзу і Радянською Росією. В основі програми радянської делегації, що

прибула на переговори у Брест-Литовськ, лежали Декрет про мир і інструкція, прийнята Радою Народних Комісарів. На першому ж засіданні радянська делегація виклала програму так званого загального демократичного миру, запропонувавши вести переговори, виходячи з таких принципів: визнання рівності всіх народів і їх права на самовизначення; виведення у найкоротші строки окупаційних військ із захоплених територій і відновлення політичної самостійності народів; цілковите відмовлення від анексій і контрибуцій, від економічного тиску на країни; надання колоніальним народам політичної самостійності і вільного розвитку. Представники Четверного союзу погоджувалися прийняти загальні принципи радянської декларації тільки за умови визнання їх державами Антанти, так як Росія входила до цього блоку. Вони відмовились також гарантувати право на політичну самостійність народам окупованих ними територій, розв'язати питання про долю німецьких колоній, а їх вимога винагороди за утримання військовополонених була прихованою формою вимоги виплати контрибуції.

На вимогу Радянського уряду було зроблено перерву у переговорах, і 30 грудня урядам держав Антанти запропоновано приєднатися до переговорів про демократичний мир. Цим самим Радянський уряд розраховував на піднесення революційного робітничого і антивоєнного руху у Західній Європі. Але країни Антанти, які продовжували невизнавати Радянський уряд, не давали відповіді на всі його звернення.

На переговорах, що відновилися після перерви 9 січня 1918 року, представники Німеччини відмовилися визнавати принцип самовизначення націй, 18 січня генерал Гофман рішуче відхилив вимогу звільнити окуповані німецькими військами території Польщі, Прибалтики і частини Білорусії. Країни Четверного союзу почали наполягати на прийнятті радянською стороною їхніх умов мирного договору. Німці запропонували мир на умовах повної капітуляції Радянської Росії і фактичної анексії великої кількості територій бувшої Російської імперії (понад 150 тис. км.²).

Німецька делегація категорично зажадала задоволення її умов. Тому переговори знову зайшли в глухий кут і були перервані на 10 днів, а фактично перерва тривала 12 днів – до 30 січня.

Питання миру викликало гостру дискусію в партійному керівництві більшовицької Росії.

Троцький, який очолював у цей час радянську делегацію у Брест-Литовську, повідомив у Петроград, що вважає за необхідне, щоб Радянський уряд розірвав переговори, оголосив стан війни припиненим і відмовився від підписання миру на умовах, запропонованих Четверним союзом. Позиція Троцького була такою: оголосити війну припиненою, армію демобілізувати, але миру не підписувати. На думку Троцького, його лозунг «Ні війни, ні миру!» міг і повинен був привести до загострення революційної кризи в Німеччині, стимулювати виступ німецького пролетаріату проти уряду. А за таких умов наступ німецької армії стане неможливим або буде принаймні утруднений.

21 січня 1918 року відбулася нарада ЦК РСДРП(б) з партійними працівниками, на якій Ленін настоював на підписанні миру, в разі пред'явлення Німеччиною ультиматуму, на визначених Четверним союзом умовах. З 63 учасників наради лозунг «революційної війни» підтримали 32. Пропозиція Троцького – «ні війни, ні миру» – зібрала 16 голосів. За пропозицію Леніна – підписати мир – голосувало 15 осіб. Отже, не дивлячись на те, що Ленін пропонував прийняти німецькі вимоги, більшість рішуче виступала проти підписання сепаратного миру.

Гострі дебати в питанні про мир розгорнулися на засіданні ЦК РСДРП(б) 24 січня. Ленін у своєму виступі настоював на необхідності і неминучості підписання миру для збереження соціалістичної революції. Він вважав, що в цих умовах війна була б згубною для Радянської Росії. Проте, враховуючи наявні настрої на користь революційної війни, він виніс на голосування пропозицію – всіяко затягувати підписання миру до пред'явлення Німеччиною ультиматуму. Час, який вигрався таким

способом, можна було використати, щоб переконати хитких у необхідності підписання миру. З 16 присутніх з правом ухвального голосу за пропозицію Леніна голосувало 12 осіб, проти – тільки один. Це зобов'язувало радянську делегацію в Брест-Литовську триматися до формального пред'явлення ультиматуму Німеччиною. Пропозиція Троцького зібрала 9 голосів при 7 проти. І тільки два голоси при 11 проти і одному, що утримався, висловилися за революційну війну.

Питання веденням переговорів обговорювалися і на нараді ЦК РСДРП(б) з представниками різних течій 3 лютого 1918 р. На ній на питання: «чи треба підписувати мир?» – тільки п'ять учасників наради проголосували позитивно, два – проти і сім утрималися. Отже, нарада показала, що незгоди у верхах РСДРП(б) залишилися таким ж гострими, спільну позицію з питання миру не було вироблено.

Тим часом президент США В. Вільсон 8 січня 1918 року подав до американського конгресу свою програму мирного врегулювання, яка складалася з 14 пунктів. Ця програма включала в себе: відмову від таємної дипломатії, свободу міжнародної торгівлі, свободу мореплавства, справедливе вирішення колоніальних проблем, скорочення озброєнь, а також створення всесвітньої міжнародної організації, яка б забезпечувала гарантії політичної незалежності і територіальної цілісності як великих, так і малих держав.

Не дивлячись на те, що американська програма викликала у союзників досить неоднозначну реакцію, держави Антанти офіційно підтримали «14 пунктів» Вільсона, погодилися покласти цей документ в основу мирної програми коаліції.

Але, крім делегації Радянської Росії, до Брест-Литовська 1 січня 1918 р. прибула також делегація Української Народної республіки. Членами цієї делегації були: В. Голубович, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк, М. Левитський та С. Остапенко. Делегація мала домагатися, щоб Україна дістала Східну Галичину, Буковину, Закарпаття, Холмщину.

У разі відмови Австро-Угорщини поступатися українськими етнічними землями, які раніше належали їй, треба було домагатися створення з них окремого коронного краю з широкою автономією. Крім делегацій від Радянської Росії та УНР до Брест-Литовська прибула також делегація від Народного Секретаріату (О. Медведєв, В. Шахрай), створеного в Харкові більшовиками. Л. Троцький, заявляючи, що більша частина України належить до Народного Секретаріату і що вплив Центральної Ради зменшився, вимагав визнати Народний Секретаріат за дійсний український уряд. Але держави Четверного союзу визнали делегацію УНР.

Після того, як 30 січня 1918 року переговори були знову поновлені, держави Четверного союзу і представники Центральної Ради підписали 9 лютого 1918 року мирний договір. Цей договір встановлював кордони між УНР та Австро-Угорщиною по довоєнних кордонах Росії з Австро-Угорщиною. Кордон з Польщею мав бути визначений спеціальною комісією «на основі етнографічних відносин і бажань людності». Сторони обопільно відмовлялися від сплати збитків завданих війною. У відповідності з цим документом українська сторона мала забезпечити Німеччину поставками продовольства та залізної руди. Зокрема, до 1 липня 1918 року потрібно було поставити 1 млн. тонн збіжжя, м'яса, круп. Держави Четверного союзу зобов'язувалися надати Центральній Раді військову допомогу для боротьби з більшовиками та позику в сумі 1 мільярда карбованців. Договір обумовлював обмін полоненими, встановлення дипломатичних відносин, повернення цивільних інтернованих, відновлення міждержавних зносин.

На другий день, 10 лютого, коли німецька сторона висунула більшовикам ультиматум з вимогою дати негайно відповідь стосовно підписання мирного договору, Троцький оголосив про одностороннє припинення війни і демобілізацію російської армії і залишив Брест-Литовськ, тим самим фактично перервав переговори, давши Німеччині привід для розриву перемир'я і розгортання воєнного наступу.

Німеччина, через тиждень після завершення переговорів, розгорнула наступ по всьому фронту. На територію України німці з австрійцями ввели могутню 450 тисячну армію. Більшовики змушені були тікати з України. Німецька армія доволі легко продовжувала просуватися по території Росії. Німецькі війська зайняли Псков, Ревель та інші міста, загрожуючи Петрограду. Продовжуючи наступ, Німеччина висунула нові, ще тяжчі для Радянської країни умови миру. Більшовики, потрапили у надзвичайно складне становище. На засіданні ЦК РКП(б) 23 лютого 1918 р. за негайне підписання німецьких умов миру голосувало сім членів ЦК, проти чотири, четверо утрималися. Отже, Центральний Комітет РКП(б) прийняв пропозицію Леніна негайно підписати умови миру, пред'явлені Німеччиною. Радянський уряд сформував делегацію для ведення переговорів з Німеччиною під головуванням Г.Я. Сокольникова. До її складу були також включені Л.М. Карахан, Г.І. Петровський, Г.В. Чичерін.

3 березня 1918 року сепаратний мирний договір з державами Четверного союзу на дуже жорстких і принизливих для більшовиків умовах був підписаний.

Брестський мир містив дуже тяжкі умови для більшовицької Росії. Від Росії відходило 780 тис. км², де проживало та той час біля третини населення. Зокрема, від Росії відторгалися: Естляндця, Курляндія, Ліфляндія, Литва і Польща, де відновлювалася попередня небільшовицька влада. У Закавказзі під владу Туреччини відходили Карс, Ардаган і Батум. Тяжким наслідком Брестського миру для Радянської Росії була втрата України. З України і Фінляндії Радянський уряд був зобов'язаний вивести свої війська і Червону гвардію. Російські війська виводилися також з Аландських островів. Росія повинна була негайно укласти мир з урядом Центральної Ради.

Радянська Росія зобов'язувалася провести «демобілізацію своєї армії, включаючи і військові частини, новосформовані теперішнім урядом», роззброїти або перевести в російські порти військовий флот. Цей пункт

означав цілковите знищення армії, її переведення на стан мирного часу. Спеціальний пункт договору вимагав від Радянської Росії припинити революційну агітацію проти держав Четверного союзу, а також проти урядів України і Фінляндії. Росія мала виконати низку принизливих економічних вимог. Їй нав'язувався у ще тяжчій формі старий торговий договір, укладений у 1904 році в інтересах німецьких аграріїв. Зокрема, Німеччині надавалося право безмитного вивозу з Росії лісу і руди. Водночас договір забезпечував власникам держав Четверного союзу відшкодування усіх їх збитків (винагорода за експропріацію земельної власності, концесій і акцій тільки німецьких підданих визначалася попередньо у три мільярди карбованців) і сплату відсотків по зобов'язаннях царського уряду (близько півмільярда). Загалом було підписано 6 документів: мирний договір (13 статей), заключний протокол та додаткові договори з кожною державою Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною). Радянська Росія повинна була ратифікувати договір протягом двох тижнів, тобто до середини березня 1918 року, після чого він набрав чинності.

15 березня в Москві IV Надзвичайний з'їзд Рад робітничих, солдатських, селянських і козачих депутатів ратифікував мирний договір. Понад дві третини делегатів з'їзду (784 особи) проголосували за ратифікацію (проти – 261, утрималися – 115). 17 березня Брестський мирний договір був ратифікований Німеччиною і набрав сили.

Брестський договір мав серйозний міжнародний резонанс. Важким ударом він став і для держав Антанти. Вичерпавши дипломатичні важелі тиску на Петроград, країни Антанти взяли курс на втручання у внутрішні справи Росії. Але загалом Брест-Литовський договір відповідав інтересам як Німеччини, так і радянської Росії. Для німецької сторони – це був останній шанс на успішне завершення Першої світової війни, а для більшовицької Росії в умовах громадянської війни, що розпочалася, цей мир був життєвою необхідністю.

Брестський мир, хоча і відтягнув, але не спас держави Четверного союзу від поразки. Ресурсів необхідних для перемоги на 1918 рік вже не було, в той час як держави Антанти нарешті змогли реалізувати свій потужніший військово-економічний потенціал. На завершальному етапі Першої світової війни вони мали перевагу як у живій силі, так і в техніці.

Після розгрому німецьких військ у районі Ам'єна (Франція), що відбувся у серпні 1918 року, Перша світова війна невпинно наближалася до свого завершення. У ході генерального наступу Антанти проти Німеччини (розпочався 26 вересня 1918 р.) держави Четверного союзу одна за одною капітулювали.

29 вересня 1918 року в Салоніках Болгарія підписала Угоду про перемир'я. Через місяць, 30 жовтня, в Мудроській бухті перемир'я уклала Туреччина. А 3 листопада в Падуї аналогічну Угоду підписало австро-угорське командування.

Нарешті 11 листопада у французькому містечку Комп'єн, у спеціальному вагоні верховного головнокомандувача союзними військами маршала Фердинанда Фоша, Угоду про перемир'я підписала і Німеччина. Це означало завершення першої в історії людства світової війни, що тривала чотири роки, три місяці та одинадцять днів.

Настав новий етап розвитку міжнародних відносин у повоєнний період, що був безпосередньо пов'язаний з підсумками Першої світової війни. Насамперед, відбулося становлення якісно нової системи міжнародних відносин.

Безумовно, головним результатом світового конфлікту стала перемога держав Антанти над країнами Четверного союзу, що була юридично оформлена у Комп'єнському перемир'ї. По суті Угоду про перемир'я можна визначити як акт беззаперечної капітуляції. На вимогу країн Антанти Німеччина повинна була «стати на коліна» (за словами маршала Фоша). У 34-х статтях Комп'єнського перемир'я, що набрало чинності об 11 годині 11 листопада 1918 р., були такі вимоги: Німеччина

припиняє всі військові дії; передає Ельзас та Лотарингію Франції; виводить протягом 15 днів свої війська із зайнятих нею територій Бельгії, Франції, Люксембургу; виводить свої війська з Ельзасу та Лотарингії, Австро-Угорщини, Румунії та Туреччини; відмовляється від досить вигідних Брест-Литовського та Бухарестського договорів, що були підписані 3 березня та 7 травня 1918 року. Однак, ст. 12 перемир'я передбачала, що німецькі війська залишать територію колишньої Російської імперії лише тоді, коли союзники визнають це за доцільне, беручи до уваги внутрішнє становище цих територій. Німеччина звільняла лівий берег Рейну, негайно повертала захоплені нею військові трофеї (в тому числі і бельгійське, російське та румунське золото). Державам Антанти передавалася значна частина німецького озброєння і техніка: 5 тис. гармат, 1,7 тис. літаків, 30 тис. кулеметів, 6 дредноутів, 18 крейсерів, весь підводний флот, 5 тис. локомотивів, 150 тис. вагонів, 5 тис. вантажних автомобілів. Ці умови необхідно було виконати протягом 36 днів. Після цього Німеччина фактично втрачала свій військовий та військово-технічний потенціал. Отже, із завершенням Першої світової війни відбулися докорінні зміни у співвідношенні сил на користь держав-переможниць, і відбувалися вони, звісно, за рахунок країн Четверного союзу.

Перша світова війна завдала безпрецедентних людських втрат (близько 9,5 млн. осіб убито і 21.1 млн. осіб поранено та скалічено, при цьому втрати переможців (5,4 млн.) перевищили втрати переможених (4 млн.); від хвороб і голоду загинуло близько 10 млн. людей); величезної розрухи і небувалих матеріальних збитків (приблизно 33 млрд. доларів). Недаремно сучасники Першої світової війни називали її «найбільшим злочином проти людства».

Війна втягнула в свою орбіту 32 держави з п'яти континентів. Військові дії проходили на території 14 країн. З усіх куточків світу було мобілізовано близько 74 млн. осіб. Загальні втрати неможливо навіть

порівняти з минулими війнами. Так, у всіх війнах XVII ст. загинуло 3,3 млн. осіб, XVIII ст. – 5,2 млн. осіб, XIX ст. – 5,6 млн. осіб.

Безумовно, війна та її наслідки вплинули на життя всіх країн. Насамперед, це стосується економічної та соціально-політичної сфер. Економіка усіх воюючих держав у зв'язку з мілітаризацією була повністю розбалансованою. Орієнтація на випуск зброї та військових матеріалів призвела до скорочення виробництва цивільної продукції, зокрема, предметів широкого вжитку. Як наслідок – товарний голод, підвищення цін, спекуляція. У 1920 р. світове промислове виробництво скоротилося на 7% порівняно з 1913 р. Особливо постраждало сільське господарство, де спостерігалася найбільша втрата робочих рук. Адже селяни були головним резервом поповнення армій. Крім того, скоротилося поголів'я худоби, знизилася врожайність (у європейських країнах – майже на 50%). Особливо постраждало господарство Європейського континенту, де відбувалися основні воєнні дії. Так, промислове виробництво 18 європейських країн (крім Болгарії, Албанії, майбутньої Югославії, прибалтійських держав) було в 1920 р. майже на 23% нижчим, ніж у 1913 р., натомість у США воно зросло на 22%. За деякими підрахунками, економічний розвиток Європи був затриманий приблизно на 8 років. Усе це спричинило незадоволення у суспільстві і призвело до різкого **загострення соціальної напруженості**.

Не дивно, що саме у повоєнний період відбувається зростання кількості страйків, селянських заворушень, що часто набували форми військових повстань.

Пік страйкового руху припадає на 1919 рік, коли на вулиці розвинутих капіталістичних країн вийшло більше 15 млн. робітників-страйкарів (до війни у середньому страйкували 2-3 млн. осіб). Отже, після закінчення війни криза західного суспільства позначилася низкою локальних війн, революційними рухами, повстаннями, гострими соціальними конфліктами, небаченим раніше масовим незадоволенням

десятків мільйонів людей своїм становищем та існуючим порядком. У березні 1919 року британський прем'єр-міністр Ллойд-Джордж зробив характерне визнання: «Вся Європа насичена духом революції. Глибоке почуття не тільки незадоволення, але й гніву та обурення панує в робітничому середовищі проти умов, які існували до війни, Весь сучасний устрій, з його політичним, соціальним і економічним укладом від одного кінця Європи до іншого більше не задовольняє маси».

Водночас посилилась міжпартійна боротьба в усіх країнах. Особливо впливовими стали ліві партії, які завжди активізувалися в часи скрути, нестабільності і кризи. Слід зазначити, що після закінчення Першої світової війни в міжнародному житті з'являється «новий феномен» – міжнародний комуністичний рух. У березні 1919 року був створений III Комуністичний інтернаціонал. Кількість комуністичних партій зростала із загрозливою для демократії швидкістю. Якщо в 1920 році їх було 67, то вже через рік – 103. А кількість комуністів з 1917 до 1922 рр. зростає в 7 разів і склала, приблизно, 1 млн. 700 тис. осіб.

Іншою, досить впливовою силою став соціал-демократичний рух. У лютому 1919 р. був відновлений II Інтернаціонал (з 1923 року – Соцінтерн). І хоча соціал-демократичних і соціалістичних партій нараховувалось на початку 1923 року менше, ніж комуністичних (близько 60), але об'єднували вони значно більшу кількість людей – 8 млн. осіб. Таку велику чисельність соціал-демократії можна пояснити основними положеннями зовнішньополітичних програм партій: пацифізм і негативне ставлення до ідеї світової революції та принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Соціальні потрясіння, викликані Першою світовою війною, стали важливими складовими формування нового світового порядку та нової міжнародної системи. У контексті цього необхідно особливо відзначити *небачений розмах національно-визвольного руху*. Нові політичні реалії

вимагали внесення суттєвих коректив у підходах до проблем мирного врегулювання.

Війна спричинила розвал чотирьох могутніх імперій: Австро-Угорської, Німецької, Османської та Російської. Було проголошено незалежність Австрії, Королівства сербів, хорватів і словенців, Латвії, Литви, Польщі, Угорщини, Фінляндії, Чехословаччини, Естонії.

Зростання національної самосвідомості, а також втрата сили і могутності держав-метрополій спричинили вступ колоніального світу під час Першої світової війни в етап національно-визвольних змагань. У 1918 – 1921 рр. збройні повстання і визвольні війни пройшли в Індії, Китаї, Монголії, Єгипті, Ірані, Іраці, Лівії, Марокко, Афганістані тощо. У результаті в листопаді 1918 р. була проголошена Триполітанська республіка. У серпні 1919 р. Англія визнала незалежність Афганістану (Равалпідський мирний договір). У 1921 р. марокканські гірські племена проголосили республіку Риф на чолі з Абд аль Керимом, а у лютому 1922 р. Англія визнала незалежність Єгипту.

У цей час метрополії змінили свою політику щодо управління колоніями, розширюючи права місцевого населення, вони намагаються зберегти економічний і фінансовий вплив. Це були перші спроби переходу до неоколоніалізму. Все це, безумовно, сприяло демократизації міжнародних відносин.

Таким чином, поступово починає складатися нова система міжнародних відносин, яка вимагала юридичного оформлення. А це залежало від розстановки та співвідношення сил, насамперед, між великими державами, адже ***передові країни світу, безумовно, виступали основними суб'єктами світової політики.*** Зрозуміло, що мова йде про держави-переможниці, які і повинні були визначити принципи, умови і засади мирного врегулювання і переходу до мирного життя.

Як змінилося місце і роль цих країн у міжнародному вимірі? На що вони могли розраховувати після закінчення Першої світової війни?

Насамперед, необхідно звернути увагу на Сполучені Штати Америки – державу, яка не просто перемогла у цій війні, а найбільше «виграла». Війна перетворила цю країну на наймогутнішу державу світу. США, яким вдалося під час війни надзвичайно розбагатіти, тепер мали на меті зміцнити свої позиції, використавши системи договорів.

Вступивши у війну лише у квітні 1917 року, США до активних військових дій перейшли аж у липні 1918 р. Як наслідок, порівняно з іншими державами, *США зазнали незначних втрат: 50 тис. полеглих і 230 тис. поранених (0,5 % від загальних втрат). Водночас, постійно продаючи товари для воюючих країн (сировину, продукти харчування), ця країна змогла значно зміцнити свої економічні позиції.* Небували надприбутки, зароблені на військових поставках, становили 33,5 млрд. дол. Для порівняння – цих грошей вистачило б, щоб покрити втрати європейських країн, зумовлені всіма матеріальними руйнуваннями. Американський експорт за роки війни зріс утричі – до 7,9 млрд. дол., США стали беззаперечним лідером в економічному світі.

Разом з тим, змінюється міжнародний фінансовий стан США. Зростають американські інвестиції – з 3 до 18 млрд. дол. Країна стає провідним міжнародним кредитором. Отже, промислово-фінансовий центр капіталістичного світу розпочав переміщення до Північної Америки. Нью-Йорк, поряд із Лондоном, стає загальноновизнаною фінансовою столицею.

Маючи такий економічний потенціал, Сполучені Штати Америки небезпідставно могли розраховувати на посилення своїх політичних позицій на міжнародній арені. Але зміни у співвідношенні сил між великими державами на користь США в цей час ще не забезпечили політичного лідерства цій країні в світі. Тому Сполучені Штати обмежено впливали на повоєнні міжнародні відносини. Пояснити це можна тим, що, *американський бізнес ще не був повністю готовий до ролі лідера у*

світовій економіці. Це стосується як внутрішнього, так і зовнішнього ринку, де США постійно чекала серйозна конкуренція.

Ще вагомішою *перешкодою на шляху до світового лідерства стала політика ізоляціонізму, що традиційно домінувала в країні ще з часів Джорджа Вашингтона* (згадаємо «Прощальне послання першого президента»). «Інтернаціоналісти» ще не мали такого державного впливу і поступалися ізоляціоністам, які були категорично проти участі США в будь-яких союзах і угодах із європейськими країнами, тому всі спроби вийти на міжнародну арену блокувалися.

Ще один фактор обмежував зовнішньополітичні можливості США – практична дипломатія. *Американські дипломати програвали дипломатам Англії і Франції, більш досвідченим у цій сфері країнам*. Це знайшло підтвердження на Паризькій мирній конференції, де американська дипломатія зазнала невдачі.

Крім того, не дивлячись на економічні здобутки, військовий потенціал США значно відставав від рівня європейських країн. Армія вимагала зміцнення і модернізації, а розбудова військово-морського флоту тільки починалася. Це аж ніяк не сприяло зростанню авторитету держави на міжнародній арені.

Тому в перші післявоєнні роки вплив США на міжнародні відносини був досить обмежений, хоча чітко визначалася тенденція до його поступового посилення.

Позиції Великої Британії однозначно охарактеризувати досить важко. Цій країні вдалося ціною надзвичайних зусиль зберегти статус великої світової держави. Насамперед, це стосувалося колоніальної політики. *Англія під час війни не тільки зберегла свої володіння, але і значно їх розширила за рахунок Німеччини та Туреччини. Доля Великої Британії в колоніальних володіннях зростає до 58 % (до війни 45 %)*. Не випадково сучасники говорили, що сонце ніколи не заходить над Британською імперією.

Її територія складала 14 млн. миль², а населення – більш як 500 млн. чол. Це становило чверть населення земної кулі. Острівна держава поширила свою владу на територію у 140 разів більшу, ніж її особиста. Британська імперія зосередила у себе 58% – олова, 71% – золота, 89% – нікелю, 66% – чаю, 50% – вовни тощо.

Англія досягла своєї мети, послабивши Німеччину не лише як колоніальну, але і як морську суперницю, зберігши найсильніший в світі військово-морський флот. В той час ще діяв принцип: британський флот повинен бути більшим, ніж об'єднані флоти двох інших держав.

Фінансове становище країни було нестабільним, хоча борг Сполученим Штатам повністю компенсувався боргами з боку континентальних європейських країн (4,3 млрд. дол.)

Велика Британія, розгромивши свого головного конкурента – Німеччину, змінила європейський баланс сил на свою користь. Вона традиційно відігравала головну роль у світовій дипломатії, маючи величезний досвід у вирішенні складних міжнародних проблем, вела далекоглядну зовнішню політику.

Але за всі ці здобутки Англія заплатила дуже дорого. Країна ще не знала стільки людських втрат: 744 тис. вбитими і 1,7 млн. поранених. У війні була втрачена п'ята частина національних ресурсів, 40% торгового флоту. Традиційні зовнішньополітичні зв'язки були порушені. Все це, безумовно, гальмувало розвиток держави.

Суттєві зміни Перша світова війна внесла і в міжнародний статус Франції, якій перемога також дісталася дорогою ціною – 1 млн. 327 тис. осіб. убитих і 2,8 млн. поранених. За втратами Франція поступалася лише Росії та Німеччині. В руїнах лежали північно-східні департаменти. Загальні збитки оцінювалися у 15 млрд. дол., що складало майже третину довоєнного національного багатства. ***Фінансове становище було тяжким. Лише Англії та США французи заборгували більше 7 млрд. дол. Крім того, після Жовтневого перевороту в Росії,***

коли більшовики скасували всі борги царського і Тимчасового уряду, Франція понесла величезні збитки (на її долю припадало 71% цих боргів).

Попри велику кількість негативних, Франція мала й позитивні наслідки Першої світової війни. Колоніальні володіння країни збільшилися із 15,1% до 29%. *Після Великої Британії Франція була найсильнішою країною-метрополією. Її політичні амбіції підкріплювалися наймогутнішою в світі сухопутною армією. А після розгрому Німеччини для Франції склалися хороші умови для утвердження провідної ролі на європейському континенті.* Тим більше Франція небезпідставно розраховувала на репараційні виплати.

Щодо Італії, то війна суттєво не змінила її місце і роль в міжнародному житті. За роки війни країна втратила 580 тис. солдат і офіцерів. Позиції Італії, як однієї з найбільших європейських країн, після розгрому італійських військ австро-угорською армією під Капоретто на міжнародній арені значно ослабли. *Економіка країни не витримала військових витрат. Державні борги перевищили національне багатство на 70 %.* Крім того, країну охопили соціальне напруження і фінансовий хаос, які супроводжувалися глибокою політичною кризою. Все це зумовило другорядні позиції Італії в повоєнних міжнародних відносинах порівняно з іншими державами-переможницями.

Але, як не дивно, перші післявоєнні роки показали, що Італія мала неабиякі економічні резерви. Були закладені основи для досягнення швидких темпів економічного зростання, що дозволило вже в 1920 р. за рівнем випуску промислової продукції вийти на довоєнний рівень. А з приходом у 1922 році до влади фашистів на чолі з Беніто Муссоліні країна різко активізувала свою зовнішню політику, що не могло не вплинути на зовнішньополітичне становище Італії і на міжнародну ситуацію загалом.

Японія, хоча і вступила у війну ще в серпні 1914 р., але в європейських воєнних діях участі не брала. Втративши всього приблизно

300 осіб, ця країна значно зміцнила свої позиції на Далекому Сході і Тихому океані: заволоділа Каролінськими, Маріанськими та Маршаловими островами, а головне – китайською провінцією Шаньдун з населенням 36 млн. осіб. Японія спробувала встановити контроль над усім Китаєм. 9 травня 1915 р. їй вдалося примусити китайське керівництво підписати угоду, яка фактично перетворювала Китай на японську напівколонію. А з 1915 по 1917 рр. була підписана низка таємних договорів з Англією, Францією і Росією, за якими визнавались особливі права Японії в Китаї.

Крім того, Японії вдалося витіснити з азійських ринків західні країни, що спричинило швидке зростання темпів її власної економіки. Це стало матеріальною основою для реалізації нової зовнішньої політики під гаслом «Азія для азійців». Таким чином, *Японія дуже швидко стала не тільки провідною регіональною, але і досить впливовою світовою державою.*

Німецька імперія зазнала у Першій світовій війні нищівної поразки. Вона втратила 13,5% довоєнної території, де проживала десята частина її населення, усі свої колонії в Африці і на Далекому Сході. Все це «коштувало» 2 млн. 37 тис. життів німецьких солдатів і офіцерів. Країну охопила гостра криза у всіх сферах життя, що призвело до листопадової революції і повалення монархії Гогенцоллерів. Була проголошена Веймарська республіка.

Німеччина за Комп'єнським перемир'ям позбувалася статусу великої держави, втративши весь військово-морський флот, значну частину озброєнь і всі колоніальні володіння. Таким чином, Німеччина перетворилася на другорядну державу.

Не менш нищівного удару щодо міжнародних позицій зазнала Австро-Угорщина, яка до війни також входила до табору великих держав. Як і Німеччина, програвши війну, ця країна відчула на собі всі наслідки переможеної: полягло 1 млн. 100 тис. осіб, економічний і фінансовий крах,

революційна ситуація і, як наслідок, розвал імперії Габсбургів. Восени 1918 року на території Австро-Угорщини в результаті національно-визвольного руху утворюється чотири незалежні держави. Але, на відміну від Німеччини, яка тимчасово втратила статус великої країни, Австро-Угорщина втратила його назавжди. Імперія назавжди перестала існувати не тільки як велика країна, але і як держава.

Плани великих держав щодо мирного врегулювання і післявоєнної організації світу

Необхідно виділити 3 аспекти, що вплинули на післявоєнне врегулювання: 1) підсумки світової війни; 2) нове групування сил між провідними державами; 3) міжнародне становище окремих країн, їх національно-державні цілі та інтереси.

Сполучені Штати Америки. Претендуючи на роль лідера, країна мала перспективний план. Можна сказати, що він був викладений ще під час війни 8 січня президентом США Вудро Вільсоном і складав 14 пунктів (увійшов в історію як «14 пунктів Вільсона»).

Для повного розуміння позиції США слід зупинитися на змісті «програми миру» Вільсона. **1.** Президент наголошував на відмові від таємної дипломатії, на гласності переговорів про мир, на відкритих мирних договорах. **2.** Проголошував свободу торговельного мореплавства в мирний та військовий час (цей пункт був спрямований проти контролю британського флоту над торговельними шляхами). **3.** «Програма миру» Вільсона передбачала свободу торгівлі внаслідок усунення митних бар'єрів. **4.** Встановлення гарантій, які забезпечували б скорочування озброєнь (це було розраховано на послаблення військової могутності Великобританії та Японії). **5.** «Неупереджене врегулювання колоніальних питань» (США розраховували на перерозподіл світу в Азії та Африці, створення своїх «сфер впливу»). **6.** Звільнення Німеччиною всіх

окупованих російських територій і надання Росії можливості визначити свій політичний розвиток і свою національну політику та вступити до «співтовариства вільних націй». **7.** Звільнення від німецьких військ території Бельгії та її відбудова. **8.** Звільнення Німеччиною всіх окупованих французьких територій, повернення Франції Ельзас-Лотарингії. **9.** Корегування кордонів Італії відповідно до яскраво вираженої національної ознаки. **10.** Надання народам Австро-Угорщини можливості для автономного вільного розвитку. **11.** Звільнення від німецьких військ окупованих територій Румунії, Сербії та Чорногорії, надання Сербії виходу до моря. **12.** Самостійне існування турецьких областей, надання можливості автономного розвитку національним частинам Османської імперії, відкриття Дарданелл для кораблів всіх країн. **13.** Утворення незалежної польської держави з виходом до моря. **14.** Створення «загального союзу націй» (в майбутньому – Ліга Націй) з метою надання «взаємних гарантій політичної незалежності та територіальної цілісності, - однаковою мірою великим і малим державам».

Звичайно, ці пункти мали певний позитивний вплив на майбутній Версальський мирний договір. Водночас, втілюючи цю програму в життя, США розраховували збільшити свій вплив на міжнародну політику, зменшивши авторитет на міжнародній арені Великої Британії, Франції та Японії. Крім того, реалізація даної програми повинна була збільшити можливості зовнішньоекономічної експансії Сполучених Штатів. Наприклад, «свобода торгівлі» відкрила б світові ринки для цієї економічно найсильнішої держави світу. «Свобода торговельного мореплавання» була спрямована проти контролю світових торговельних шляхів англійськими флотами, «роззброєння» було розраховано на послаблення військової могутності Англії та Японії. Для того, щоб краще зрозуміти політичний зміст 14 пунктів Вільсона, варто звернутися до «Коментарів». Цей документ складений відомими журналістами У. Ліппаманом і Ф. Коббом за завданням головного радника з питань

зовнішньої політики (1912 – 1919 рр.) президента Вільсона полковника Е.М. Хауза. Останній, як відомо, особисто брав участь у тлумаченні 14 пунктів. І хоча авторами «Коментарів» є інші особи, в історії міжнародних відносин документ відомий як «Коментарі полковника Хауза». Наприклад, шостий пункт проголошував надання Росії гарантій «одержання повної та безперешкодної можливості ухвалити незалежне рішення відносно її політичного розвитку, її національної політики та забезпечення її доброзичливого прийняття в співтовариство вільних націй при тій формі правління, яку вона сама собі обере». Ця декларація була сформульована настільки заплутано, що могла б стати політичним засобом дезінформації. «Коментар» пояснював справжній зміст цього пункту: він говорив про необхідність визнання тимчасових урядів, які планувалося створити в різних районах Росії та надання їм різноманітної допомоги. Кавказ пропонувалося вважати частиною Османської імперії. Також була пропозиція надати державі мандат на управління Середньою Азією. Тобто, фактично, це була програма розчленування Росії.

Як оцінити програму Вільсона? Для свого часу вона була надзвичайно прогресивною, демократичною, навіть радикальною.

Слід наголосити, що висунута Вільсоном програма була першою офіційною декларацією американського уряду, що диктувала претензії США на роль світового політичного лідера. Американці хотіли «грати першу скрипку» в міжнародному післявоєнному оркестрі.

Звісно, що такі претензії були не безпідставними – США були провідною промисловою і фінансовою державою. Після закінчення війни в країні на повну силу звучать ідеї та гасла «демократичної експансії, встановлення «американського миру». Вільсон стає основним провідником цих ідей. Для цього він порушив традицію і першим із діючих американських президентів вирушив до Європи на пароплаві «Джордж Вашингтон» у складі досить чисельної (1300 осіб) делегації.

Необхідно наголосити, що *центральне місце в американському плані займала ідея створення Ліги Націй*. Ця організація розглядалася США як основний інструмент політичного лідерства, через який можна було б «поширювати доктрину Монро на весь світ». Це підтверджують і слова президента: «Нам необхідно вирішити єдине питання: чи маємо ми право відмовитися від морального керівництва, яке пропонують нам, прийнемо ми чи відкинемо довіру світу».

Загалом «чотирнадцять пунктів» Вільсона, а точніше їх прийняття світовою спільнотою і реалізація, повинні були забезпечити вихід США на авансцену світової політики як беззаперечного лідера не тільки в економічній, але й в політичній сфері.

Особливе місце в американській програмі займає принцип «відкритих дверей». У «чотирнадцяти пунктах» висувалася вимога міжнародного визнання цієї доктрини як одного з найважливіших принципів світової політики. Стратегія американського уряду була зрозумілою. Вона базувалася на тому, щоб, спираючись на економічні переваги, без силового тиску, забезпечити собі провідні позиції у світі. Маючи досить сильні економічні і фінансові важелі, США зробили ставку на трансформацію економічної могутності в світове політичне лідерство.

Цю міжнародну ініціативу США можна розглядати як ліберальну альтернативу політиці колоніальних загарбань і військового диктату. Сполучені Штати не бажали миритися з тим, що більшу частину земної кулі контролювали їхні конкуренти. Тому гасло «рівні права і рівні можливості» стосовно колоніального світу надавало перевагу найбільш економічно розвинутій державі. Звісно, що прийняття політики «відкритих дверей» за багатьма позиціями було вигідне для США.

Ще одним напрямком зовнішньополітичної діяльності Сполучених Штатів була політика балансу сил. Це надавало можливість не допускати подальшого посилення конкурентів, в першу чергу – Англії і Франції. У німецькому питанні позиція, яку зайняли США, прозоро демонструє

політику вигідного підтримування балансу сил. Небажання максимального послаблення Німеччини пояснювалось дуже просто – Німеччина мала виступати в якості противаги Франції, і саме це мало забезпечити в Європі стабільність. Крім того, розбита і принижена Німеччина, на думку Вільсона, могла «захворіти на більшовизм».

Саме нова ситуація у світі, що склалася після війни – національно-визвольні рухи, революції, соціальна нестабільність – примусили президента Вільсона висунути ліберальні, демократичні принципи розбудови нової системи міжнародних відносин. Це – й «економічна демократія», і «відкрита дипломатія», і «свобода морів», обмеження гонки озброєнь тощо. Варто визнати, що в ідеалі це був, дійсно, величезний крок вперед у розвитку міжнародних відносин. Інша справа, яке реальне наповнення мали ці гасла, і яким чином вони реалізувалися. Але сам факт проголошення цих методів беззаперечно слід визнати позитивним.

Зрозуміло, що висуваючи програму «чотирнадцяти пунктів» Вільсон намагався надати післявоєнній системі міжнародних відносин сучасний, цивілізований і ліберальний характер. При цьому американський президент не забував про місце і роль своєї країни в новій системі міжнародних відносин. Це – місце лідера.

Як не дивно, але головною перепорою на шляху реалізації «програми», запропонованої Вільсоном, стали внутрішньополітичні причини. Ізоляціоністи на чолі з Генрі Кеботом Ложем відмовилися брати на себе будь-які зобов'язання і, маючи більшість в сенаті, не ратифікували вже підписаний В. Вільсоном Версальський договір, який включав у себе статус Ліги Націй. Прагнення йти у фарватері світової політики не знайшли підтримки в Америці. Президент Вільсон на багато років випередив час. Американці зголосилися лише на підписання в серпні 1921 року сепаратного мирного договору з Німеччиною. У цьому

документі були повністю відсутні статті про Лігу Націй і не йшлося про будь-які зобов'язання США перед Європою.

З іншого боку, і сама Європа ще не була готовою сприйняти ідеї Вільсона. Крім того, Англія і Франція зайняли позицію жорсткого опору всім спробам США відігравати роль світового політичного лідера. Лідери цих країн Ллойд-Джордж і Ж. Клемансо «офіційно і серйозно» «Програму миру» Вільсона не сприймали.

Англія ще задовго до кінця війни стала розробляти свою програму повоєнного врегулювання і переходу до миру. Основні її положення були проголошені Ллойд-Джорджем 5 січня 1918 р. у промові перед керівниками англійських профспілок. ***Уряд Англії хотів, у першу чергу, вирішити колоніальні питання, створити міжнародну організацію з питань мирного врегулювання міжнародних конфліктів, забезпечити самовизначення російського народу.*** Багато чого в англійській програмі збігалось з американською програмою. Це і не дивно. Консультації між Англією та США стосовно післявоєнної організації світу велись ще з 1917 року, відразу після вступу Сполучених Штатів Америки у Першу світову війну.

Але були й серйозні розходження. Наприклад, Ллойд-Джордж нічого не говорив про скасування таємної дипломатії. Маючи, на відміну від США, цілу низку таємних угод про розподіл сфер впливу, Велика Британія не могла від них відмовитися, бо це неминуче зумовило б підірив міжнародних позицій країни.

Активно підтримуючи ідею про створення Ліги Націй, англійський прем'єр мав інший, порівняно з Вільсоном, погляд на роль і місце Ліги Націй у післявоєнному облаштуванні світу. На думку Ллойд-Джорджа, діяльність цієї організації повинна була органічно ввійти до традиційних методів зовнішньої політики. Він бачив у Лізі Націй практичний інструмент для збереження і контролю ситуації, що склалася у світі. При

цьому, провідну роль у цій організації мала відігравати Велика Британія, а не США.

Дуже негативно англійські політичні, а, особливо, військові кола, сприймали положення про «свободу морів». Англія у своїй практиці часто застосовувала морську блокаду як головний військовий козир, і відмовитись від такої тактики англійцям було дуже важко.

Якщо розглядати англійську програму загалом, то чітко визначаються *три головні цілі, яких намагалася досягнути Велика Британія після закінчення Першої світової війни. По-перше, зберегти і юридично підтвердити вже досягнуте та завойоване.* Ще під час бойових дій Англія змогла виконати свої зовнішньополітичні завдання. Німеччина була розбита і не існувала як головний конкурент. Значна частина території Німеччини і Османської імперії контролювалася Великою Британією та її домініонами.

По-друге, утримати рівновагу сил в Європі, а для цього необхідно було мати на континенті, як мінімум, дві сильні держави, які були здатні нейтралізувати одна одну. Тому англійський уряд намагався не допустити значного посилення Франції, і, водночас, не допустити максимального послаблення Німеччини. У цьому питанні Англія мала союзника – США. Але англійська дипломатія вважала, що політика рівноваги сил мала набути загальносвітового характеру. Країна не могла і не хотіла відмовитися від гегемоністських зазіхань, а в цій боротьбі Велика Британія збиралася спиратися на Японію і Францію проти Сполучених Штатів Америки.

По-третьє, Англії прагнула лібералізації міжнародних відносин. На думку Ллойд-Джорджа, введення саме ліберальних цивілізаційних норм у систему міжнародних відносин мало стати альтернативою більшовизму. Ще під час підписання Комп'єнського перемир'я англійський прем'єр назвав більшовизм головною загрозою.

Французька республіка, на відміну від Англії і США, не мала детального плану переходу від війни до миру. Водночас, французи чітко визначили основні зовнішньополітичні цілі. *У Франції була основна мета – стати головною державою Європи.* У країні були переконані, що шлях до досягнення цієї мети лежить через максимальне послаблення Німеччини. Тільки позбавившись свого головного континентального конкурента, Франція могла розраховувати на європейське лідерство.

Французькі політики виступали з гаслами розчленування Німеччини на дрібні держави, прагнули повернути країні кордони 1871 року, юридично закріпити повернення Ельзасу та Лотарингії. Особливо гострою була проблема західних кордонів Німеччини. Не дивно, що маршал Фош назвав проведення кордону по Рейну «найпершою гарантією миру». На думку французів, цей кордон мав проходити по Рейну.

Як компенсацію за матеріальні втрати, Франція хотіла придбати Саарську область. Загалом, французький уряд вимагав від Німеччини 450 млрд. золотих марок. Такі виплати значно б покращили стан економіки країни і ослабили б Німеччину, на довгі роки відкинули б цю державу від передових позицій у міжнародних відносинах.

Одне із завдань, яке ставила перед собою Франція, - це створення на східних кордонах Німеччини військово-політичного блоку малих держав Європи (Мала Антанта). Цей блок повинен був протистояти Німеччині і Радянській Росії і проводити профранцузьку політику на континенті.

Ідею створення Ліги Націй Клемансо не відкидав, але, на думку французького прем'єра, ця організація мала спиратися на військову силу, а Франція мала займати у ній провідні позиції.

Крім того, Клемансо був проти будь-яких переговорів із більшовиками, пропонуючи відразу застосувати силу. Це пояснювалося величезними фінансовими втратами, які зазнала Франція у зв'язку з соціалістичною революцією в Росії.

Дві інші держави-переможниці – Італія і Японія, розробляючи свої плани, претендували тільки на регіональні зміни. У загальносвітових питаннях вони не планували брати активну участь.

Італія, яка намагалась зміцнити свої позиції на Середземному морі, хотіла досягнути міжнародно-правового оформлення територіальних надбань на Адріатиці. Ще за таємним договором, що був підписаний у Лондоні 26 квітня 1915 р., країни Антанти погоджувалися передати їй Південний Тіроль, Істрію, порт Фіуме і ще декілька інших територій. Але Італія не зайняла вагомого місця серед провідних країн післявоєнного світу. Країна виглядала, вочевидь, слабкою, і реалізувати їй свою «скромну» програму було вкрай важко.

Інша справа – Японія. Під час війни ця держава зуміла захопити тихоокеанські острови, що належали Німеччині, загарбала провінцію Шаньдун, отримала «особливі права» в Китаї. *Уряду Японії необхідно було тільки зберегти і юридично підтвердити все надбане, адже серйозну загрозу складали Сполучені Штати Америки, які виступали проти нового розподілу світу на сфери впливу. Японці мали надію подолати опір США за допомогою своєї союзниці Великої Британії, а також розраховували на підтримку з боку Франції.*

Розглянувши позиції і плани держав-переможниць, можна зробити висновок, що у них були певні спільні інтереси, їх керівники однаково оцінювали низку проблем і їх вирішення у світі. Але водночас існували і принципові протиріччя між цими країнами. Це і визначило гостру боротьбу провідних країн світу на Паризькій мирній конференції з усіх питань післявоєнного устрою.

Питання для самоконтролю.

1. Якими були головні завдання воюючих сторін?
2. Дайте характеристику мирної програми президента США В. Вільсона.
3. Як ви оцінюєте Брест-Литовські переговори? Їх головні підсумки.
4. Які головні підсумки Першої світової війни?
5. Розкрийте плани великих держав щодо післявоєнної організації світу.

Завдання для письмових робіт.

1. Військово-політична ситуація на початку 1918 року. Основні підходи воюючих держав до проблем мирного врегулювання.
2. «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона, як основна програма мирного врегулювання держав Антанти.
3. Перемога держав Антанти над Четверним союзом. Комп'єнське перемир'я.

Паризька мирна конференція (18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.)

Після припинення бойових дій п'ять провідних держав-переможниць сформували політичний орган Верховну раду Антанти, в яку увійшли президент і держсекретар США, голови урядів та міністри закордонних справ Великої Британії, Франції, Італії, а також, призначені імператором, дипломатичні представники Японії. Верховна рада взяла на себе підготовку мирної конференції, яка б мала підвести підсумки війни та закласти основи нового світового порядку. Було погоджено місце проведення конференції та склад її учасників, визначено порядок денний.

18 січня 1919 р. у Дзеркальній залі Великого Версальського палацу відкрилася Паризька мирна конференція – представницький міжнародний форум, скликаний державами-переможцями для підписання мирних договорів з державами, які зазнали поразки у Першій світовій війні. Конференція мала на меті закріпити розподіл світу між державами-переможцями, враховуючи співвідношення сил, що склалося після Першої світової війни, і юридично оформити нову систему міжнародних відносин. Вона працювала з кількома перервами. В роботі конференції брали участь 27 держав, які воювали на боці Антанти або розірвали з Німеччиною дипломатичні відносини. Серед них: Велика Британія та її домініони (Канада, Австралія), Франція, США, Італія, Японія, Бельгія Індія, Греція, Гватемала, Гаїті, Хіджаз (Гіджаз), Гондурас, Китай, Куба, Ліберія, Нікарагуа, Панама, Польща, Португалія, Румунія, Сербо-Хорвато-Словенська держава, Сіам (Тайланд), Чехословаччина, Еквадор, Перу, Болівія, Уругвай. Німеччина та її колишні союзники були допущені на конференцію тільки для підписання з ними підготовлених мирних договорів. Радянська Росія запрошена не була. Формальний привід – кладення нею сепаратного Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами в 1918 р. в порушення союзницьких зобов'язань.

Конференція мала розглянути такі основні питання:

- 1. Мирне врегулювання німецької проблеми;*
- 2. Підготовка і підписання мирних договорів із Австрією, Угорщиною, Болгарією та Туреччиною;*
- 3. Територіально-державні зміни в Центральній, Східній і Південній Європі;*
- 4. Визначення статусу колишніх колоній Німеччини і Османської імперії;*
- 5. Створення Ліги Націй.*

Учасники конференції не були рівноправними, їх було поділено на 4 категорії. Регламент конференції визначався таким чином, щоб забезпечити панівну роль Франції, Великої Британії та США. Головну роль на конференції відігравали представники цих країн, а також Італії. Була сформована так звана «Рада чотирьох» (або «велика четвірка»). Її представники (прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо був обраний головою конференції; прем'єр-міністр Великої Британії Ллойд-Джордж, президент США В. Вільсон, прем'єр-міністр Італії В.Е. Орландо) вели таємні переговори, під час яких вирішували основні питання. Від планів та дій «великої четвірки» залежав післявоєнний міжнародний порядок. Було сформовано *керівні органи конференції. «Верховні права» закріпили за пленарними засіданнями конференції, на яких були присутні делегати всіх країн-учасниць.*

Учасники конференції мали спільні прагнення: 1. Закріпити свою перемогу над Німеччиною (в економічній, політичній, військовій галузях, а також територіальних питаннях). 2. Вирішити долю народів Європи та світу. 3. Встановити новий світовий порядок. І хоча три провідні західні держави мали спільні прагнення з основних питань повоєнного устрою світу, між ними точилася гостра боротьба, що часом переходила у жорстке суперництво. Як відзначив один із учасників конференції, її засідання нагадували «бунт папуг у великій клітці

зоологічного саду». Оскільки прагматичні інтереси держав-переможниць не співпадали, кожна з них докладала великі зусилля щоб досягнути своїх цілей за рахунок інших. Тобто, колишні союзники перетворились на суперників, інколи навіть демонструючи вороже ставлення один до одного.

Усі питання, фактично, вирішувала «Рада десяти». До цього органу входили глави урядів і міністри закордонних справ п'яти держав: США – президент В. Вільсон і держсекретар Р. Лансінг; Великої Британії – прем'єр-міністр Д. Ллойд-Джордж і міністр закордонних справ А. Бальфур; Франції – прем'єр-міністр Ж. Клемансо і міністр закордонних справ С. Пішон; Італії – прем'єр-міністр В. Орландо і міністр закордонних справ С. Сонніно; Японії – глава делегації, радник імператора бувший прем'єр-міністр К. Сайондзі і бувший міністр закордонних справ Н. Макіно. Функції з підготовки головних документів виконувала «Рада п'яти», до складу якої входили міністри закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії. Але вже навесні 1919 р. було створено «Раду чотирьох», в якій засідали лідери провідних держав, без японського представника. Однак, фактично, всі важелі керівництва конференцією мала офіційно не існуюча «Рада трьох», яку утворили Ллойд-Джордж, Клемансо і Вільсон.

Варто зазначити, що в середині «великої трійки» зовсім не було одностайності. Навпаки, відносини між головними державами-переможницями були досить складними. В основі розходження між ними були як державні інтереси, так і принципові відмінності в ідейно-політичній орієнтації.

Провідну роль на Паризькій мирній конференції відігравав 56-літній Ллойд-Джордж, який очолив делегацію, що зайняла 5 отелів і складалася з 207 осіб. Англійська делегація мала найкращий та найбільш підготовлений апарат. Англійські довідники та необхідні матеріали були кваліфіковано підготовлені і, не дивно, що їх використовували всі делегації. Цікавим є і той факт, що вперше в історії, дипломатичних

відносин на Паризьській мирній конференції англійська мова була визнана на рівні з французькою офіційною дипломатичною мовою. Ллойд-Джордж легко «розігрував всі карти», які мала Велика Британія. «Хитрий валієць» був величезним майстром узгодження компромісів та укладання угод. Якщо виникав гострий конфлікт, що загрожував зривом конференції, він незмінно знаходив вихід і ціною незначних поступок досягав головної мети. Дуже швидкий, спритний, він був для своїх суперників неприступним. Ллойд-Джордж не був професійно підготовленим дипломатом – слабо знав географію, не володів достатніми знаннями з національного питання Східної та Південно-Східної Європи. Натомість, як блискучий оратор, часто виступав і робив це вміло і рішуче.

Ллойд-Джордж був, по суті, головним автором Версальського миру, що мав закріпити перемогу Англії на тривалий період. Завдяки його зусиллям Велика Британія була представлена на Паризькій конференції ще й домініонами та Індією. Це збільшило кількість делегатів до 14, серед яких були досить яскраві фігури: генерал Сметс – військовий міністр Південно-Африканського Союзу, один з авторів Статуту Ліги Націй; сер Роберт Борден – прем'єр коаліційного уряду Канади; представник Австралії Уїльям Юз – один із послідовних захисників колоніальних інтересів Британської імперії.

Президенту США Вудро Вільсону на той час було 63 роки. Ця людина представляла американську інтелектуальну еліту. Більша частина його життя пройшла за науковими дослідженнями. Протягом багатьох років Вільсон викладав у Принстонському університеті (штат Нью-Джерсі) історію, політекономію, юриспруденцію. У 1902 році він став ректором цього університету. Вільсон намагався будувати свою суспільно-політичну філософію на високих моральних принципах, що ґрунтувалися на релігії. Він дуже хотів використати, як йому здавалося, сприятливу ситуацію і раз та назавжди втілити свої ідеали в реалії світової політики.

Водночас, Вудро Вільсону бракувало добре продуманої і чітко розробленої програми. У його виступах було багато абстрактного і далекого від реальності. Тому не дивно, що Ллойд-Джордж і Клемансо називали американського президента політиком, «відірваним від реалій сьогодення».

Голова Паризької мирної конференції Жорж Клемансо був найдосвідченішим серед «трійки». Він почав набувати досвід політичної діяльності ще з 1871 р., коли став депутатом Національних зборів у Франції. Клемансо дотримувався традиційної дипломатичної практики, був противником усіляких ліберальних «фантазій і утопій», рішуче відстоював міжнародний престиж і світові позиції Франції. Він часто повторював, що присвятив усе своє життя боротьбі за реванш і помсту Німеччині за принизливу поразку в франко-пруській війні. І хоча в 1919 році він був уже в досить солідному віці – 78 років, за настирливість і завзятість його прозвали «тигром». Клемансо був широко освіченою людиною, займався медициною, історією, філософією тощо. Як і Ллойд-Джордж, він отримав славу блискучого оратора, витонченого полеміста.

Усі троє кожного ранку і в другій половині дня збиралися в готелі «Бішофсгейм» або в кабінеті Клемансо. Схилившись над мапою світу, «велика трійка» ділила європейські та неєвропейські території. Вона мала необмежену владу і переписувала міжнародний світовий порядок. Важливо підкреслити, що діяльність «Ради десяти», «Ради п'яти» і особливо «Ради чотирьох» відбувалася в режимі надзвичайної секретності, власне, як і ради «великої трійки».

Основна частина конференція тривала із 18 січня по 28 червня 1919 р., тобто близько п'яти з половиною місяців. Загальна кількість учасників, включаючи експертів і техперсонал, сягнула майже двох тисяч осіб. Було створено 58 комісій. «Рада десяти» засідала 72 рази, «Рада чотирьох» – 145, «Рада п'яти» – 39. Загалом відбулося 1902 засідань, по 12 засідань щодня. Водночас, 150 офіційно зареєстрованих журналістів

допускалися лише на пленарні засідання, де вони отримували інформацію про ухвалені рішення і постанови.

Мирна конференція в Парижі стала ареною жорсткої боротьби, яка розгорнулася насамперед між Великою Британією, Францією та США. Ця боротьба була обумовлена зіткненням інтересів і глибокими протиріччями, які знайшли своє відображення в планах післявоєнної організації миру.

Франція, прагнучи здобути гарантії проти реваншу, вимагала найжорстокіших дій стосовно Німеччини. Позиції державних діячів цієї країни були зрозумілими. Якщо в період франко-пруської війни 1870-1871 рр. населення Франції та Німеччини було майже однаковим (37 і 41 млн. осіб відповідно), то станом на 1914 р. ситуація різко змінилася. На початку Першої світової війни населення Франції складало 40 млн. осіб, натомість населення Німеччини зросло до 67 млн. Крім того, за 45 років Німеччина далеко обійшла Францію в економічному розвитку. Співвідношення сил для Франції стало вкрай несприятливим. І перемогу Париж здобув лише тому, що мав досить сильних союзників по коаліції (Велика Британія, Росія, США).

Франція намагалась максимально використати ситуацію для остаточного послаблення Німеччини і забезпечення власної гегемонії на континенті. Вона вимагала суду над винуватцями війни, відстоювала ідею роздроблення Німеччини і передачі Франції Саарського басейну. Разом із залізною рудою Ельзас-Лотарингії це мало б забезпечити «третій республіці» прекрасне індустріальне майбутнє. Париж вимагав повної ліквідації збройних сил Німеччини, стовідсоткового відшкодування втрат і сплати пенсій жертвам війни. Він наполягав на формуванні союзу Франція – США – Велика Британія – гаранта проти нового нападу Німеччини.

Економічно найсильніша держава – США, по суті, була військовим арсеналом Антанти і завдяки цьому нечувано збагатилася. США не тільки ліквідували власну заборгованість європейським державам, але й

перетворились на найбільшого кредитора. У формі позики вони могли надати країнам Європи приблизно 10 млрд. дол., близько двох третин від цієї суми (6,5 млрд. дол.) становили приватні інвестиції. Маючи позиції фактично всесвітнього кредитора, правлячі кола США розраховували диктувати свою волю на мирній конференції і закріпити існуюче становище системою договорів. Ще в липні 1917 р. Вільсон писав: «Англія і Франція жодною мірою не поділяють наших поглядів... Коли війна закінчиться, ми зуміємо примусити їх приєднатися до нашої думки, оскільки на той час вони будуть у наших руках у фінансовому відношенні». На цій впевненості і базувались 14 пунктів Вільсона. Однією з перших проблем, що спричинила кризову ситуацію, були спроби держав Антанти пов'язати їх борги Сполученим Штатам з репараціями, які планувалось стягнути з Німеччини, із «загальним врегулюванням міжнародних боргів». Проте спроби Антанти виправити фінансове становище своїх держав-членів зазнали невдачі. Гострі дискусії спричинила й американська вимога «свободи морів».

З якою «програмою миру» їхала англійська делегація в Париж на мирну конференцію? Необхідно підкреслити, що офіційної програми у Великої Британії не було. Власне, в усіх документах британського уряду часів війни відсутні вимоги, які Лондон міг оголосити у випадку перемоги. Але вони були зафіксовані у серії таємних договорів, підписаних із Францією, Італією, Росією, Японією. Британська дипломатія, використовуючи кожен можливість, крок за кроком намагалась здійснити свої широкі наміри. Представники Великої Британії за підтримки Франції та Японії наполягали на згортанні американських програм будівництва ВМФ. Наприклад, Ллойд-Джордж заявив: «Велика Британія витратить все до останньої гінеї, щоб зберегти перевагу свого флоту над флотом Сполучених Штатів або будь-якої іншої держави». Велика Британія зберегла після війни статус великої держави, хоча поступово витіснялася на другий план США. До початку мирної конференції вона одержала вже

майже все, за що воювала. Німеччина перестала бути її небезпечним конкурентом на світових ринках і суперницею на морях. На Близькому Сході Англія контролювала значну частину «спадщини» Османської імперії. Своїм завданням на мирній конференції британська дипломатія вважала збереження і закріплення досягнутого, не допущення гегемонії Франції в Європі та США у світі. Ллойд Джордж, попри різні політичні течії в країні, чітко дотримувався своєї традиційної «політики рівноваги» на європейському континенті. Тому Велика Британія була проти серйозного послаблення Німеччини.

Італія, передусім, цікавилася питанням Адріатики (особливо порту Фіуме) і без особливого ентузіазму долучалася до вирішення інших проблем, включаючи проблему послаблення Німеччини.

Викладені позиції великих держав на Паризькій конференції не були досить чіткими. Крім того, боротьба конкуруючих сил на Паризькій мирній конференції розгорталась на тлі складного життя з його конфліктами і протиріччями, з переплетінням різних подій – особистих, національних, економічних, політичних, військових. І це треба враховувати, як і те, що боротьба відбувалась не тільки між делегаціями окремих держав, але й в середині самих делегацій і країн, які були представлені в Парижі.

Яскравим прикладом вищезазначеного була дипломатична політика Сполучених Штатів Америки. Країна під час роботи конференції все більше впадала у традиційний стан власного традиційно-звичного ізоляціонізму. І коли американський президент продовжував відстоювати в Парижі свої 14 пунктів і необхідність створення Ліги Націй, в США вже голосно вимагали «вийти з Європи». У результаті виникла гостра колізія, що відіграла для США вкрай негативну роль у паризьких перемовинах.

Аналогічні протиріччя, хоча не в такій різкій формі, були і в Англії. У політичних колах цієї держави відбувся глибокий розкол – між тими, хто сприймав точку зору Клемансо, і тими, хто підтримував Вільсона. Навіть у самій делегації на конференції були прибічники обох позицій. Відбувалася

гостра боротьба, і Ллойд-Джордж був вимушений виступати «буфером» між двома таборами.

У Франції та Італії суспільно-політичні настрої були більш одностайними, але й тут існували протиріччя між прибічниками «твердої» і «м'якої» лінії щодо Німеччини.

Крім представників великих держав, на Паризькій конференції були присутні представники понад двадцяти країн, які умовно можна назвати державами другого і третього рангу. Кожна з них мала свої особисті інтереси, які дуже часто не співпадали з інтересами інших країн. Румунія і Угорщина, Болгарія і Югославія, Чехословаччина і Австрія, Польща і Чехословаччина, Греція і Албанія, Туреччина і Греція – яких тільки суперечок не було між ними! І які тільки відносини, у зв'язку з цим, не склалися між малими і великими державами.

У особливому становищі перебувала Росія, яка після жовтня 1917 року перетворилась у Радянську державу. Країни Заходу не тільки порвали з нею відносини, але й почали жорстоку боротьбу. На момент відкриття Паризької конференції громадянська війна та іноземна інтервенція були у розпалі і про запрошення представників Радянської Росії до Парижу навіть не йшлося. Особливо різку позицію в цьому питанні зайняла Франція. Але Вільсон і Ллойд-Джордж у січні 1919 року дійшли згоди запросити усі існуючі на той час «російські уряди» на Принцеві острови (Мармурове море) для перемовин про встановлення миру в Росії. Однак, зусиллями Франції ці переговори були зірвані. Радянська Росія так і залишилась осторонь Паризької конференції. Хоча відомо, що багато білогвардійських лідерів постійно знаходились у кулуарах конференції і дещо впливали на ставлення до «російського питання». Зокрема, великі держави організували воєнну допомогу антирадянським силам і посилили збройну інтервенцію в Росії.

Існувала ще одна сила, яка тиснула на роботу конференції – сама Німеччина. Хоча ця країна формально до паризьких перемовин не була

допущена, але тінь Німеччини незримо була присутня у Парижі. Зокрема, німецькі політики прагнули використати суперечності між переможцями з метою пом'якшення умов миру. Крім того, слід врахувати, що територія Німеччини не була окупована союзними військами, військові сили не були повністю розгромлені, економічний потенціал країни залишався недоторканим. Усе це сприяло тому, що наприкінці роботи Паризької конференції Німеччина була значно сильнішою, ніж перед її відкриттям. Недарма, як згадують учасники конференції, представники держав-переможниць відчували побоювання, що німці не захочуть підписувати Версальський договір.

Означена конфігурація світових сил на міжнародній арені склалась під час роботи Паризької мирної конференції. Боротьба між цими силами врешті-решт призвела до компромісу, що вилився у форму Версальського договору і пов'язаних із ним угод. Компроміс було досягнуто шляхом значного «пом'якшення» позиції Клемансо.

З іншого боку, досягнення нового балансу сил у Європі не усунуло деяких принципових суперечностей між державами-переможницями і переможеними. Навпаки, умови договору ще більше їх загострили.

Ліга Націй

Перше питання, яке підняв Вільсон на Паризькій конференції (про Лігу Націй), призвело до виникнення конфліктної ситуації. Англійці заявили, що «починати з цього питання означає замінити існуючі речі їх тінню». Крім того, гострі протиріччя великих держав були обумовлені різним трактуванням ролі та значення нової міжнародної організації в системі міжнародних відносин. Англія і Франція відводили Лізі Націй другорядне місце, висуваючи на перший план завдання світового врегулювання стосунків з Німеччиною та її союзниками. При цьому Клемансо відкидав будь-який зв'язок Ліги Націй з мирними договорами, а

Ллойд-Джордж визнавав цей зв'язок, надаючи пріоритет вирішенню конкретних міжнародних проблем. Але ідея розбудови всесвітнього арбітражного інституту для забезпечення людства від воєнних катастроф ще до початку Паризької конференції отримала загальне визнання. У багатьох країнах було підготовлено понад 50 проектів нової міжнародної організації. І з цим лідери європейських держав не могли не рахуватися.

Ллойд-Джордж висунув план, в якому запропонував створити спеціальну комісію у складі 15 осіб (по 2 від великих держав і 5 – від малих) для вироблення Статуту. Вільсон підтримав пропозицію британського прем'єра і запропонував себе головою комісії, щоб зробити її роботу максимально ефективною. І це йому вдалося здійснити за рекордно короткий термін – з 3 по 13 лютого (тобто 11 днів і 10 зустрічей).

Найбільш гострою була боротьба між англо-американським і французьким проектами Статуту Ліги. Французький проект передбачав, що Ліга Націй повинна мати інтернаціональну армію для боротьби з порушниками миру. Для Німеччини доступ у Лігу заборонявся назавжди. Англійці й американці небезпідставно побоювались, що ця армія стане зброєю французької гегемонії. Крім того, Черчілль підкреслював, що створення Ліги Націй не повинно вплинути на силу британського флоту.

14 лютого на пленарному засіданні Вільсон представив підготовлений комісією проект Статуту Ліги Націй, який складався з 26 статей. Він включав у себе не тільки правила, що регламентували роботу організації, яка мала б стати важливим інструментом і гарантом підтримання нового міжнародного порядку, але й основні принципи, якими всі держави, що входили в Лігу Націй повинні були керуватися у міжнародних справах.

Статут Ліги Націй проголошував, що держави задля досягнення миру і безпеки зобов'язані будувати свої відносини одна з одною на основі права, чіткого дотримання міжнародних договорів та протидії війни. Декларувалися: необхідність скорочення озброєнь, співпраця у

гуманітарній сфері, охороні здоров'я, свобода торгівлі. Особливо підкреслювались принципи взаємних гарантій територіальної цілісності, суверенітету та колективної протидії агресії. Всі учасники Ліги Націй повинні були разом виступати проти агресора, розірвати з ним торгові та фінансові відносини.

Всі непорозуміння між державами-членами Ліги Націй мали б вирішуватися за допомогою третейського розглядання або Радою Ліги чи її Асамблеєю. Одна з статей передбачала можливість перегляду діючих договорів, якщо вони входили у протиріччя з новими міжнародними реаліями і могли стати загрозою для миру.

Вищим органом Ліги Націй були Асамблея і Рада Ліги з місцем перебування в Женеві. Асамблея збиралась один раз на рік. Кожна держава – член Ліги мала один голос, а всі рішення ухвалювались одногосно. В Раду Ліги Націй мали увійти п'ять великих держав (Велика Британія, Італія, США, Франція і Японія), як постійні члени, а також чотири непостійних члени, які обиралися на три роки. Тут варто зазначити, що з 1922 року кількість непостійних членів Ради було збільшено до шести, а з 1926 року – до дев'яти, а Рада Ліги збиралась щонайменше двічі на рік.

Подаючи підготовлений комісією проект Статуту Ліги Націй на Паризькій конференції, американський президент довго говорив про «перемогу добра над силами зла», про «ідеї демократії та справедливості», про «братство і дружбу». Але, як показала пізніше світова практика, Вільсон покладав дещо завищені та ідеалізовані надії на Лігу Націй.

Після загальної підтримки Статуту Ліги Націй, який журналісти назвали «євангелієм XX ст.», почалось його поетапне обговорення. Сполучені Штати були змушені відмовитися від двох важливих пунктів статуту: організації міжнародного арбітражу і міжнародного суду. Натомість, настояли на включенні пункту права США керуватись у своїй політиці доктриною Монро і принципом «Америка для Сполучених Штатів».

Коли Вільсон у середині лютого 1919 р. повернувся на батьківщину, керівництво конференцією перейшло до Бальфура (Клемансо був поранений, а Ллойд-Джордж відбув до Лондона). Сам Бальфур не був ентузіастом Ліги. Американський держсекретар Лансінг також був відомий як відкритий її супротивник. Крім того, преса Англії і Франції розпочала атаку проти Ліги Націй.

Вільсон, занепокоєний цими закулісними махінаціями, рішуче виступив у пресі на захист Ліги, і 28 квітня 1919 року положення про Лігу Націй було ухвалено на пленарному засіданні конференції. **Створення першої в історії міжнародної організації по підтримці миру та безпеки відкрило новий етап у розвитку міжнародних відносин.** Статут Ліги Націй проголошував принципи мирних гарантій територіальної цілісності й суверенітету всіх членів Ліги Націй, її право використовувати будь-які засоби для забезпечення миру, необхідність скорочення озброєнь, колективні санкції проти агресора. Статут був підписаний 44 країнами. Але США не ратифікували Версальський договір і не увійшли до складу Ліги Націй. Більшість американських сенаторів і політичних діячів висловлювали побоювання, що членство в Лізі втягне США в європейські конфлікти й порушить доктрину Монро. Фактичний контроль над діяльністю Ліги Націй отримали Велика Британія та Франція. З Лігою Націй пов'язувались великі надії. У подальшому кількість її членів постійно зростала. Так уже на середину 1920-х років до складу Ліги Націй входило 56 держав. Водночас ефективність роботи цієї організації бажала кращого. Насамперед, це зумовлювалося тим, що в міжвоєнний період з числа великих держав у Лізі Націй постійно були відсутніми з різних причин дві і більше з них, що значно обмежувало реальні можливості впливати на розвиток міжнародних процесів.

Загалом, оцінюючи боротьбу за створення Ліги Націй, необхідно підкреслити, що це був перший і, одночасно, останній, до того ж досить відносний, успіх американського президента на конференції. **По-перше,**

ухвалений статут значно відрізнявся від «ідеального» американського проекту. *По-друге*, європейці розглядали Лігу Націй як аванс, сплату за майбутні поступки з боку США у вирішенні всіх інших проблем мирного врегулювання. *По-третє*, відмова сенату США від участі в Лізі Націй перетворила триумф Вільсона на драму.

Колоніальне питання

Відразу після ухвалення резолюції про створення Ліги Націй англійська делегація ініціювала перехід до більш прагматичних справ. 23 січня Ллойд-Джордж рішуче поставив питання про німецькі колонії на засіданні «Ради десяти». Його підтримали Клемансо і Сонніно від Італії, Вільсон виступив проти. Він рішуче відкидав спроби швидко розділити колонії, говорячи, що це призведе до дискредитації Ліги Націй.

Обговорення колоніального питання викликало ще більше загострення суперечностей, ніж утворення Ліги Націй. Відбулось зіткнення двох політичних курсів – традиційно - анексіоністського і ліберального. Перший представляли провідні колоніальні країни – Англія і Франція. Цій політиці протистояв, так званий, «ліберальний колоніалізм» Вільсона. Однак ліберальні постулати американського президента були наповнені протиріччями і непослідовністю. Заклики до звільнення колоніальних країн і народів поєднувались із думками про їх неготовність до самоуправління і необхідність встановлення над ними опіки. Це об'єднувало ліберально-демократичну концепцію Вільсона з класичними обґрунтуваннями колоніалізму.

Зіткнення між Англією і США у вирішенні проблеми колоній і небажання Вільсона йти назустріч вимогам домініонів спричинило загрозу зриву конференції. У зв'язку з цим Ллойд-Джордж висунув пропозицію про три категорії мандатів. Тобто всі підмандатні території були розподілені на три групи А, В та С (в залежності від оцінки «рівня

розвитку» народів, які їх населяли). До групи «А» увійшли території Османської імперії, до групи «В» - володіння Німеччини у Центральній Африці, до групи «С» - Північно-Західна Африка і Океанія. В цю групу входили «найменше розвинуті», тому мандат класу «С» дозволяв мандатарію управляти підмандатними територіями за своїми національними законами, що фактично перетворювало вказані території у частину держави-мандатарія.

Мандати поділили між собою Велика Британія з домініонами, Франція, Японія, а також Бельгія. Німецькі володіння були розподілені між державами на засіданні Верховної ради Антанти 7 травня 1919 р. в Парижі. Турецькі – на конференції в Сан-Ремо 19-26 квітня 1920 р. А питання мандатів у зоні Тихого океану вирішувалися досить довго і були остаточно врегульовані тільки після Вашингтонської конференції 1921 – 1922 рр.

У результаті розподілу лєвова частка колоній дісталася Великій Британії. З колишніх німецьких колоніальних володінь, які склали загалом 2900 тис. км² з населенням 10 млн. осіб, Англія отримала 2100 тис. км² з населенням 5,5 млн. осіб. Франція отримала 767 тис. км² з населенням близько 4 млн. осіб. Щодо територій Османської імперії, то Лондон отримав більше 500 тис. км² з населенням близько 4 млн. осіб. (Ірак і Пакистан), Франція отримала Сирію і Ліван – 150 тис. км² з населенням 3,5 млн. осіб.

Зовсім обділеною при розподілі колоніальних територій залишилась Італія. Під час війни Італії була обіцяна частина німецьких колоній, але на засіданні Військового кабінету у листопаді 1918 р. адміралтейство рішуче висловилося проти передачі Італії територій в Африці. Італія претендувала на Абіссінію, країну, яка у війні участі не брала. Крім того, вона добивалася обіцяних поступок за рахунок африканських володінь Франції та Англії. Врешті-решт Італія не отримала Сомалі. Єдина поступка, на яку пішла Британія – це передача Джубаленда по договору з Італією у 1924 році.

Практичні результати обговорення колоніальних проблем на конференції були дуже далекими від проголошених цілей. Тут перемогла політика традиційного колоніалізму, а більш «цивілізовані» плани, висунуті Вільсоном, фактично набули форми декларації про добрі наміри. Президент США зазнав жорстокої дипломатичної поразки.

Німецьке питання

Одним із найважливіших у роботі Паризької конференції було питання мирного врегулювання з Німеччиною. Жорсткій позиції Франції було протиставлено помірковано-обережний курс Англії та США. Ці країни по-різному бачили майбутнє місце Німеччини в європейській системі міжнародних відносин. Політика англо-саксонських держав була спрямована на збереження достатньо сильної Німеччини. Це пояснювалось бажанням забезпечити традиційну рівновагу сил як гарантію європейської стабільності. Французький варіант максимального ослаблення відкидався Англією та США як недалекоглядний і навіть небезпечний. Ллойд-Джордж відкинув найбільш жорсткі вимоги Франції, виклавши свої більш помірковані пропозиції. Їх підтримав президент Вільсон, який заявив: «Мирний договір не може бути грабіжницьким миром».

У такому протистоянні Франція була вимушена піти на серйозні поступки. Насамперед, була відкинута французька ідея розчленування Німеччини. Невдовзі була знята ще одна, дуже важлива вимога Франції – проведення кордону по Рейну, хоча Париж розглядав цю ідею як єдину гарантію безпеки своєї країни. Приєднання Рейнської області в тій чи іншій формі до Франції дуже посилювало економічні позиції останньої. Територія Французької республіки збільшилася б на 28 тис. км², а разом із Ельзас-Лотарингією – на 42,5 тис. км², населення зросло б на 5,5 млн. осіб, а разом із Ельзас-Лотарингією – на 7,4 млн. А головне – поєднання німецького вугілля і французького заліза загрожувало порушити рівновагу

і співвідношення сил між Англією і Францією на користь останньої. Тому Велика Британія і США запропонували інше рішення. Лівий берег Рейну і 50-ти кілометрова зона вздовж його правого берега отримували статус демілітаризованих.

Не були повністю задоволені претензії Франції щодо приєднання Саару. Країні передавались лише вугільні родовища, а сам район переходив під управління Ліги Націй.

Питання про західні кордони Німеччини було тісно пов'язане з питанням її східних кордонів і, насамперед, кордонів з Польщею. Франція розглядала Польщу як одного з головних союзників на континенті проти Німеччини. Серед англійців не було одностайності у питанні про Польщу. Дехто схилився підтримати територіальні вимоги Польщі. Загалом, англійці не розглядали польську проблему як самостійну. Лорд Керзон на Паризькій конференції запропонував лінію східного кордону Польщі («Лінія Керзона»): Гродно – Яловка – Немирів – Брест-Литовськ – Устілуг – Крилов, далі західніше Рави Руської до Карпат. Американці ставилися до польських претензій, в основному, з розумінням.

Питання про західні та східні кордони Німеччини в березні 1919 року привело Паризьку конференцію до гострої кризи. Фактично на деякий час конференція зайшла в глухий кут. Тоді Ллойд-Джордж на декілька днів зі своїми радниками зачинився у замку Фонтенебло і склав свій відомий меморандум від 25 березня 1919 р., де виклав англійські умови миру. Щодо східних кордонів Німеччини англійський документ дещо обмежував франко-польські вимоги, але залишав Польщі вихід до моря. На заході меморандум передбачав відмову Франції від Рейнської області.

Цей меморандум викликав рішучу критику з боку Франції. 26 березня 1919 р. Клемансо склав відповідь на британські умови миру, в якій наголошував, що англійці добились усього, що вони хотіли, а тепер хочуть показати благородство за рахунок Франції. Але, врешті-решт, під

тиском Англії і США Клемансо був змушений відмовитись від рейнських планів.

Умовами мирного договору, який виробили союзники, передбачалось повернення до складу Франції Ельзас-Лотарингії, передачу їй саарського вугілля на 15 років і передачу Саарської області під управлінням Ліги Націй на той же термін. Стосовно східних кордонів Німеччини проект мирного договору передбачав передачу Польщі частини західної Пруссії та Познані, а також більшу частину Верхньої Сілезії.

Особливо гостро проходило обговорення репараційного питання. Спочатку держави-переможниці одностайно погодились із тим, що Німеччина несе відповідальність за початок світової війни і тому повинна компенсувати країнам Антанти завдану шкоду. Це послужило політичною основою для стягнення коштів із Німеччини.

За розрахунком англійських економістів і фінансистів, із Німеччини варто було б стягнути 2 млрд. фунтів стерлінгів, але ця сума була настільки великою, що реально її отримати було б дуже проблематично. Тому було створено Комітет, який очолив австралійський прем'єр Юз. Комітетом були висунуті такі пропозиції:

- кошти, що необхідно стягнути з Німеччини, мають покрити всі видатки на війну, всі військові витрати;
- загальні витрати союзників склали 24 млрд. фунтів стерлінгів (Німеччина сплачує щорічно 1200 млн. фунтів стерлінгів);
- не слід боятися негативних економічних наслідків;
- суворі репараційні виплати будуть гарантією проти відродження економічної і військової могутності Німеччини.

Але англійські вимоги перевершила Франція. Французький міністр фінансів Клоу наполягав на тому, щоб було сплачено 200 млрд. доларів. Натомість американці обмежились вимогами щорічних платежів у декілька десятків млн. доларів.

Крім того, йшли дебати і про частки репарацій, на які претендували країни-переможці. Франція вимагала 58%, залишаючи Англії 25%. Ллойд-Джордж, у свою чергу, в меморандумі від 25 березня визначив долю Франції у 50%, а Британській імперії відвів 30%. Інші країни-переможниці, на його думку, мали задовольнитися 20%. США пропонували компромісний варіант: 56% – Франції і 28% – Англії.

Дійти спільної думки на конференції так і не вдалося, тому було вирішено створити спеціальну репараційну комісію, яка повинна була до 1 травня 1921 р. встановити остаточну суму репарацій і термін їх виплат. До цього часу Німеччину зобов'язали сплатити 20 млрд. золотих марок. Проблема репарацій ще тривалий час залишалася невирішеною.

Керівники делегацій на Паризькій конференції були одностайні в тому, що Німеччина повинна бути частково роззброєна. Питання роззброєння форсувала Англія. В умовах демобілізації англійської армії і збереження повною мірою французького військового механізму складалась реальна загроза, що Франція буде військово сильнішою в Європі. Існування німецької армії спонукало французів зберігати і нарощувати свою військову силу. Англійці намагались вибити цей козир із рук Франції у дипломатичній грі.

На конференції точилася боротьба навколо двох проектів – англійського та французького. Але наслідки для Німеччини були однаково суворими.

29 травня 1919 р. уряд Веймарської республіки направив у Париж «Зауваження до умов миру». Німці категорично заперечували свою відповідальність за початок світової війни; наполягали на можливості повернення Польщі тільки її частини Познані; пропонували провести на території Ельзас-Лотарингії, Саарської області та Північного Шлезвігу плебісцитів з питання їх державної приналежності; говорили про надання їм прав мандатарія.

Союзні держави відкинули німецькі «Зауваження» і в ультимативній формі стали вимагати беззаперечного прийняття умов мирного договору.

Дуже складно, на фоні розбіжностей не тільки великих держав, а й інших учасників конференції, розглядалось питання підготовки мирних договорів із колишніми союзниками Німеччини. Це було викликано розпадом Австро-Угорської і Османської імперій та появою нових держав, що спричинило зміну кордонів.

При обговоренні умов мирного договору з Австрією відбулося перше серйозне зіткнення. Італія вимагала виконання умов таємної Лондонської угоди 1915 р., згідно з якою країні було обіцяно частину австрійських і південнослов'янських земель. Однак, за ситуації що склалася у 1919 р., це було неможливо. Тому «велика трійка» відмовила Італії у праві на порт Фіуме, що викликало незадоволення італійської делегації.

Подібних конфліктів на конференції було чимало і між новими країнами: між Польщею і Чехословаччиною (Тушинський округ); між Болгарією і Королівством сербів, хорватів і словенців (Македонія); між Румунією і Болгарією (Південна Добруджа); між Угорщиною і Румунією (Трансільванія); між Грецією і Туреччиною (Східна Фракія) тощо. Нові кордони в Європі створювали підстави для нових гострих конфліктів.

Японці на конференції підняли далекосхідне питання. У центрі уваги були претензії Японії на китайську провінцію Шаньдун і міжнародне визнання її особливих прав у Китаї. Американці ще у листопаді 1917 р. підписали з Японією договір про визнання японських «особливих інтересів» у Китаї (угода Лансинг-Ісїї). Поступившись Японії, американський президент фактично визнав пріоритет політики «сфер впливу» над політикою «відкритих дверей» і «рівних можливостей». Це була дипломатична поразка США. Японія, навпаки, досягнувши усіх поставлених цілей, отримала першу велику дипломатичну перемогу в статусі великої світової держави.

Розглядаючи інші дискусійні питання, що мали місце на Паризькій конференції, слід звернути увагу на економічне відродження Європи.

Європейськими державами була розроблена широка програма фінансово-економічного співробітництва (керівником групи був відомий економіст Дж. М. Кейнс). Однак США відмовились її прийняти. Ця відмова свідчить про тогочасну неготовність Сполучених Штатів стати світовим лідером як в політиці, так і в економіці.

Результатами Паризької конференції, не дивлячись на низку протиріч, стали спільні рішення між державами-переможцями. Це пояснюється тим, що поруч із непорозуміннями була і єдність думок з приводу важливих питань. До пошуку компромісів лідерів великих держав підштовхувала активізація руху за створення нового справедливішого світового порядку.

Версальський мирний договір з Німеччиною. Мирні договори з Австрією, Болгарією, Туреччиною

28 червня 1919 року німецька делегація на чолі з міністром закордонних справ Г. Мюллером підписала мирний договір із країнами-переможницями. Не випадково дата підписання Версальського мирного договору з різницею у п'ять років збігається із сараєвським убивством, яке стало формальним приводом для початку Першої світової війни.

Сам договір був документом, який складався з 15 частин і містив 440 статей, причому частина I (статут Ліги Націй) і частина XIII (Міжнародна організація праці) потім без змін входили в усі інші мирні договори.

У договорі значна увага було приділена територіальним питанням. ***Хоча Німеччина була збережена як єдина суверенна держава, її територія і кордони зазнали значних змін.*** По-перше, Франції було повернуто Ельзас і Лотарінгію (14,5 тис. км²). Саарський вугільний басейн також став власністю французів, хоча сама Саарська область переходила на 15 років під управління Ліги Націй. Сйпен, Мальмеді і Моренс відходили до Бельгії. Німеччина визнавала незалежність Люксембургу. Нового статусу набули західні кордони Німеччини. Встановлювалася демілітаризована зона завширшки 50 км. по лівому березі Рейну, а на західний берег вводилися тимчасово союзні війська. Для цього встановлювалися три зони окупації: північна, звідки війська будуть виведені через 5 років (січень 1925), центральна – через 10 років (січень 1930) і південна – через 15 років (січень 1935 р.). Згідно з окремими домовленостями Англія і США зобов'язувалися надати Франції негайну допомогу на випадок німецької агресії.

У відповідності з договором, ***Німеччина визнавала незалежність Польської держави*** (ст. 87) з передачею Польщі Померанії, Східної і Західної Прусії, Познані, частини Верхньої Сілезії (більше 6 тис. км²). Порт

Мемель (Клайпеда) і сама область переходили під контроль Ліги Націй. Гюльченська земля (район Верхньої Селезії) передавалася Чехословаччині.

Щодо колоніальних надбань Берліну, то згідно з IV статтею Версальського договору *Німеччина віддавала всі свої колонії, втрачала сфери впливу і привілеї на користь союзних держав*. А це небагато-немало площа у 3 млн. км² з населенням близько 13 млн. осіб. Усе це передавалося на основі системи мандатів Ліги Націй державам-переможцям.

На Німеччину була покладена повна відповідальність за розв'язання світової війни і за всі втрати та збитки. Відповідно, Німеччина була зобов'язана виплачувати репараційні платежі. Але єдиної думки в питанні загальної суми репарацій і про долю кожної країни у держав-отримувачів не було. Тому це питання було передано на розгляд спеціальної репараційної комісії, яка і встановила загальну суму – 226 млрд. золотих марок. Але Лондонська міжсоюзницька конференція у травні 1921 р. зменшила цю суму до 132 млрд. золотих марок, що необхідно було сплатити протягом 37 років. Була також визначена частка кожної держави у відсотках з отримання репараційних платежів: Франція – 52%, Англія – 22%, Італія – 10%. Решту – 16% поділили інші країни.

Суворими були військові обмеження (частина V Версальського договору) Німеччини. Станом на 31 березня 1920 року *чисельність сухопутної армії не повинна була перевищувати 100 тис. осіб, із яких 4 тис. – кадрових офіцерів*. У країні скасовувалося загальна військова повинність, ліквідовувався генеральний штаб, категорично заборонялося мати танки, військову авіацію, важку артилерію, підводні човни. Надводний військово-морський флот обмежувався 36 кораблями: 6 броненосцями, 6 легкими крейсерами, 12 міноносцями і 12 контрміноносцями. Чисельність особового складу військово-морського флоту не повинна була перевищувати 15 тис. осіб. Все це контролювалося особливими міжсоюзницькими комісіями, які діяли до 1927 р.

Щодо фінансово-економічного життя Німеччини, то воно повністю контролювалося державами-переможницями. Німецький уряд повинен був розірвати всі угоди і договори економічного характеру, що були раніше підписані Німеччиною з іншими країнами. Було заборонено вводити вільний транзит через територію Німеччини.

9 липня 1919 р. Національні збори Німеччини ратифікували Версальський мирний договір. До 10 січня 1920 р. його підписали 4 головні союзні держави (без США). Сенат США двічі ухвалював негативне рішення з питання ратифікації договору (у листопаді 1919 р і весною 1920 р.). В серпні 1921 р. США підписали з Німеччиною сепаратний мирний договір. Китай відмовився підписувати договір, який загалом визнали 23 союзні держави.

За змістом Версальського мирного договору можна зробити такі висновки:

По-перше, загалом Версальський договір стосовно Німеччини мав несправедливий характер. Вона втратила велику частину своїх територій, багатих залізною рудою та камінним вугіллям, колонії, сфери впливу, армію, майже весь військово-морський флот. Німеччина мала виплатити величезні репарації, при тому перебувала під політичним і економічним тиском. Усе це обмежувало її суверенітет.

По-друге, по суті, Версальський мирний договір, що сприймався німцями як глибоко несправедливий, у стратегічному плані створював всі передумови для боротьби за новий перерозподіл світу.

Через принижений стан в країні почали з'являтися і поширюватися реваншистські настрої. На цьому фоні боротьба за скасування Версальського договору стала головним завданням німецької зовнішньої політики на найближчі роки. Маршал Фош висловився тоді дуже пророче: «це не мир, а перемир'я терміном на 20 років».

По-третє територіальні постанови Версальського договору часто викликали протиріччя, вели до виникнення територіальних

суперечок. Все це загрожувало дестабілізацією міжнародної обстановки.

У дусі Версалью були розроблені і підписані мирні договори з іншими державами Четверного союзу. Ці документи мали підтвердити нову геополітичну структуру Європи і всього світу.

10 вересня 1919 року був підписаний мирний договір з Австрією в містечку Сен-Жермен-ан-Ле.

На момент підписання Сен-Жерменського договору Австро-Угорська монархія перестала існувати, що і було відзначено в преамбулі документу. Тому треба було визначити кордони Австрії. Ці кордони визначалися, здебільшого, територією компактного проживання австрійських німців у районі Дунаю й Альпійських гір. Австрія визнавала незалежність і кордони нових держав-сусідів, що виникли на її території: Угорщини, Чехословаччини і Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), а також кордони Болгарії, Греції, Польщі, Румунії. За умовами Сен-Жерменського мирного договору провінції Богемія, Моравія і частина Сілезії відійшли до Чехословаччини (частина Тушинського району Сілезії згодом була передана Польщі); від Угорщини до Австрії переходив Бургенлянд (у 1921 р. частину Бургенлянду з м. Шопрон було повернено Угорщині); Буковина була приєднана до Румунії; до Італії відійшли Кюстенлянд, Південний Тіроль, частина провінцій Крайна та Карінтія. Австрія також втратила решту Крайни, Далмацію, Південну Штірію та південно-східну частину Карінтії, які згодом відійшли до Королівства сербів, хорватів і словенців. Доля Клагенфюрту (словенської Карінтії з м. Целовац) вирішувалася плебісцитом (відбувся 10 жовтня 1920 р., за його результатами район відійшов до Австрії).

Стаття 88 Сен-Жерменського договору забороняла об'єднання з Німеччиною, хоча незалежна австрійська держава була проголошена в листопаді 1918 року під назвою Німецька Австрія. Тільки після втручання союзних держав країна була перейменована на Австрійську республіку.

Оскільки Австрія була визнана відповідальною за розв'язання світової війни, її зобов'язували сплатити репарації, хоча загальна їх сума визначена не була. А в 1922 р. країна отримала 20-річну відстрочку, що дозволило їй взагалі уникнути репараційних виплат.

Військові обмеження були досить суворі. Армія скорочувалася до 30 тис. осіб, не дозволялося мати важке озброєння і авіацію. Військовий флот передавався союзникам.

Сен-Жерменський договір був ратифікований Австрією 17 жовтня 1919 р., а набув чинності 16 липня 1920 р.

Втративши позиції великої держави, Австрія могла претендувати на досить скромне місце в міжнародній системі, тобто ставала другорядною країною Європи.

27 листопада 1919 року в передмісті Парижа Нейї-сюр-Сен був підписаний мирний договір з Болгарією (Нейїський мирний договір).

Згідно з ним, Болгарія втрачала 11 тис. км.² своєї довоєнної території. Південна Добруджа і деякі райони з болгарським населенням переходили до Румунії. Чотири округи на заході країни отримало Королівство сербів, хорватів і словенців. Частина Західної Фракії тимчасово передавалась під юрисдикцію головних союзних держав і за Севрським мирним договором 1920 р. відійшла до Греції. З відчуженням Західної Фракії Болгарія втратила вихід до Егейського моря.

За 37 років болгари мали виплатити 2 млрд. 250 млн. золотих франків, це складало 25% всього довоєнного національного багатства країни. Крім того, армія скорочувалася до 20 тис. осіб, у військовому флоті залишалось лише 10 кораблів, заборонялося мати авіацію і всі види важкого озброєння.

Нейїський договір різко погіршив міжнародне становище Болгарії, відкинувши її на узбіччя європейського розвитку.

4 липня 1920 р. у Великому Тріанонському палаці Версалю відбулося підписання мирного договору з Угорщиною.

Ця подія була відкладена майже на рік у зв'язку із загостренням соціальної ситуації в країні (революційний рух). Тільки після приходу до влади уряду М. Хорті були поновлені переговори про мир.

Зрозуміло, що велика кількість статей Тріанонського договору збігалася з аналогічними постановами Сен-Жерменського договору. Тому, як і Австрія, Угорщина мала визнати незалежність нових держав на своїх кордонах. Але **територіальні втрати Угорщини були досить суттєвими (67% від довоєнної території)**. До Румунії відійшла Трансільванія і східна частина Банату. Чехословаччині переходила Словаччина і Закарпатська Україна, а Королівство сербів, хорватів і словенців отримало Хорватію, Бачку і західну частину Банату. Провінція Бургенлянд передавалась Австрії. Угорщина відмовлялась на користь союзників від претензій на порт Рієка (Фіуме), а також від усіх прав на території колишньої Австро-Угорської імперії, які не увійшли до складу Угорщини. Вона визнавала незалежність Чехословаччини й Королівства сербів, хорватів і словенців, зобов'язувалася поважати незалежність усіх держав, що утворилися на території колишньої Російської імперії, остаточно визнала скасування Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами. Питання репарацій вирішувалося так само, як і з Австрією. Армія скорочувалася до 35 тис. осіб, не дозволялося мати танки, авіацію і важку артилерію. До країни заборонявся імпорт зброї та військового спорядження. Весь військовий флот передавався союзникам. Тріанонський договір набув чинності 26 липня 1921 р.

Угорська громада сприймала Тріанонський договір як несправедливий та принизливий. Тому уже незабаром після підписання договору уряд Угорщини почав проводити політику перегляду основних його положень, передусім територіальних статей.

10 серпня 1920 р. у Севрі (поблизу Парижа) між Великою Британією, Італією, Францією, Японією як головними союзними державами, а також союзними з ними Бельгією, Вірменією, Грецією,

Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Хіджазом та Чехословаччиною, з одного боку, і Туреччиною – з іншого, був підписаний Севрський мирний договір . Це відбулося так пізно з двох причин.

По-перше, в Туреччині почався потужний національний антиімперіалістичний рух, який очолив Мустафа Кемаль. Країна розкололася на два табори. Хоча ще існував уряд Махмета VI, одночасно був обраний у квітні 1920 р. новий кемалістський уряд. М. Кемаль (Ататюрк) висунув програму справедливого, демократичного миру, яка базувалася на трьох основних положеннях: незалежність та суверенітет Туреччини; міжнародне визнання етнічних кордонів; ліквідація іноземного політичного, економічного та фінансового контролю.

По-друге, Англія і Франція, що переживали гострі протиріччя в питанні розподілу османських територій, ніяк не могли дійти компромісу.

Підписання договору відбувалося в умовах окупації військами держав Антанти низки важливих районів Туреччини, у тому числі Стамбула і зони чорноморських проток.

Договір, що був силою нав'язаний Туреччині, можна назвати найбільш грабіжницьким із тих, що були підписані на Паризькій конференції. Мало того, що країна втратила всі свої арабські володіння, вона поступилася ще й частиною своїх етнічних територій. За його умовами Східна Фракія з м. Адріанополь, європейський берег Дарданелл, Галліпольський півострів, а також Ізмир (Смірна) відходили до Греції. Стамбул із вузькою смужкою землі на європейському узбережжі формально лишався за Туреччиною, але союзники обумовили за собою право змінити це положення в разі невиконання Туреччиною умов Севрського договору. Сирія, Ліван, Палестина передавалися під мандатне управління. Туреччина позбавлялася свої володінь на Аравійському півострові і зобов'язувалася визнати королівство Хіджаз. Визначення кордону між Туреччиною і Вірменією передавалося на третейське рішення

Президента США. Від Туреччини відокремлювався Курдистан. Туреччина відмовлялась від усіх прав в Єгипті і визнавала британський протекторат над ним, встановлений 18 грудня 1914 р. Вона втрачала також всі права на Судан, визнавала британську анексію Кіпру, проголошену 5 листопада 1914 р., і протекторат Франції над Марокко і Тунісом, відмовлялась від прав і привілеїв у Лівії і поступалася своїми правами на Додеканеські острови на користь Італії. Загальні втрати перевищили 75% земель, що належали Османській імперії.

Босфор і Дарданелли оголошувалися відкритими для всіх торгових і військових кораблів як у мирний, так і у воєнний час. Сама зона чорноморських проток мала повністю демілітаризуватися і переходила під управління спеціальної міжнародної комісії («Комісія проток»). Ця комісія здійснювала контроль у районі Дарданелл і Босфору.

Недійсними визнавалися всі договори, підписані Туреччиною з Німеччиною, Австрією, Угорщиною та Болгарією, а також з Росією та державами, які виокремилися з Російської імперії.

Османська імперія, як і решта країн «Четверного союзу», була визнана відповідальною за світову війну, але у тексті договору репараційні зобов'язання Туреччини не конкретизувалися.

Згідно з військовими статтями, Туреччина мала право на армію у складі 50 тис. осіб (до них входило 35 тис. жандармів) без важкого озброєння та авіації. Країні було залишено лише 12 кораблів (5 міноносців та 7 сторожових).

Такий, по суті, *напівколоніальний статус держави і спричинив початок збройної боротьби турецького народу під проводом М. Кемалю за відновлення своїх прав і територіальної цілісності країни.* Розгромивши армію султана Махмета VI, влітку 1920 року війська М. Кемалю розбили вірменські загони і захопили 2/3 території Вірменії. Далі Кемаль вступає в переговори з Радянською Росією, що виступила на захист Вірменії, і 16 березня 1921 року підписує з РРФСР договір «про

дружбу і братерство». Цей договір мав для турецького уряду величезне значення, адже це було перше офіційне визнання незалежності і суверенітету Туреччини. Зрозуміло, що цей документ значно посилив міжнародні позиції країни, що покращило її шанси у подальшій боротьбі за ліквідацію принизливого Севрського договору.

Греко-турецька війна і близькосхідна політика

У грудні 1920 року на грецький престол повернувся колишній король Костянтин, послідовний германофіл. Новий король і новий грецький уряд Гунаріса продовжували загарбницьку політику і на початку 1921 р. грецька армія почала широкий наступ на фронті, що закінчився для неї невдало.

Ллойд-Джордж продовжував підтримувати греків, вважаючи, що зміни у королівському дворі не вплинуть на англо-грецькі відносини, але багато англійських державних діячів побоювалися, що греко-турецька війна призведе до негативних змін на всьому Близькому Сході і, врешті, поставить під удар «Британську Близькосхідну імперію».

Але, внаслідок успіхів Туреччини, Англія ставала все більш ізольованою у своїй східній політиці. Підтримка Ллойд-Джорджем Греції була зайвим приводом для Франції, щоб відмовитися від співпраці з Англією у грецькому питанні. *Греко-турецька війна розглядалася французами не лише як війна Англії проти нової Туреччини, але і як конфлікт між Лондоном та Парижем, як боротьба за контроль на Близькому Сході.*

Склалася складна міжнародна комбінація: Франція підтримувала Туреччину потенційно проти Росії, але насамперед проти Греції, оскільки її підтримувала Англія. Велика Британія підтримувала Грецію, тому що мала надію, що це допоможе уникнути проблем, пов'язаних зі встановленням на Близькому Сході сприятливого для англійців режиму.

Англо-французькі дипломатичні сутички, що відбувалися в цей час

на Рейні, у Вашингтоні, на чисельних репараційних конференціях, давали про себе знати і на Близькому Сході. Ці протиріччя з питань розділу Малої Азії і Аравії впливали і на зовнішньополітичні курси обох країн. Так, Франція вже з 1920 року взяла курс на самостійну політику у греко-турецькій війні. Це спричинило угоду з Туреччиною проти Англії. Необхідно підкреслити, що Італія зайняла ідентичну позицію, оскільки рішуче виступала проти посилення Греції і Англії, що стояла за її спиною.

У такій ситуації необхідно було шукати вихід із глухого кута, що склався на Близькому Сході. Севрський договір став мертвою буквою і його потрібно було змінювати.

Впродовж 1921-1922 рр. було декілька спроб досягнути нової угоди. Так, у березні 1921 р. у Лондоні відбулася конференція, у якій взяли участь Англія, Франція, Італія, Греція і Туреччина. Пропозиції, що були озвучені на конференції Керзоном, зводилися до зміни деяких положень у тексті Севрського договору, не торкаючись його основного змісту. Така постановка питання не могла принести позитивних рішень, які б влаштували всі сторони, і Лондонська конференція була, по суті, провалена. Греки наприкінці березня 1921 року розпочали новий наступ, який закінчився черговою невдачею (друга поразка під Іненю). Греками була провалена і військова кампанія у липні – вересні 1921 р.

У цей час Франція й Італія виступили за те, щоб Верховна Рада формально заявила про свій нейтралітет у греко-турецькій війні. Водночас вони підтримували сепаратні контакти з Туреччиною, які дали реальні результати. *20 жовтня 1921 р. представник Франції Франклен-Буйон підписав у Анкарі договір із Туреччиною, що завдав серйозного удару по положеннях Севрського миру. Франко-турецька угода передбачала евакуацію Кілікії, повернення Туреччині низки територій, які були у неї відібрані по Севрському миру, за що Туреччина обіцяла Франції економічні преференції.*

Цей договір викликав занепокоєння у Лондоні. 5 листопада 1921 р.

лорд Керзон у ноті, надісланій французькому уряду, висловив рішучий протест проти франко-турецького договору, розглядаючи його як пряме порушення угоди про непідписання сепаратного миру від 4 вересня 1914 року. Згідно із заявою Керзона, угода, яку підписав Франклен-Буйон, завдала стратегічного удару по позиціях Британії у Месопотамії.

Дипломатична суперечка не змінила суті справи, а турецька армія почала інтенсивно отримувати французьку зброю. 3 квітня 1921 року переговори з Туреччиною розпочала Італія.

У ситуації, що склалася, Керзон форсує процес розв'язання питання про посередництво і в січні 1922 року на союзницькій конференції, що проходила у Каннах (Франція), пропонує план, який майже привів Англію і Францію до угоди. Але зміни у французькому уряді (замість Бріана уряд очолив Пуанкаре) привели до загострення стосунків із Лондоном.

22-26 березня 1922 року в Парижі відбулась чергова конференція, в якій взяли участь Пуанкаре, Керзон і Шанцер (міністр закордонних справ Італії). Англіїці запропонували таку програму: 1) виведення грецьких війська з Анатолії і повернення Туреччині Смірни; 2) розробка положення про нацменшини у Греції та Туреччині; 3) залучення Ліги Націй до вирішення вірменського питання; 4) демілітаризація Проток і збереження зони союзної окупації на європейському березі; 5) повернення Константинополя (Стамбулу) Туреччині і перенесення кордонів на захід від лінії Чаталджа до лінії Родосто; 6) скасування загальної військової повинності в Туреччині і встановлення чисельності турецької армії у 85 тис. осіб (за Севрським миром - 50 тис.); 7) фінансовий контроль над Туреччиною.

Конференція зверталася до воюючих сторін із пропозицією про перемир'я.

Туреччина висунула попередню умову – негайно евакуювати Смірну, на що греки рішуче не погодилися, і війна була продовжена.

Після того, як турецькі війська у вересні 1922 року викинули греків з

Анатолії Греція вивела свої війська з Адріанополя (Едірне) та Східної Фракії. У вересні 1922 р. спочатку Франція, а за нею Італія евакуювали свої війська зі східного берега Дарданелл. Втративши підтримку союзників, Велика Британія змушена була піти на підписання перемир'я з кемалістським урядом Туреччини. **11 жовтня 1922 року між Туреччиною, з одного боку, та Англією, Францією, Італією, з іншого боку, було підписане Муданійське перемир'я. 13 жовтня до угоди приєдналася Греція. Муданійське перемир'я завершило національно-визвольну війну Туреччини проти інтервенції, що здійснювалася за рішенням Антанти переважно грецькими військами.** Воно передбачало: припинення воєнних дій між Туреччиною та Грецією; відведення грецьких військ зі Східної Фракії до лінії, що проходила по лівому березі р. Маріца; окупацію військами Антанти правого берега Маріци та районів, які вони займали на день підписання Муданійського перемир'я, на час до укладення мирного договору; передачу представникам Туреччини цивільної влади на всій території Фракії впродовж 30 днів після підписання перемир'я; зобов'язання сторін не збільшувати чисельність військ, не будувати укріплень і не здійснювати воєнних робіт у районах і пунктах, вказаних у Муданійському перемир'ї; зобов'язання Туреччини до ратифікації мирного договору не вводити війська у Східну Фракію. **Головним підсумком цього перемир'я була згода країн скликати мирну конференцію з питань перегляду Севрського договору.**

Така конференція була проведена у Лозанні (Швейцарія) (20 листопада 1922 р. – 24 липня 1924 р., з перервою 4 лютого – 22 квітня 1923 р.) за участю Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, а також Туреччини. До порядку денного, крім питання про мирний договір з Туреччиною, було внесене питання про чорноморські протоки. **Лозаннський мирний договір, підписаний 24 липня 1923 р., встановлював нові кордони Туреччини. Йї повернули етнічні території (Ізмір, Східну Фракію, Анатолію).**

Водночас Туреччина відмовлялася від прав на арабські території, визнавала анексію Кіпру Великою Британією та її протекторат над Єгиптом, погоджувалася із запропонованою країнами Антанти системою розподілу оттоманського боргу. За договором скасовувалися режим капітуляцій та привілеї іноземців. Це була серйозна перемога турецької дипломатії. Можна сказати, що Туреччина – єдина з переможених країн, яка зуміла відстояти у боротьбі свої суверенні права і заставила країни-переможниці відступати.

Обговорення питання про чорноморські протоки відбулося у розширеному складі. На конференцію були запрошені представники Болгарії і Радянського Союзу. Стосовно режиму чорноморських проток було подано три проекти конвенції – британський, радянський і турецький. Але в основу Конвенції про режим проток було покладено британський проект. Він передбачав демілітаризацію Босфору й Дарданелл, вільний прохід у мирний час як торгових, так і військових суден (з деякими обмеженнями по тоннажу і кількості), а у військовий час прохід через протоки військових кораблів та торговельних суден нейтральних держав. За дотриманням конвенції мала спостерігати створена під егідою Ліги Націй у Стамбулі міжнародна комісія проток у складі Великої Британії, Італії, Франції, Японії, Болгарії Греції, Румунії, СРСР, Королівства сербів, хорватів та словенців і Туреччини. За США залишалося право надіслати до комісії свого представника після їх приєднання до конвенції.

Підписанням Конвенції про режим проток, яку, до речі, Радянська Росія не ратифікувала, 24 липня 1923 р. завершила свою роботу Лозаннська конференція. По суті, на цьому і завершився сам процес післявоєнного врегулювання в Європі.

Якщо розглядати близькосхідні події 1919 – 1923 рр. під кутом зору політичної стратегії, то це був провал програми-максимум британського уряду. Плани встановлення англійського контролю над Протоками були провалені. Севрський мир – надзвичайно важлива ланка у післявоєнному

режимі миру – був знищений. У боротьбі з новою Туреччиною Англія, по суті, отримала поразку. Водночас, Лозаннська конференція нанесла серйозного удару і по позиціям Франції. Правлячі кола Франції розглядали Лозаннську конференцію як свою серйозну поразку в боротьбі з Англією за вплив на Близькому Сході. Англія змогла відібрати у Франції її тривалу перевагу на Сході. Крім того, конференція довела, що Франція втрачає свій авторитет як світова держава.

Італія ж не відігравала керівної ролі в Лозанні. Керзон зумів рішуче відхилити усі вимоги країни щодо її участі у мандатах на колишні турецькі володіння, і Муссоліні більше не порушував це питання.

Отже, з підписанням цілої низки стратегічно важливих документів, які б мали встановити мир і порядок, навпаки, починаються непорозуміння, прикордонні конфлікти на основі загострення територіальних протиріч. У цій ситуації слід було визначитись: яка міжнародна організація візьме на себе функції Паризької конференції?

Верховна Рада конференції вирішила створити новий виконавчий орган – Конференцію послів чотирьох держав (Англії, Франції, Італії та Японії). Сполучені Штати брали участь у засіданнях на правах спостерігача.

Конференція послів без роботи не залишилась. Уже в липні в 1920 р. комісія розглянула польсько-чехословацький прикордонний конфлікт і вирішила його на користь Чехословаччини. 12 листопада 1920 року за участі Конференції послів Італія отримала всю Істрію, низку островів Далматинського узбережжя. У листопаді 1921 року Конференція підтвердила кордони Албанії станом на 1913 р., коли великі держави визнали її незалежність.

Такі були головні підсумки територіально-політичного врегулювання в Європі в перші післявоєнні роки.

Отже, після закінчення Першої світової війни на Паризькій мирній конференції 1919 – 1920 рр. була встановлена Версальська система

міжнародних договорів. *Версальська система мирних договорів* (Версальський мирний договір 1919 р. з Німеччиною, Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. з Австрією, Нейїський мирний договір 1919 р. з Болгарією, Тріанонський мирний договір 1920 р. з Угорщиною та Севрський мирний договір 1920 р. з Туреччиною) *закріплювала територіальні зміни, які відбулися унаслідок Першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій.*

Один із найбільших повоєнних здобутків у міжнародних відносинах стало створення Ліги Націй, постійно діючої міждержавної організації, яка ставила завдання збереження миру, гарантії міжнародної безпеки та врегулювання суперечок між своїми членами виключно мирним шляхом.

Питання для самоконтролю

1. Коли розпочала свою роботу Паризька конференція і представники яких держав брали в ній участь? Назвіть головні керівні органи конференції.
2. Дайте характеристику Статуту Ліги Націй, на яких міжнародних принципах вона мала працювати:
3. Як було вирішено колоніальне питання?
4. Яким чином вирішувалося німецьке питання?
5. Яких змін зазнала політична мапа Європи?
6. Охарактеризуйте Версальську систему і нове співвідношення сил, яке складалося в Європі після Першої світової війни.
7. Розкажіть про головні підсумки Паризької мирної конференції.

Завдання для письмових робіт.

1. Створення Ліги Націй – першої міжнародної організації по підтримці миру та безпеки.
2. Версальський мирний договір.

3. Мирні договори з союзниками Німеччини.
4. Створення Версальської системи міжнародних відносин.

Зовнішня політика Радянської України в умовах переходу від війни до миру

Чотирирічна світова і трирічна громадянська війни завдали великої матеріальної шкоди економіці та господарству радянської Росії. Продукція великої промисловості скоротилась в 1920 році в 7 разів порівняно з 1913 роком. Особливо великих руйнувань зазнала економіка України, територія якої протягом кількох років була ареною запеклих боїв. Національні багатства України систематично грабували німецькі окупанти, англійські і французькі інтервенти. Грабіжниками було вивезено і знищено матеріальних цінностей більше ніж на 9 млрд. золотих карбованців.

Заводи і фабрики стояли, транспорт перебував у стані майже повної розрухи, багато міст і сіл було зруйновано або знищено. Майже повністю була зруйнована важка промисловість України. Понад 800 шахт було затоплено. Видобуток вугілля в республіці ледве досягав 6% довоєнного. З 63 домен, які діяли в 1913 році, на кінець громадянської війни працювала лише одна; продукція металургійної промисловості становила менш 1% довоєнної. Згубно відбилися воєнні дії, господарювання окупантів, а також посухи і на сільському господарстві, його посівна площа скоротилась на 40%, а кількість зібраного в 1921 році хліба становила 25% від довоєнного рівня. З 4680 підприємств харчової промисловості, які були на обліку, працювало тільки 350.

Після завершення громадянської війни змінилося зовнішньополітичне становище Росії. Радянська дипломатія добилася певних успіхів, уклавши в 1920 році мирні договори з Естонією, Литвою, Латвією, Фінляндією та в березні 1921 року Польщею. У лютому 1921 року були підписані договори про встановлення дружніх відносин з Іраном (до 1935 року називався Персією) і Афганістаном, у березні підписано «Договір про дружбу і братерство» з Туреччиною. Радянський уряд

оголосив недійсними всі угоди, укладені раніше царською Росією. Навіть такі країни, як Англія та Німеччина, які вороже ставилися до радянського влади, змушені були визнати її де-факто, уклавши з більшовиками торговельні договори. 6 травня 1921 року між РСФРР і Німеччиною було підписано тимчасову угоду про відновлення торгових відносин і призначення обома державами своїх представництв.

Головна мета радянської дипломатії полягала на той час у тому, щоб використати зацікавленість ділових кіл буржуазного світу для нормалізації економічних і політичних відносин з капіталістичними країнами.

Боротьба радянської дипломатії за здійснення цієї мети проводилась у напрямі відновлення економічних, культурних і політичних відносин з капіталістичними країнами. Активно боролася за виконання цих завдань і дипломатія радянської України.

Радянська Україна і Польща

Радянській Україні насамперед треба було нормалізувати відносини з Польщею. ***Важливу роль у налагодженні стосунків мав Ризький мирний договір між радянською Росією та УСРР, з одного боку, і Польщею, з другого, укладений 18 березня 1921 року після закінчення польсько-радянської війни 1920 р.*** Мирні переговори між воюючими сторонами розпочалися 17 серпня 1920 року у Мінську, а на початку вересня були перенесені до Риги, де тривали з перервами до середини березня 1921 року. Радянська делегація складалася з представників РСФСР та УСРР (Е.Квірінг, Д.Мануїльський, Ю.Коцюбинський). Загальне керівництво російсько-українською делегацією за розпорядженням московського Раднаркому здійснював керівник російської делегації А.Йоффе. БСРР довірила представляти свої інтереси делегації РСФРР. С.Петлюра вислав до Риги делегацію УНР на чолі з С.Шелухіним, але її до переговорів не допустили. ***Поляки погодилися, що Україну на***

переговорах представлятиме український радянський уряд. 26 вересня 1920 року до Риги прибула делегація ЗУНР на чолі з К.Левицьким, яка добивалася вирішення питання самовизначення Східної Галичини через проведення плебісциту. На першому етапі переговорів її наполягання підтримували дипломати радянської України., однак **вимоги екзильного уряду ЗУНР не були враховані при підписанні основних документів.** 12 жовтня 1920 року радянські та польські повпреди уклали перемир'я та підписали попередній мир між державами.

За умовами Ризького мирного договору Польща визнала УСРР, натомість радянська сторона відмовилась від Східної Галичини. Згідно з умовами договору сторони зобов'язалися припинити воєнні дії; встановлювався новий кордон, за яким західноукраїнські та західнобілоруські землі визнавалися за Польщею (кордон встановлювався на 150-200 км на схід від лінії Керзона, уся Східна Галичина та більша частина Волині й Західного Полісся відходили до Польщі). 14 березня 1923 року новий кордон по р. Збруч затвердила Рада амбасадорів у Парижі. Ризький мирний договір забороняв перебування на території Польщі «антирадянських організацій»; з іншого боку радянська Росія мала виплатити 30 млн. золотих рублів у рахунок визнання «історичної господарської значимості польських земель у складі Російської імперії». У 7-й статті Ризького мирного договору Польща зобов'язувалася надати «особам російської, української і білоруської національності, яке перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів». Крім того, «особи російської, української і білоруської національностей у Польщі мають право, в межах внутрішнього законодавства культивувати рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки». Однак польський уряд систематично не виконував умови договору щодо забезпечення національно-політичних прав українського населення

2-ї Речі Посполитої. Договір був чинний до 17 вересня 1939 року, коли на виконання таємного протоколу до німецько-радянського пакту про ненапад Червона армія перейшла державний кордон СРСР і зайняла Західну Україну і Західну Білорусь.

Після підписання Ризького мирного договору одним з основних питань у взаємовідносинах між Польщею і радянськими республіками було питання про відновлення в повному обсязі нормальних дипломатичних відносин, що передбачалося 24 статтею цього договору. Незважаючи на те, що РСФРР, УСРР і Польща ратифікували договір, польський уряд не тільки не поспішав з виконанням цієї статті мирного договору, але, навпаки, всіляко перешкоджав встановленню нормальних дипломатичних відносин.

Ще 2 травня 1921 року, відразу після обміну ратифікаційними грамотами в Мінську, радянський представник порушив питання про дипломатичні представництва. Однак уповноважений з польської сторони заявив, що польський уряд не бажає відновлювати дипломатичні відносини в повному обсязі, а згоден лише на обмін неповноправними повіреними у справах. Радянський уряд не міг погодитися з цим і найкатегоричніше наполягав на точному виконанні 24 статті договору.

Польський уряд стверджував, що може прийняти радянського повпреда Карахана тільки після того, як буде призначено польського представника в Москву. Ця пропозиція була прийнята, радянський уряд дав зразу згоду на приїзд Домбського. Але через кілька днів Домбського призначили міністром праці. Пройшло ще кілька днів доки польський уряд висловив побажання призначити своїм представником у Москві Філіповича. Уряд РСФРР погодився і з цією кандидатурою.

Не поспішала Польща з відновленням дипломатичних відносин і після цього, посилаючись на «технічні причини». Тільки після численних протестів і настійних вимог радянської сторони польський уряд погодився на обмін дипломатичними місіями, і 3 серпня повпред РСФРР прибув у

Варшаву. Незабаром туди прибув і повноважний представник уряду радянської України.

Слід зазначити, що уряди РСФРР і радянської України наполягали на втіленні в життя 5-ї статті Ризького договору, за якою Польща зобов'язувалась не створювати і не підтримувати організацій, які мали на меті збройну боротьбу проти радянських республік, і не втручатися у їхні внутрішні справи.

Вже 11 квітня 1921 року, тобто менше ніж через місяць після підписання договору, народний комісар закордонних справ РСФРР Г.В. Чичерін змушений був направити польському урядові ноту протесту проти «потурання антирадянських банд». Ще через два дні, 13 квітня, уряд УСРР в свою чергу направив польському міністру закордонних справ Сапезі ноту протесту, в якій говорилось, що «на польській території організуються банди, які перекидаються на територію України для організації тут грабежів, підпалів, антиєврейських погромів, вбивств окремих радянських службовців і червоноармійців, підризу залізничних колій та інших злочинних дій, спрямованих проти робітників і селян України, проти їх мирного будівництва».

Міністр закордонних справ Польщі намагався заперечувати участь свого уряду у створенні і підтримці антирадянських угруповань. «Польський уряд, - заявляв міністр закордонних справ Сапега, - не має ніяких відомостей про формування Петлюри на його (польській) території». Тоді уряд РСФРР (3 травня) і уряд УСРР (26 травня) направили міністерству закордонних справ Польщі ноти, в яких вказувались конкретні пункти формування таких військових угруповань і були наведені численні факти порушення ними радянських кордонів. «Український уряд, - підкреслювалось в ноті Голови Ради Народних Комісарів і Народного Комісара закордонних справ УСРР, - будучи впевненим, що Польський уряд вважає необхідним додержання (умов) Ризького договору не тільки

для України, але також і для Польщі, змушений категорично наполягати на його негайному, точному і реальному виконанні».

Все це говорить про те, що відносини між РСФФР, УРСР і Польщею склалися досить напружено.

Багато питань викликала робота російсько-української делегації по репатріації військовополонених і біженців, прикордонної комісії, яка повинна була встановити демаркаційну лінію тощо. Але, не дивлячись на всілякі перешкоди, російсько-українська делегація до вересня 1921 року репатріювала близько 50 тисяч росіян та українців.

Відносини з Румунією.

Не менш гострим на той час було питання про нормалізацію відносин з Румунією, яка так само, як і Польща, була важливою ланкою в радянській дипломатії. Незважаючи на неодноразові заяви румунського уряду про те, що між Румунією і радянськими республіками мирні стосунки, дуже гостро стояло питання пов'язане з Бессарабією, яка увійшла до складу Румунії у 1920 році за Паризьким протоколом. Але, на відміну від Польщі, між Румунією та радянськими республіками не існувало не тільки договору, який би регулював взаємовідносини між цими країнами, а навіть і угоди про репатріацію військовополонених чи біженців.

Так само, як і польський уряд, уряд Румунії надавав притулок російським та українським емігрантам, значна частина яких не сприймала і не визнавала радянської влади. Так, на території Румунії перебували «батько» Махно та Гуляй-Гуленко. Час від часу виникали і прикордонні конфлікти, де використовувались навіть гармати.

Тому радянська сторона і Румунія часто вдавалися до нот протесту, шукали «виправдань» для тих чи інших дій, давали обіцянки припинити в дальшому провокації.

З початку 1921 року радянський уряд неодноразово пропонував скликати спільну конференцію для врегулювання всіх спірних питань. Ці пропозиції відхилялись урядом Румунії, який не бажав розгляду всіх спірних питань, і насамперед питання про Бессарабію. Румуни розуміли, що радянський уряд ніколи не змириться з загарбанням Бессарабії. Ця позиція радянського уряду була добре відома і неодноразово доводилась до відома Румунії. Так, в заяві НКЗС, що була опублікована у другій половині 1921 року, зазначалося: «Яке було ставлення Радянських урядів до румунської політики у Бессарабії? Звичайно, вони ніколи не могли примиритися з фактом грубого насильства, яке румунська мілітаристська зграя здійснила над бессарабськими робітниками і селянами. Але, з іншого боку, радянські Росія і Україна ніколи не вважали і зараз не вважають, що бессарабське питання повинно бути вирішене з допомогою зброї. З часу приєднання Бессарабії до Румунії минуло три роки. Ставлення радянських урядів до бессарабського питання залишилось тим самим». Тут слід наголосити, що *радянська сторона ніколи не визнавала факту включення Бессарабії до Румунії, навіть після встановлення дипломатичних відносин між СРСР і Румунією у червні 1934 року це питання знову піднімалося, але румунське керівництво відмовлялося повернути Бессарабію.*

Крім того, радянська сторона, висунула проект скликання конференції для розгляду питання про судноплавство по Дністровському лиману. Після тривалих попередніх перемовин конференція представників РСФРР і УСРР, з одного боку, і Румунії, з іншого, відкрилась 10 липня 1921 року на борту військового судна. Радянські представники висунули принципи встановлення повної свободи торговельного судноплавства і рибальства (при забороні плавання військових кораблів). І це не випадково, бо поділ лиману на дві частини, як цього вимагала Румунія, означав би встановлення кордону і де-факто визнання анексії Бессарабії. Румунська делегація в свою чергу вимагала тільки поділу лиману. Врешті-решт, коли,

з'ясувалась «несумісність поглядів обох сторін», російсько-українська делегація 22 липня покинула конференцію.

Українсько-німецький договір

Встановлення нормальних, економічних і політичних відносин, - це завдання стояло перед дипломатією радянської України і у взаємовідносинах з Німеччиною. Особливо гостро стояло питання про нормалізацію політичних відносин, бо німецький уряд, уклавши договір з Центральною радою ще в 1918 році, продовжував визнавати уряд Петлюри, що перебував у Берліні, як офіційного представника України.

Але уряд радянської України разом з Народним комісаріатом закордонних справ РСФРР спрямовував свої зусилля, насамперед, на відновлення політичних відносин з Німеччиною. 22 січня 1921 року уряд УСРР через уповноваженого РСФРР в Берліні В. Коппа та уповноваженого Німеччини в Москві Хільгера направив німецькому міністру закордонних справ Сімонсу ноту, у якій вказувалося на ігнорування німецькою стороною звернень з боку радянського уряду України про встановлення дипломатичних відносин і, по суті, ще раз підкреслювалася готовність до нормалізації стосунків. «Неодноразово уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки як протягом 1919, так і протягом 1920 року, - підкреслювалося в ноті, - звертався ... з пропозицією про відновлення нормальних дипломатичних відносин між Німеччиною і Україною. Українська Радянська влада не пропускала жодної можливості, щоб не висловити своє незламне бажання жити в мирі з Німеччиною і вирішувати шляхом мирного обговорення всіх питань, які виникають між двома країнами... Між Україною та Німеччиною не може йти мова про створення нових відносин, а лише про відновлення існуючих. Україна вже була визнана Німеччиною як самостійна держава і та обставина, що в час визнання України з боку Німеччини на Україні була влада Центральної

Ради і гетьмана Скоропадського, а зараз на Україні існує влада Рад не може вважатися причиною для перерви політичних стосунків між Німеччиною і Україною, тому що німецький уряд неодноразово заявляв, що він є прихильником невтручання у внутрішні справи інших держав».

Для ведення переговорів з Німеччиною уряд УСРР призначив своїми представниками уповноваженого РСФРР в Берліні Віктора Копна і одночасно Михайла Левицького у Москві. Але німецький уряд, категорично відмовився визнати радянську Україну де-юре. Водночас, не бажаючи втрачати можливість встановлення неофіційних відносин, представники німецького уряду, запропонували обмежитись угодою про обмін військовополоненими. Проте і при цьому вони відмовлялися допустити в Німеччину українську місію, пропонуючи доручити реевакуацію російській місії в Берліні. Так, 13 лютого 1921 року український представник повідомляв з Москви: «Хільгер пропонує таке: в Берліні при російській місії створюється підвідділ по справам реевакуації військовополонених. Такий же підвідділ Хільгер від себе створює в Харкові».

Цілком зрозуміло, що подібна угода не могла задовольнити радянську дипломатію, яка добивалась визнання уряду УСРР, якщо не де-юре, то хоча б де-факто. В інструкції українським уповноваженим від 16 лютого Голова Ради Народних Комісарів УСРР вказував: «Я вважаю, що з німцями треба йти на поступки, але треба домагатися наступного: 1. Щоб наш український підвідділ у Берліні мав право безпосередніх зносин з німецькими властями. Якщо це буде виконане, то це вже де-факто визнання за нами права самостійного представництва ... 3. Розрив стосунків з петлюрівською організацією повинен мати з боку Німецького уряду формальний характер і повинен бути ратифікованим Німецьким урядом».

23 квітня 1921 року в Берліні було підписано договір між Україною і Німеччиною, в якому вказувалося: «Договір, укладений 19 квітня 1920

року, між Німеччиною, з одного боку, і РСФРР, з другого, про повернення на батьківщину військовополонених і інтернованих громадян, поширюється також на німецьких військовополонених і інтернованих громадян на Україні і на українських військовополонених і інтернованих громадян в Німеччині». В 2-й статті окремо застерігалось, що «обидві договірні сторони мають право заснувати спеціальні органи на відповідній території, тобто в Берліні і Харкові, для проведення і виконання цього договору».

Незабаром український представник виїхав у Берлін, а німецький уряд направив свого уповноваженого в Харків.

Підписання берлінського договору означало фактичне визнання радянської України з боку великої держави.

Налагодження стосунків з іншими державами

Радянська Україна протягом першої половини 1921 року не тільки провела переговори, але й уклала цілу низку договорів і угод з країнами Прибалтики. 31 січня 1921 року в Москві між УСРР та Грузинською Демократичною Республікою була підписана двостороння політична і економічна угода. Вона була складена за аналогією до «Мирного договору між РСРР і Грузією» від 7 травня 1920 року. Опинившись після розгрому Добровольчої армії А.Денікіна й приходу до влади більшовиків в Азербайджані та Вірменії у всуціль ворожому військово-політичному оточенні, уряд Грузинської Демократичної Республіки на чолі з Н.Жорданія змушений був для збереження національної державності піти на укладання відповідних договорів з радянськими республіками, що визнавали самостійність Грузії та врегульовували прикордонні питання. Відповідними зобов'язаннями грузинського уряду, як це впливало з угоди з РСФРР, були легалізація комуністичної партії та недопущення на своїй території створення антирадянських організацій та установ.

19 жовтня 1920 року главу Української дипломатичної місії (УНР) І.Красковського було запрошено до МЗС Грузії й повідомлено, що, поступаючись вимогам більшовиків, грузинський уряд вимушений перервати дипломатичні зносини з УНР та її місією в Тифлісі. А 26 листопада 1920 року грузинський уряд запропонував РНК УСРР розпочати переговори щодо укладення політичного і економічного договору. Після згоди Х.Раковського місцем їхнього проведення було визначено Москву. Але українсько-грузинський договір 1921 року фактично залишився нереалізованим, оскільки вже 25 лютого 1921 року зі вступом Червоної армії до Тифліса, уряд демократичної Грузії вимушений був емігрувати, натомість встановлювалася влада проголошеної 18 лютого 1921 року Грузинської Соціалістичної Радянської Республіки. На чолі з місцевими більшовиками. Щоправда, НКЗС УСРР встиг скористатися грузинським прецедентом і звернутися 13 грудня 1920 року з радіо нотою до урядів усіх країн, де містилася пропозиція встановлення безпосередніх відносин із радянською Україною.

У першій половині 1921 року почались також переговори про укладення торговельних угод з Чехословаччиною, Австрією, Італією, про підписання договору про дружбу з Туреччиною.

Українсько-турецький договір про дружбу і братерство був підписаний 2 січня 1922 року в Анкарі членом ВУЦВК Рад України, командувачем збройними силами України та Криму М.Фрунзе й комісаром закордонних справ Уряду Великих національних зборів (ВНЗ) Туреччини Юсуфом Кемаль-беєм. Ця двостороння міжнародна угода складалася із 16 статей. Її підписання було ініційоване Х.Раковським як для розширення кола дипломатичних визнання юридично незалежної УСРР, так і з огляду на те, основні поставки зброї й боєприпасів військам Мустафи Кемаль-паші (Ататюрка), що вели боротьбу з грецьким експедиційним корпусом, згідно з Договором про дружбу і братерство між РСФРР і Туреччиною, укладеним у Москві 16 березня 1921 року, здійснювалися через Одесу. У

статті 1 українська сторона визнавала суверенітет Національного Уряду Туреччини, створеного ВНЗ, і нове територіальне розмежування в Закавказзі, зафіксоване в Московському договорі (райони Карса, Ардагана й Артвина відходили до Туреччини). Націоналістична Туреччина, у свою чергу, визнавала УСРР «незалежною й суверенною державою, створеною волею українських робітників і селян». У договорі містилася заява сторін про те, що, на їхню думку як «прибережних держав Чорного моря», «ніякий режим на міжнародних річках, що вливаються в нього, не може бути ані застосований, ані встановлений без їхньої дійсної участі». Загалом, угода, по суті, дублювала положення Московського договору 1921 року. У них, зокрема, зазначалось, що всі угоди, укладені між Російською та Османською імперіями, не відповідають обопільним інтересам, і тому визнаються скасованими. Українська сторона повністю відмовилась від усіляких прав, що мали відношення до режиму капітуляцій (вилучення іноземців зі сфери юрисдикції держави перебування); на громадян однієї сторони, що мешкають на території іншої, поширювалися права й обов'язки, що випливають із місцевих законів. УСРР і Туреччина зобов'язались також не допускати утворення чи перебування на своїй території організацій або груп, що мали на меті боротьбу проти іншої сторони.

Все це свідчило про те, що уряд УСРР у 1921 році наполегливо добивався розширення кола дипломатичного визнання юридично незалежної радянської України.

Питання для самоконтролю

1. Як вплинула світова війна на процес становлення України, як суверенної держави?
2. На яких засадах будувала свої відносини Україна з іншими державами світу?
- 3.

Завдання для письмових робіт

1. Місце і роль України в системі міжнародних відносин в умовах переходу від війни до миру.

Міжнародні відносини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні після першої світової війни

Відносна політична рівновага, що склалася в Азійсько-Тихоокеанському регіоні на початку ХХ ст., була повністю зруйнована Першою світовою війною і загострила протиріччя між державами, що тут знаходились. В першу чергу це стосувалося Далекого Сходу. Саме тут зіткнулися інтереси всіх великих держав. Разом з тим Південно-Східна Азія та Океанія – представляли собою колоніальну периферію, де розділ колоній завершився на початку ХХ ст. Єдиною незалежною державою в цьому регіоні залишався Сіам (Таїланд), але й він у 1904 році був поділений на англійську і французьку сфери впливу.

Слід наголосити, що на початку Першої світової війни відносини між країнами АТР досягли вже досить високого рівня розвитку, що дало можливість вести мову про початок формування тут самостійної системи міжнародних відносин. Це була досить потужна система, яка втягнула в свою сферу велику кількість країн і у світовій політиці поступалася лише європейській.

Якщо говорити про особливості цієї системи, то необхідно зазначити, що головні ролі в ній виконували Китай та Японія. І в той час, коли Китай переживаючи глибоку внутрішню кризу перетворився, по-суті в напівколонію, Японія стала державою, яка найбільше динамічно розвивалася, що дозволило їй проводити досить активну зовнішню політику. Перша світова війна надала нові можливості для реалізації експансіоністських настроїв Японії, але після її закінчення виникла ціла низка гострих протиріч між державами-переможницями, пов'язаних, в першу чергу з долею німецьких колоній на Тихому океані.

Версальська система мирних договорів не змогла зняти напруженість на Далекому Сході та Тихому океані, де виник вузол гострих протиріч між Англією і США та між Японією і США. Далекий

Схід, насамперед, південно-західна частина Тихого океану, де знаходився один із головних стратегічних вузлів Британської імперії, завжди посідав важливе місце в системі британської політики. Крім того, Англія мала серйозні економічні інтереси на Далекому Сході. Англійські банки і торгові палати охопили всю економіку Китаю. Англія посідала перше місце за капіталовкладеннями у цій азійській країні.

Багато хто вважав, що після нормалізації ситуації в Європі центр світової міжнародної політики переміститься зі Старого Світу до басейну Тихого океану.

Американські політики в цей час оцінювали стан справ на Далекому Сході в світлі нової розстановки сил на міжнародній арені. Аналізуючи міжнародну ситуацію, вони наголошували, що число світових країн зменшилося до двох: Англія і США. Такі країни, як Франція, Японія, Італія розглядались як світові виключно у дипломатичній площині. Франція та Італія – європейські держави, але і в Європі їх позиції залежали від підтримки Англії та Сполучених Штатів. Прогнози на найближчі 50 років передбачали, що кількість світових держав буде незмінною – Англія і США; Франція, Італія і Японія залишаться регіональними, а до кола потенційних зараховувались Німеччина, Росія і Китай. Крім того, передбачалося, що Далекий Схід впродовж найближчого століття буде посідати центральне місце у зовнішній політиці США. Тому допускалося можливе зіткнення між США та Японією, і від того, кого підтримає Англія, залежав підсумок цієї боротьби.

Уже з 1918 р. Японія, спираючись на підтримку інших держав Антанти, почала широку інтервенцію на радянському Далекому Сході. Вона реалізувала свою програму встановлення повного контролю над Китаєм. Англія і Америка, покінчивши з війною і європейськими проблемами, отримали більшу свободу дій для політики на Далекому Сході і також почали підтягувати свої сили на далекосхідний плацдарм. Після Першої світової війни на фоні англо–американських протиріч розпочалось

загострення стосунків між США та Японією. Між цими країнами навіть виникла загроза війни. Але на далекосхідну ситуацію впливали також англо–японські протиріччя. Таким чином, ситуація, що склалася, спонукала президента США У. Гардінга в листопада 1921 р. скликати конференцію з питань обмеження морських озброєнь із далекосхідних і тихоокеанських питань.

Справа в тому, що на Паризькій мирній конференції не всі важливі проблеми післявоєнного врегулювання були вирішені. У цьому сенсі Вашингтонська конференція мала стати продовженням Паризької.

З іншого боку, після закінчення Першої світової війни в Тихоокеанському регіоні склалась нова розстановка сил, яка призвела до серйозного загострення протиріч між великими державами, особливо між США і Англією. Треба було терміново сідати за стіл переговорів.

При вирішенні далекосхідних проблем необхідно було враховувати декілька обставин.

Насамперед, Англія була пов'язана з Японією союзними договорами 1902, 1905, 1911 рр. (Перший англо–японський союзний договір був підписаний 30 січня 1902 р. в Лондоні). Обидві держави зобов'язувалися зберігати нейтралітет у випадку, якщо одна з них буде втягнута у війну з третьою державою. Якщо ж одна зі сторін буде втягнута у війну з двома і більше країнами, інша сторона зобов'язувалася прийти їй на допомогу. Другий союзний договір, що замінив договір 1902 р., був підписаний 12 серпня 1905 року в Лондоні на 10 років. Третій англо–японський союзний договір був підписаний 1911 року (Грей – Като) і замінив собою договір 1905 р. До цього документу ввійшов пункт, в якому йшлося, що зобов'язання вступити у війну на допомогу союзниці будуть недійсними, якщо мова йде про війну проти держави, з якою інша сторона склала арбітражний договір (цей пункт був викликаний намірами підписати арбітражний договір між Англією і США). Японський уряд прагнув зберегти цей союз, щоб використати його у боротьбі проти США.

Натомість, Сполучені Штати намагалися зруйнувати англо–японський союз. Власне, англійці почали розуміти, що цей союз їм більше шкодить, ніж допомагає. До того ж проти зближення Англії та Японії рішуче виступили британські домініони (Канада, Австралія, Нова Зеландія).

Важливою особливістю міжнародної ситуації на Далекому Сході була політична дезінтеграція Китаю. Цей процес повністю задовольняв Японію, але ніяк не відповідав зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів. Американська доктрина «відкритих дверей» передбачала збереження територіальної цілісності Китайської республіки.

Розглядаючи ситуацію на Далекому Сході, зокрема в Китаї, не слід відкидати вплив Радянської Росії. У 1921 році виникла Китайська комуністична партія і уряд Сунь Ятсена почав активно налагоджувати зв'язки з Москвою. Тому загроза «більшовизації» Китаю підштовхувала до швидкого вирішення китайської проблеми.

Необхідність проведення конференції зумовлювалася ще й тим, що у повоєнні роки набирала темпів гонка морських озброєнь, в яку, крім Англії, активно включились японці й американці. Англійський історик А. Тойнбі писав: «Тихий океан став морською ареною світу, а в той час, коли світ опинився зв'язаним в одне ціле, дякуючи морю, як головному засобу комунікацій, це означало, що найближчий акт нескінченної драми міжнародних відносин буде розіграний на його водах і навколо його берегів». Ці слова підтверджують настрої політичних діячів великих країн, які готувалися до серйозних подій на Тихому океані і прагнули зайняти в цих подіях гідне місце. Це була боротьба за величезні ресурси і потенційні ринки.

Наприклад, американці ще під час Першої світової війни, в березні 1916 року, ухвалили широку програму військово-морського будівництва, виконання якої дозволяло б мати такий флот, який не поступався б ніякому іншому і міг «захистити інтереси Сполучених Штатів».

У 1919 році президент В. Вільсон виклав нову програму, яка

передбачала побудову впродовж трьох років 69 великих військових суден. А після того, як у липні 1920 р. почав діяти Панамський канал, стратегічні позиції США на морях значно покращилися.

Велика Британія, яка до Першої світової була беззаперечною володаркою «морів та океанів», не могла успішно змагатися з американцями. Економіка і фінанси Лондона таку гонку озброєнь витримати не могли. Але від традиційного контролю над основними морськими шляхами (Гібралтар, Суецький канал, Північне море) Англія відмовитися не хотіла, тому продовжувала нарощувати свій військово-морський потенціал.

Водночас Японія вступила у боротьбу з США і в 1920 році розпочала реалізацію своєї програми, яка передбачала будівництво впродовж короткого терміну 8 лінкорів і 8 крейсерів, що значно підвищувало морську потужність Японії.

Усе це вимагало величезних коштів, що могло привести до фінансового перенапруження. Тому в урядових колах союзних держав почали розробляти плани щодо обмеження військово-морських сил. Не дивно, що це питання стало одним із головних на Вашингтонській конференції.

12 листопада 1921 р. Вашингтонська конференція розпочала свою роботу. У ній взяли участь 5 великих держав: США, Велика Британія, Франція, Італія, Японія; 4 країни, що мали суттєві інтереси в Азіатсько-тихоокеанському регіоні: Бельгія, Голландія, Португалія і Китай. Велику Британію, крім того, представляли ще п'ять домініонів. Радянська Росія і Далекосхідна республіка участі в конференції не брали. Щоправда, делегація Далекосхідної республіки до Вашингтону прибула, але до роботи у конференції допущена не була.

Мета конференції – встановлення нової міжнародно-політичної рівноваги в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні відповідно до наслідків Першої світової війни.

Основні рішення конференції за аналогією з Версалем обговорювалися та ухвалювалися на засіданнях «великої п'ятірки», що проходили за зачиненими дверима. Головою конференції було обрано держсекретаря США Чарльза Еванса Х'юза. **Порядок денний складався із трьох головних питань: 1) про обмеження морських озброєнь; 2) про взаємні гарантії недоторканості островних територій у Тихому океані; 3) про ситуацію на Далекому Сході і визнання територіальної цілісності та незалежності Китаю.**

Уже 13 грудня 1921 року було підписано перший документ, що увійшов в історію, як «**договір чотирьох**» (США, Велика Британія, Франція, та Японія). Ще він відомий під назвами «Далекосхідна Антанта» або «Четвертий тихоокеанський трактат». Він складався з чотирьох статей, а зміст документу майже повністю відповідав офіційній назві «Про спільну охорону прав сторін, які домовляються, на островні володіння і островні території у басейні Тихого океану». У документі йшлося про те, що сторони, які підписали договір, «погоджуються поважати у своїх взаємовідносинах право кожної з них на свої островні володіння і території в районі Тихого океану». Термін дії договору – 10 років. Згідно з договором суперечки між країнами-членами мали вирішуватись через їх арбітражне врегулювання на чотиристоронній конференції, а в разі виникнення загрози цим володінням з боку третьої держави, після проведення відповідних консультацій, учасники договору вдавалися до необхідних заходів. **Фактично це був договір про ненапад для зони Тихого океану.** Він одночасно ліквідував англійсько-японський союз 1902-1921 рр., який США після закінчення Першої світової війни, поразки Німеччини та революції в Росії розглядали як антиамериканський. Четверта стаття договору передбачала, що після його ратифікації автоматично втрачає силу англо-японська союзна угода 1911 р. Таким чином, англо-японський союз, що протягом останніх 20 років слугував оплотом британської політики на Далекому Сході, був ліквідований.

Англійські державні діячі завжди підкреслювали, що вони принесли у жертву союз із Японією заради дружби зі США.

Це була значна дипломатична перемога Сполучених Штатів, якої вони досягли у непростій боротьбі з Англією і Японією. Американці використали різні важелі тиску на Англію: від обіцянок надання великих кредитів до загроз. І Лондон був вимушений поступитися.

Глава англійської делегації А. Бальфур намагався пояснити керівнику японської делегації морському міністру Т. Като, що Японія навіть виграє від ухвалення подібного рішення, адже замість одного союзника отримала відразу трьох. На це японський міністр відповів: «Ви влаштували нашому союзу блискучі похорони», а «кількість союзників не замінює його якість». Като мав на увазі те, що за договором 1911 р. Японія отримувала «негайну військову допомогу», а за договором 1921 р. – лише «обмін думками».

Загалом договір чотирьох держав юридично оформив партнерство великих держав в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні на засадах колективної гарантій безпеки як основи нової регіональної Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Питання про англо-японський союз було тісно пов'язане з політикою Великої Британії стосовно Китаю. Енергійне просування японців у долину Янцзи все більше викликало стурбованість англійців. Англія допускала можливість угоди з Японією на принципах розподілу сфер впливу. Ще під час Паризької конференції між Англією, Францією і Японією було досягнуто порозуміння стосовно розподілу сфер впливу в Азії.

Але така політика зіткнулася з протидією США. Американський капітал запізно прийшов до Китаю і був зацікавлений у тому, щоб потіснити інші держави. Сполучені Штати висловлювалися за більш ліберальну політику стосовно Китаю. Американці вважали, що об'єднання Китаю різко розширить китайський ринок і це стане гарною передумовою для вкладення капіталів.

Англійський уряд на новому етапі тихоокеанських відносин, відмовившись від самостійної політичної програми в Китаї, ухвалив декларацію про відмову від політики сфер впливу. Заступник міністра закордонних справ 31 листопада 1921 р. зробив заяву: «Політика сфер впливу в Китаї поступається місцем політиці міжнародної співпраці».

Це дало можливість сформувати *основний документ Вашингтонської конференції – «договір дев'яти держав» (США, Велика Британія, Франція, Італія, Японія, Бельгія, Голландія, Португалія, Китай) про принципи політики щодо Китаю*. Учасниками цього договору, підписаного 6 лютого 1922 р., стали всі країни, що надіслали своїх представників до Вашингтону, за винятком британських домініонів. У основу договору був покладений американський проект, який підтримали Англія і Китай. У договорі був підтверджений «принцип відкритих дверей і рівних можливостей у Китаї», на протипагу японській політиці «сфер впливу», яка в 1920-і роки в умовах втрати пекінським урядом контролю над територією Китаю закріплювала дезінтеграцію країни та сприяла проникненню комуністичних ідей, що використовувалося Радянською Росією для підготовки китайської революції. Держави, які його підписали, брали на себе такі зобов'язання:

- поважати суверенітет, незалежність, територіальну та адміністративну цілісність Китаю;
- надавати Китаю всі можливості для розвитку і підтримувати життєздатність уряду;
- використовувати свій вплив із метою дійсного встановлення і підтримання принципу рівних можливостей для торгівлі та промисловості для всіх країн на всій китайській території;
- утриматися від використання в Китаї можливості для пошуку спеціальних прав і переваг.

За прийнятими положеннями, Японія була змушена відмовитися від деяких своїх прав: виняткового права надавати китайському уряду позику

на будівництво залізниці в Маньчжурії, направляти своїх радників тощо. Крім того, 4 лютого 1922 року під тиском США і Англії глава японської делегації Т. Като підписав із представниками пекінського уряду угоду, за якою Японія у шестимісячний термін зобов'язувалася вивести свої війська з провінції Шаньдун і повернути залізницю Ціньдао-Цзіпань та територію Цзяочжоу. Водночас вимога Китаю вивести японські війська з Маньчжурії була відхилена. Маньчжурія залишалась у сфері впливу Японії. Була відхилена і китайська вимога про чітку відмову від «21 вимоги».

Отже, «договір дев'яти», певною мірою, став етапною подією у розвитку міжнародних відносин на Далекому Сході.

Доктрина «відкритих дверей» і «рівних можливостей» вперше з моменту її проголошення у 1899 році отримала міжнародне визнання. Це стало безумовним успіхом зовнішньої політики США.

Крім того, договір мав антияпонську спрямованість, що значно послабляло далекосхідні позиції «країни Сонця». Такий стан речей, безумовно, не міг задовольнити Японію і мав призвести до більш серйозного загострення американсько-японських відносин. Попри значну кількість протиріч всередині, ***«договір дев'яти» слід визнати як серйозний позитивний крок вперед у методах співпраці великих країн із Китаєм.***

Під час обговорення «договору дев'яти держав» на Вашингтонській конференції загострилося російське питання. Сполучені Штати виступили з ідеєю «інтернаціоналізації» Китайсько-Східної залізниці, але після протесту з боку радянського уряду і заяви про те, що ця залізниця є предметом двосторонніх переговорів між Китаєм і РРФСР, а не конференції, позиція союзників змінилася. Залізниця була визнана такою, що належить радянському уряду. А в резолюції конференції була визнана необхідність повернення залізниці Росії «як законному господарю».

Заява Японії, зроблена під тиском США, про готовність вивести свої війська з російської території та резолюція конференції з питання про

Китайську Східну залізницю свідчили про те, що держави Антанти і, насамперед, США намагалися сприйняти Росію як елемент загальносвітового балансу сил і як можливу противагу Японії на Далекому Сході. Про це свідчив і прийом Ч. Х'юзом делегації Далекосхідної республіки, а також заяви офіційних американських та англійських представників про необхідність виведення японських військ із Далекого Сходу.

6 лютого 1922 р., в останній день роботи конференції, був підписаний договір між США, Англією, Францією, Японією й Італією про обмеження морських озброєнь. У ньому було закріплено відмову Англії від «стандарту двох держав» («two powers standard»), згідно з яким Англія завжди мала військовий флот, що міг зрівнятися з найсильнішими флотами двох інших морських держав.

Забезпечення домінування на морях і океанах та боротьба з державами, що загрожували морській гегемонії британського флоту, традиційно були альфою і омегою англійської зовнішньої політики. Англія завжди мала перед своїми супротивниками величезну перевагу. Це і фінансова потужність, і високий рівень промислового розвитку (якщо не брати до уваги Німеччину), і стратегічна недоторканість, що визначалася її острівним розташуванням.

Але після закінчення світової війни проблема у взаємовідносинах Англії та США полягала в іншому. Велика Британія була вже боржником Сполучених Штатів, її фінансові позиції були послаблені, натомість Вашингтон мав більші ресурси.

Англія, розуміючи зміни у розстановці сил на міжнародній арені, вже на початку ХХ ст. бере курс на зміцнення дружніх відносин із Америкою, все частіше йде на компромісне вирішення суперечок і конфліктів, що виникали між ними. Крім того, спільна небезпека з боку Німеччини посприяла зближенню Англії і США. І попри те, що після світової війни англо-американські протиріччя збереглися, обидві держави намагалися

знайти шляхи до співпраці.

Нова тактика у політиці США спонукала Велику Британію вперше у своїй історії без військової боротьби відмовитися від беззаперечного панування на морях і погодитися з тим, що флот США може за своєю потужністю дорівнювати англійському військовому флоту. Слід згадати, що ще 17 березня 1920 року перший лорд адміралтейства Лонг зробив заяву про те, що Англія буде задовольнятися флотом, який не поступається флоту іншої найсильнішої морської держави, і вона (Англія) відмовляється від принципу, згідно з яким країна завжди мала флот, рівний за потужністю найсильнішим флотам двох держав. Заява була зроблена практично в унісон із заявою уряду США у вересні 1920 р. про те, що Сполучені Штати побудують флот, що не буде поступатися військовому флоту найсильнішої морської держави, тобто флоту Англії.

До Вашингтонської конференції Англія мала найсильніший флот у світі, однак внаслідок фінансових труднощів його подальша розбудова призупинялася. Водночас Америка розгортала швидкими темпами військово-морське будівництво і на момент завершення своєї морської програми (1924 р.) мала б військовий флот, який би переважав англійський за тоннажністю. Велика Британія, безумовно, ще мала перевагу в військово-морських кадрах, бойовому досвіді, забезпеченні базами на всіх морях і континентах, але тенденція розвитку морських сил складалася не на її користь.

Японія на початку 20-х рр. ХХ ст. також активно розбудовувала свої військово-морські сили і після реалізації програми «8+8» (введення до складу ВМС восьми лінкорів і восьми крейсерів) мала б 17 лінкорів проти 32 англійських і 33 американських.

Американці запропонували зняти з озброєння старі і ще недобудовані лінійні кораблі і залишити відповідно: Англія – 22, США – 18, Японія – 10. Загальна водотоннажність лінкорів була запропонована по 500 тис. т для Англії і США та 300 тис. т для Японії (пропорція 5 : 5 : 3).

Щодо крейсерів, то американська пропозиція зводилася до того, що Англія і США повинні залишити собі загальну водотонажність по 450 тис. т., а Японія – 270 тис. т. Авіаносців Англія і США зберігали загальною водотонажністю по 80-тис. т., Японія – 48 тис. т., а підводного флоту Англія і США – по 90 тис. т., Японія – 54 тис. т.

Обговорення американського проекту проходило у жорсткій боротьбі і, якщо не врахувати деяких змін, завершилося для США успішно. Англія підтримала американські пропозиції, що і забезпечило загальний успіх.

До речі, цікаво проходило обговорення проекту скорочення морських озброєнь, проти якого виступили Франція та Італія. Бальфур зробив заяву про необхідність ліквідувати всі підводні човни, назвавши їх найбільш варварським видом військово-морських сил. На це заступник голови французької делегації А. Сарро (в момент відсутності А. Бріана) заявив, що Франція готова знищити всі свої підводні човни, якщо Велика Британія зробить те саме зі своїми лінкорами. В результаті відповідний флот залишився на озброєнні. Вимогу Японії щодо збільшення її квоти відносно лінкорів було відхилено і встановлено остаточну формулу лінійних кораблів як 5 : 5 : 3 : 1,75 : 1,75, відповідно для Англії, США, Японії, Франції та Італії. При цьому заборонялося будівництво лінкорів більше 35 тис. т. Саме ця норма відповідала пропускній спроможності Панамського каналу. Такі цифри були закріплені договором «п'яти держав» (Англія, США, Японія, Франція, Італія).

Загальний тоннаж лінкорів склав відповідно: 525 тис. т. (Англія), 525 тис. т. (США), 315 тис. т. (Японія), 175 тис. т. (Франція), 175 тис. т. (Італія). Стаття 19 договору передбачала, що США, Велика Британія і Японія не будуть будувати нових баз і укріплень на Тихому океані (центральна і західна частина на схід від 110-го меридіану), Англія і США брали на себе зобов'язання не мати ніяких військово-морських баз на відстані менше, ніж 5 тис. км від Японських островів. Останнє можна

розглядати як серйозний стратегічний успіх Японії. Ці рішення показали обмежену роль Франції та Італії на Тихому океані.

«Договір п'яти держав» став важливим елементом післявоєнної системи міжнародних відносин. Слід наголосити, що значення цього документу виходило за регіональні рамки, бо обмеження поширювалися не лише на тихоокеанський, а й на світовий флот великих держав. Було призупинено небезпечну тенденцію гонки морських озброєнь, встановлено граничні норми тоннажу великих морських кораблів, що передбачало скорочення лінійного флоту.

Угодою п'яти держав було формально встановлено глобальну військово-морську рівновагу з урахуванням інтересів учасників процесу. Безумовно, США виграли найбільше, досягнувши військово-морського паритету з Британією, тоді як сама Англія, відмовившись від «стандарту двох держав», змогла утримати перші позиції у надводному флоті з класу швидкохідних суден, що у поєднанні з широкою мережею військово-морських баз дало їй можливість залишитись у «клубі» найсильніших морських країн.

Японія відстояла свої регіональні позиції і могла дуже швидко сконцентрувати свої військово-морські сили у потрібному для неї районі.

Франція та Італія отримали досить ефективні гарантії своєї безпеки. За умови їх невеликих морських можливостей, це було більше ніж достатньо.

Вашингтонська конференція стала важливим етапом у формуванні нових післявоєнних взаємовідносин у світі. Часто її розглядають як доповнення до Версальського миру. І дійсно, без створення рівноваги на Тихому океані вся система мирних договорів була б ще більш нестійкою і короткочасною. Вашингтонська конференція юридично оформила нову «рівновагу сил» в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Не випадково цю нову, хоча і досить нестійку рівновагу сил, у міжнародних відносинах після Першої світової війни назвали Версальсько-Вашингтонською системою.

Саме скликання і рішення конференції слід розглядати як перший серйозний дипломатичний успіх США після Першої світової війни. Граючи «першу скрипку» на Вашингтонській конференції, американці істотно посилили свою роль у вирішенні низки міжнародних проблем і, головне, взяли реванш за певні невдачі в Парижі.

Кожне рішення конференції було позначено впливом політики компромісів, і тому рішення, що ухвалювалися, носили тимчасовий характер. Протириччя між великими державами були згладжені, але не усунуті.

Загалом Вашингтонська система договорів (Договір 4 держав, Договір 5 держав, Договір 9 держав 1922 р.) визначала співвідношення сил на Тихому океані та в Східній Азії, а також завершувала визначення співвідношення сил між провідними міжнародними акторами у світі.

Але ця система договорів не стала універсальною, її ефективність була значною мірою знижена через відсутність надійних гарантій її внутрішньої стабільності та дійових механізмів виконання зобов'язань, які взяли на себе учасники конференції.

Завершення роботи Вашингтонської конференції ознаменувало собою початок дії Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Питання для самоконтролю

1. Що собою являв Азійсько-Тихоокеанський регіон після завершення Першої світової війни?
2. У чому проявлялась напівколоніальна залежність Китаю?
3. Якою була зовнішня політика Японії у післявоєнний період?
4. Коли відбулася Вашингтонська конференція і які питання вона розглядала?
5. Назвіть сильні та слабкі сторони Вашингтонського порядку.

Завдання для письмових робіт

1. Підсумки Першої світової війни в АТР. Зміни на політичній мапі регіону та розподіл колоній між державами переможцями.
2. Вашингтонська конференція та її рішення.
3. Місце і роль Японії у Далекосхідній політиці у післявоєнний період.

Зміст і характер Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин

Версальсько-Вашингтонська система оцінюється у світовій історії як міжнародно-правове оформлення результатів Першої світової війни і нової розстановки сил після її закінчення. Вона стабілізувала повоєнний устрій в Європі, закріпила статус-кво в колоніях. З оформленням цієї системи завершився процес переходу від війни до миру і настав період тимчасової стабілізації міжнародних відносин. Версальсько-Вашингтонська система була надзвичайно складною і мала багато протиріч. У ній поєднувалися справедливі демократичні принципи, з одного боку, і консервативно-імперіалістичні принципи мирного врегулювання – з іншого.

Підйом національно-визвольних та революційних рухів, поширення пацифістських настроїв, намагання лідерів країн-переможниць надати новому світовому порядку ліберального, цивілізованого напрямку – все це спонукало до прийняття справедливих рішень, юридичного визнання дев'яти нових держав Центральної та Східної Європи, створення Ліги Націй, проголошення незалежності і територіальної цілісності Китаю, обмеження морських озброєнь тощо. І хоча деякі з названих постанов носили частково декларативний характер, слід визнати їх позитивне значення, адже вони стали міжнародно-визнаною базою лібералізації теорії і практики міжнародних відносин.

В процесі повоєнного становлення міжнародних відносин помітну роль відіграла консервативна тенденція. Це знайшло своє відображення у вирішенні таких важливих проблем, як розробка і підписання мирних договорів із державами Четверного союзу, перерозподілу колоній тощо.

Такий стан справ пояснювався цілою низкою причин. *По-перше*, у Версальсько-Вашингтонській системі юридично були підтверджені підсумки війни, яка з боку практично всіх держав носила загарбницький

характер. Це стосувалося і країн-переможниць, і країн, які зазнали нищівної поразки.

По-друге, система, яка склалася, відображала нову розстановку сил, в якій держави-переможниці отримали надзвичайні права і можливості. Тому і зміст всіх мирних договорів носив принизливий, можна сказати, грабіжницький характер.

По-третє, саме геополітичні та стратегічні інтереси провідних світових держав стали визначальним фактором нового перерозподілу світу, а не справедливість і чесність.

По-четверте, не можна ніяк приховати того факту, що головним чинником врегулювання всіх міжнародних проблем залишився силовий метод, це підтверджує ультимативний характер підписання мирних договорів.

По-п'яте, пріоритет консервативно-імперіалістичного характеру міжнародної системи, що склалася після війни, чітко підтверджує збереження колоній (44,7% територій), розподіл світу між невеликою кількістю країн-метрополій (всього 10).

Нова модель міжнародних відносин, безумовно, зробила крок уперед на шляху демократизації і лібералізації, але за своїм змістом і характером залишалася переважно консервативною.

Версальсько-Вашингтонська система не мала рівноваги, тому була нестійкою. Попри те, що між державами-переможницями у переважній кількості питань було досягнуто взаєморозуміння, спроби збалансувати міжнародний порядок були, здебільшого, невдалими.

Версальсько-Вашингтонська система не тільки не убезпечувала від традиційних міжнародних конфліктів, але й спонукала до нових. Виникла ціла група протиріч, які були характерними для міжнародної ситуації того часу.

Безумовно, *головним протиріччям післявоєнного періоду стало протистояння держав-переможниць і переможених країн*. На цьому

фоні головним питанням у міжнародному житті стало німецьке. Зовнішня політика Німеччини була зорієнтована на реванш. Тому **конфлікт між союзними державами і Німеччиною став головним і найважливішим протиріччям після світової війни**. Саме це протиріччя зрештою призвело до Другої світової війни.

Не менш **важливими стали протиріччя між самими державами-переможцями**. Отримавши найбільші вигоди від рішень Паризької мирної конференції, Велика Британія і Франція відразу зрозуміли, що на більшу частину питань у них різні погляди. Наприклад, уряд Франції вважав, що мир і стабільність у Європі можуть бути досягнуті тільки шляхом утвердження їх країни як континентального лідера. У свою чергу, Англія наполягала на встановленні рівноваги сил між Францією та Німеччиною, цей принцип, на думку Лондона, мав лягти в основу європейського міжнародного порядку. Якби так сталося, Англія, беззаперечно, отримала б роль європейського арбітра, що було досить вигідно і престижно. **З роками протиріччя між Англією і Францією посилювались, а це не сприяло зміцненню Версальсько-Вашингтонської системи**.

Крім англо-французького, **існували також англо-американські, японо-американські, італо-англо-французькі протиріччя**. Наприклад, англо-американські протиріччя носили глобальний характер. Бажання США розширити свій економічний вплив, використовуючи політику «відкритих дверей», зіткнулося із інтересами Великої Британії, яка володіла величезною кількістю колоній і не бажала поступатися. **Протистояння між Англією і США посідало важливе місце в міжнародному житті, воно так чи інакше впливало на всі міжнародні події, розхитувало Версальсько-Вашингтонську систему**, але не стало визначальним у розвитку міжнародних відносин. Для цього США займали досить слабкі світові політичні позиції.

Що стосується американсько-японського протистояння, то перспектива їх різкого загострення була досить реальною. США, програвши Японії на Паризькій конференції, взяли достойний реванш вже на Вашингтонській. Рішення Вашингтонської конференції, певною мірою, стабілізували ситуацію на Далекому Сході, але, водночас, посилили боротьбу за політичний і економічний контроль у Тихоокеанському регіоні. І ця боротьба могла призвести до ревізії рішень Вашингтонської конференції.

Таким чином, *протиріччя між державами-переможницями могли стати однією з головних причин дестабілізації оформленого у Парижі та Вашингтоні міжнародного порядку.*

Ще одним принципово новим протиріччям в міжнародних відносинах стало міжформаційне або ідейно-класове. Не отримавши запрошення до Парижу, а потім до Вашингтону, радянський уряд, який не був зв'язаний жодними договорами, почав проводити політику, спрямовану на розвал Версальсько-Вашингтонської системи. У цей період відносини між Радянською Росією (потім СРСР) і Заходом були дуже напруженими.

Внаслідок значних територіальних перерозподілів Версальсько-Вашингтонська система заклала підвалини реваншизму, вела до протиріч між великими і малими європейськими країнами, а так зване «друге велике переселення народів» створювало основу для міжетнічних конфліктів. Очевидно, що в Паризьких домовленостях порушувався базовий принцип самовизначення: наднаціональні державні союзи в одних випадках були зруйновані, в інших, навпаки, створювалися (наприклад, у Чехословаччині). Загальна чисельність нацменшин у Європі після закінчення світової війни склала 17 млн. осіб. Виникло безліч територіальних непорозумінь і суперечок, які тільки посилювали міжнародне напруження і підривали авторитет післявоєнної договірної системи.

Нарешті, *Версальсько-Вашингтонська система не ліквідувала протиріччя між метрополіями і колоніями*. Національно-визвольні рухи стали ще одним показником нестабільності нової міжнародної системи. Цьому сприяв старий консервативний підхід до вирішення колоніальних питань.

Слід визнати, що Версальсько-Вашингтонська система не мала ефективних механізмів боротьби з міждержавними протиріччями, не створила дієвого контролю за виконанням укладених угод.

Великими державами не була сформована спільна політика. Із семи, на той час, головних світових країн три – США, Німеччина і Радянська Росія при створенні основних міждержавних інституцій Версальсько-Вашингтонської системи залишились поза ними. Впливу Англії і Франції було недостатньо, щоб ефективно зберігати Версальсько-Вашингтонський порядок. З іншого боку, зберегти ту рівновагу сил, що склалася, міг загальновизнаний міждержавний орган, який, власне, і було створено. Але реально Ліга Націй не виконала поставлені перед нею завдання. До того ж, вона не була загальновизнаною через відсутність в ній низки впливових країн. Тобто, Ліга Націй не була дієздатним міждержавним органом.

Міжнародні події 1920-1923 рр. підтвердили слабкість Версальсько-Вашингтонської системи. Це спонукало держав-переможниць шукати шляхи до її модифікації і реального посилення. Одним із таких кроків була спроба залучити до цієї системи Радянську Росію.

У контексті розвитку відносин Заходу з Радянською Росією непересічною подією стала *Генуезька конференція, яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 року. Конференція мала урегулювати економічні та фінансові проблеми Європи після Першої світової війни*.

Ще в січні 1922 року в Франції відбувалась нарада Верховної Ради Антанти, на яку були запрошені Німеччина і США. Саме там і було ухвалено рішення провести конференцію всіх європейських держав задля визначення шляхів і пріоритетів економічного відновлення Європи. При

цьому було висунуто дві умови. *Перша*: «нації не можуть залишати за собою права диктату іншим принципів вибору форми власності, внутрішнього економічного життя і системи управління». Було наголошено, що «кожна нація має право обирати для себе ту систему, якій вона надає перевагу». *Друга*: вимога повернення іноземної власності і визнання боргів усіх попередніх урядів. Зрозуміло, що ця вимога, насамперед, стосувалася Радянської Росії, умовний державний борг якої складав 18 млрд. 469 млн. золотих рублів.

У процесі підготовки до Генуезької конференції з 25 по 27 лютого 1922 року в Булоні (Франція) відбулася нарада Пуанкаре й Ллойд-Джорджа. Ще напередодні цієї зустрічі Пуанкаре, що очолив кабінет Міністрів тільки 14 січня 1922 р., наполягав на укладенні пакту «про союз рівноправних партнерів» терміном 10 років та гарантією східних кордонів Європи. Але на нараді в Булоні про пакт не згадували, вирішили зняти з обговорення питання про перегляд Версальського договору і про німецькі репарації, а «російське питання» розглянути попередньо на спеціальному комітеті експертів без участі Росії.

20 – 28 березня 1922 р. у Лондоні працювали фінансові та економічні експерти союзників, які розробили детальний проект резолюцій конференції з питань економічних відносин із Росією. Вони підготували дві доповіді: про відновлення Росії й окремо про відновлення Європи. В першому сформульовано вимоги до радянського уряду: а) сплатити довоєнні й воєнні борги всіх російських урядів (у тому числі борги Корчака, Денікіна та інших) на суму 18 млрд. крб. 469 млн. золотом; б) повернути націоналізовану власність іноземців (до більшовицького перевороту іноземцям належали в Росії по суті весь Донбас, більшість промисловості Петербурга, більшість залізниць у країні й т.п.); в) відшкодувати збитки іноземців після Жовтневої революції, для контролю створити «комісію російського боргу»; г) встановити екстериторіальний

статус іноземців у Росії; д) скасувати монополію уряду на зовнішню торгівлю; е) заборонити комуністичну пропаганду за кордоном.

У лютому 1922 р. з ініціативи французької дипломатії в Бухаресті відбулася конференція представників Малої Антанти (Чехословаччини, Румунії та Югославії) з участю Польщі, яка підтримала умови Канської конференції. В березні у Варшаві зібралася нарада прибалтійських країн (Польщі, Латвії, Естонії й Фінляндії), яка у Варшавському договорі підтвердила наміри спільно діяти на Генуезькій конференції. Дипломатія Пуанкаре прагнула створити під своїм контролем серію антирадянських (пізніше антинімецьких) блоків держав на кордонах радянської Росії.

Радянський уряд Росії також здійснив підготовку до конференції. Під керівництвом Леніна, який був затверджений головою радянської делегації, але утримався від поїздки в Геную, була розроблена програма й тактика делегації на конференції. У відповідь на формування єдиного дипломатичного фронту держав Антанти уряд РСФРР 22 лютого 1922 р. створив єдиний дипломатичний союз 9 радянських республік (Росії, України, Білорусії, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Хорезмської, Бухарської та Далекосхідної республік). Підготовка до конференції велася спільно. Урядові Росії доручалося обстоювати на конференції інтереси всіх 9 республік і від їхнього імені підписувати всі договори.

У відповідь на підрахунки збитків країн Антанти в Росії до війни й під час інтервенції, що їх вели західні держави, радянський уряд зробив облік шкоди, заподіяної Росії та її союзникам іноземними державами під час інтервенції і громадянської війни. Ці збитки становили близько 39 млрд. крб. золотом. Радянська делегація повезла в Геную документи, які це підтверджували.

Враховуючи суперечності між західними державами, радянська делегація по дорозі в Геную вела переговори з прибалтійськими країнами й досягла домовленості про спільні дії під час конференції. 30 березня 1922 р. була підписана Ризька угода між Росією, Польщею, Латвією й

Естонією про економічне співробітництво та взаємну безпеку. Отже, фронтові західних держав радянська дипломатія протиставила фронт із сусідніми державами.

3 квітня радянська делегація провела переговори в Берліні. Для радянської Росії важливо було мати перед Генуезькою конференцією прецедент підписання договору без взаємних претензій. Г.В. Чичерін вів переговори з рейхсканцлером Віртом та міністром іноземних справ Ратенау. Уряд Німеччини відмовився сепаратно підписувати якусь угоду з радянською Росією, але все ж ці переговори допомогли потім під час конференції підтримувати контакти й досягти порозуміння між двома державами.

6 квітня радянська делегація в кількості понад 60 дипломатів і експертів на чолі з Г.В. Чичеріним (Ленін залишався головою делегації) прибула в Геную.

У роботі конференції взяли участь делегації 29 держав, а з урахування англійських домініонів – 34. Це була найбільш представницька міжнародна конференція в Європі з часів світової війни, де за стіл переговорів уперше сіли представники країн Четверного союзу та Росії. Вперше після своєї поразки у війні були запрошені Німеччина, Угорщина, Австрія та Болгарія.

Ціль конференції – економічне відновлення країн, особливо Центральної та Східної Європи, усунення перешкод для міжнародної торгівлі.

Основну роль на конференції відіграли Верховна Рада Антанти, передусім глави делегацій Англії (Ллойд–Джордж), Франції (Барту), Італії (Факта). США відмовилися брати участь у конференції офіційно через те, що, мовляв, вона «не є суто економічною конференцією, а має скоріше характер політичної». Така позиція Вашингтону пояснювалася тим, що правлячі кола США побоювалися зв'язати себе обговоренням на конференції питань ліквідації або скорочення боргів. Але країну, як

спостерігача, в Генуї представляв американський посол Р. Чайлд. Він справляв великий вплив на роботу конференції.

Головою конференції було обрано італійського прем'єр-міністра Факту. Були створені чотири комісії: політична, фінансова, економічна і транспортна. Радянську «делегацію ввели лише до політичної (або «російської») комісії».

Лідери західних держав одногolosно відкинули радянську програму з іноземної власності і з питань боргів. Чичерін рішуче відхилив вимоги Верховної ради Антанти й висунув контр претензії радянського уряду про відшкодування збитків, яких завдали радянській Росії іноземні держави під час воєнної інтервенції (39 млрд. крб.). Переговори нічого не дали.

Не отримав підтримки і план поетапного роззброєння. Чичерін закликав до мирного співіснування, рівноправного економічного співробітництва всіх держав, запропонував домовитися про загальне скорочення озброєнь і збройних сил, зокрема про заборону отруйних газів і використання авіації проти мирного населення, про скликання всесвітнього конгресу народів для встановлення загального миру. Західні держави виступили проти радянських пропозицій. Барту тричі категорично заявив: «Ні!». Він пропонував зняти питання про роззброєння, обговорити в першу чергу питання про борги.

Склалася патова ситуація, і конференція спокійно йшла до безрезультатного фіналу. Але сталась одна подія, яку можна вважати сенсацією. 16 квітня 1922 року Чичерін і Ратенау (глава німецької делегації) зустрілись у Раппало, неподалік від Генуї і, обговоривши проблеми взаємовідносин двох країн, підписали сепаратний радянсько-німецький договір, який став шоком для представників країн Антанти.

Раппальський договір мав величезне міжнародне значення. Він передбачав відновлення дипломатичних відносин між обома країнами. Це була перша рівноправна угода, побудована на принципах мирного

співіснування. Таким чином було завдано удару по ізоляції Росії та Німеччини. Відбулося ситуативне зближення цих країн в їх боротьбі проти держав-переможниць. Обидві держави взаємно відмовилися від відшкодування воєнних витрат (Німеччина відмовилася від Брестського миру, Росія – від німецьких репарацій). Німеччина визнавала націоналізацію німецької власності в Росії. Договір передбачав розвиток взаємовигідної торгівлі між обома країнами на основі принципу найбільшого сприяння. Водночас зазначалося, що цей принцип не поширюватиметься на пільги та привілеї, які РСФРР надає іншим радянським республікам та державам, що виникли на теренах Російської імперії. Разом із підписанням договору сторони обмінялись нотами, у яких зазначалося, що в разі визнання РСФРР претензій третьої держави, що виходили з факту націоналізації іноземного майна, питання про врегулювання відповідних претензій Німеччини становитиме предмет спеціальних переговорів між сторонами. 5 листопада 1922 р. було підписано додатковий договір між сторонами, за яким дію Раппальського договору було поширено на союзні з РСФРР радянські республіки.

Загалом Раппальський договір порушив плани Антанти використати Німеччину проти радянської держави, тому союзники вимагали розірвання договору. Після певних вагань Німеччина все ж ратифікувала Раппальський договір, за що була усунена від роботи в політичній комісії. Раппальський договір став першим юридичним визнанням радянської Росії однією з великих держав. Обидві країни були заінтересовані в такому договорі. Вже наприкінці 1922 р. німецький експорт у Росію збільшився вдвоє, а імпорт із Росії – в 14 разів. Таким чином, договір вніс суттєві зміни в міжнародну політичну ситуацію і сприяв взаємовигідному співробітництву Росії й Німеччини не тільки в економічній, політичній та культурній галузях, але навіть у військовій.

Оскільки інтереси радянської Росії та Німеччини не були враховані у Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних

відносин, їхній союз будувався на антиверсальських засадах і став одним із перших кроків до її ревізії.

Хоча *обговорення російського питання на Генуезькій конференції виявилось малопродуктивним*, проте цей міжнародний форум посів важливе місце в історії розвитку післявоєнних міжнародних відносин. Запрошення радянської Росії означало визнання її західними державами де-факто. *Це була перша серйозна спроба налагодити відносини з Росією, спроба включення РСФРР до Версальської системи на умовах Заходу.* Але ця спроба зазнала поразки.

Невдовзі з *15 червня по 20 липня 1922 р. відбулася Гаазька конференція, яку можна назвати продовженням Генуезької.* Гаазька конференція – це міжнародна фінансово-економічна конференція. У ній взяли участь 28 країн (тих, що були представлені в Генуї, за винятком Німеччини). США представляв спостерігач – посол у Голландії Сассдорф. За складом учасників конференція була зовсім іншою: країни-учасниці представляли не повноважні представники чи керівники урядів, а промисловці та банкіри. *Головним питанням конференції було повернення націоналізованої приватної власності іноземців у Росії.*

Слід підкреслити, що всі делегації прибули на 10 днів раніше за радянську, щоб виробити спільну позицію.

Спеціальна комісія, якій за резолюцією Генуезької конференції була доручена розробка невирішених там питань, зібралась у Гаазі 15.06. 1922 р. без участі радянської делегації і на закритих засіданнях тривала до 26.06. 1922 р. Рішенням спеціальної комісії на Гаазькій конференції були створені «неросійська» (у якій делегація РСФРР не брала участі) та «російська» комісії. В останній було створено три підкомісії: перша – з приватної власності, на чолі з Ллойд-Грімом (Велика Британія), друга – з боргів, на чолі з Алофаном (Франція) і третя – кредитна, на чолі з бароном Авеццано (Італія).

Радянська делегація прибула в Гаагу на чолі з М.М. Литвиновим 26 червня. Вона вирішила брати участь у засіданнях усіх підкомісій у повному складі, а не виділяти окремі групи, як було запропоновано організаторами конференції. Спільні засідання на Гаазькій конференції розпочалися 27 червня. Провідну роль у роботі конференції відігравала підкомісія з приватної власності. На її розгляд радянська делегація 7 липня 1922 р. передала список підприємств із колишньої власності іноземців, які радянський уряд міг би здати в оренду або концесію. Основна мета делегації: домогтися кредиту від союзних держав на суму 3224 млн. золотих карбованців на 3 роки в обмін на надання в оренду колишнім власникам окремих націоналізованих підприємств; добитися скасування військових боргів Росії ціною відмови від відшкодування втрат часів військової інтервенції.

Делегація радянської Росії йшла на компроміси – погоджувалася на переговори про сплату довоєнних боргів за певних умов, про відшкодування збитків колишнім іноземним власникам тощо. Англійська та італійська делегації вже навіть схилилися до компромісних рішень.

Але за дорученням держсекретаря США Юза (телеграмою від 15 липня) американський посол Сассдорф попередив усі делегації, що, коли якась країна піде на згоду з Радянською Росією, вона не отримає економічної підтримки з боку США.

Після цього було вирішено припинити роботу конференції, щоб запобігти укладенню сепаратних домовленостей.

Отже, Гаазька конференція засвідчила бажання низки країн встановити з РСФРР економічні відносини, а участь Москви в цій конференції означала її визнання де-факто з боку західних держав.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику міжнародного становища після Паризької та Вашингтонської конференцій.
2. Назвіть головні протиріччя, які були характерними для міжнародної ситуації післявоєнного періоду.
3. У чому була слабкість Версальсько-Вашингтонської системи.

Завдання для письмових робіт

1. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин та її основні характеристики.
2. Шляхи та пріоритети економічного післявоєнного відновлення Європи.
3. Російське питання на Генуезькій конференції.

Загострення німецької проблеми. Рурська криза 1923 року

Попри укладення мирних договорів, Європа залишалась ареною гострих дипломатичних і військових конфліктів. Версальський договір викреслив Німеччину зі списку великих держав. Австро-Угорщина перестала існувати, на зміну англо-французькій Антанті прийшла гостра англо-французька боротьба. Італія була настільки послаблена війною, що могла розглядатися як країна, що відіграє мізерну роль у європейській та світовій політиці. У Версальсько-Вашингтонській системі виявлялося все більше недоліків.

І це знайшло свій прояв у англо-франко-німецьких взаємовідносинах. Проблеми концентрувалися навколо питань, пов'язаних із виконанням умов миру. *Впродовж січня 1920 – грудня 1922 р. відбулися 24 союзні конференції. Переважна більшість із них була присвячена репараційному питанню. Це була одна з найгостріших проблем, в якій знайшли відображення як протидія Німеччини виконанню умов Версалю, так і протиріччя між союзними державами.*

Німеччина відкрито оголосила головним завданням своєї зовнішньої політики ревізію принизливих умов Версальського договору. Але, не маючи в перші повоєнні роки достатньо сил для її реалізації, застосовувала тактику «прихованої протидії». Водночас, Берлін активно нарощував свій економічний та військовий потенціал.

У Німеччині було практично повністю збережено військове виробництво, таємно продовжував працювати Великий Генеральний штаб, існувала «мала армія». Уже в 1923 році Німеччина виходить на четверте місце у світі з експорту зброї та військових матеріалів. При цьому вона дуже вдало використовує тактику «прихованої протидії», яка найбільш ефективно виявилася у невиконанні Веймарською республікою своїх репараційних зобов'язань.

Необхідно наголосити, що загальна сума репарацій весь час знижувалася. На Паризькій мирній конференції було запропоновано 480 млрд. марок, в Булоні (червень 1920 р.) – 269 млрд. марок, на Лондонській конференції (травень 1921) – 132 млрд. марок.

5 травня союзники запропонували Німеччині прийняти нову схему, а у разі відмови загрожували санкціями – окупацією Руру. Це змусило німців 11 травня прийняти ультиматум союзників. На цей час англо-франко-німецькі відносини різко ускладнилися станом у Верхній Сілезії після плебісциту 20 березня 1921 р. У зв'язку з непорозумінням розділу спірних територій було вирішено передати питання на розгляд Ліги Націй. До Верхньої Сілезії були введені союзницькі війська. 20 жовтня 1920 року Ліга Націй ухвалила компромісне рішення, яке викликало незадоволення німецької сторони. Німеччина використала таку нестабільну ситуацію для зриву репараційних платежів.

18 – 22 грудня 1921 р. у Лондоні відбулася нова конференція з питань репарацій. Німці заявили, що вони не можуть зробити черговий внесок у 500 млн. марок і попросили накласти мораторій на виплати. Було вирішено перенести питання на січень і воно було підняте Каннській конференції (6 – 11 січня 1922 р.). Ллойд-Джордж розробив широкий план вирішення європейських проблем, де репараційне питання було однією із складових програми економічного «оздоровлення» Європи і її політичного «умиротворення». Одночасно Ллойд-Джордж запропонував проект англо-французького гарантійного пакту.

Англія намагалася зберегти англо-французьку Антанту, щоб відвернути повний крах Версальської системи. Ще 21 грудня 1921 року питання про гарантійний пакт обговорювалося Ллойд-Джорджем та Біраном під час їх зустрічі у Парижі. А на Каннській конференції між англійським і французьким державними лідерами відбувся обмін думками. Англійці запропонували проект договору з Францією, до якого входили такі пункти:

- допомога Франції у випадку неспровокованої агресії на території самої Франції;
- невідкладна консультація у випадку порушення статей 42, 43 і 44 Версальського миру, в яких мова йшла про демілітаризацію Рейнської зони;
- спільні дії у випадку військових заходів Німеччини, які б не відповідали версальським домовленостям;
- договір не поширювався на Британські домініони;
- термін дії договору – 10 років.

Бріан, вимагаючи низки змін у запропонованому проекті, погоджувався йти на значні поступки Англії, хоча це і викликало гнів та незадоволення у Парижі.

Англо-французька дипломатичне листування і консультації з цього питання продовжувалися дуже довго і закінчились тим, що 3 липня 1922 року Пуанкаре (новий прем'єр Франції) заявив англійському послу в Парижі лорду Гардінгу, що Франція не може ставити пакт із Англією в залежність від доброї волі інших держав. Укладення пакту не може обумовлюватися співробітництвом у «російському» і в репараційному питанні.

За умов, що склалися, уряд Пуанкаре бачив єдиний вихід у реальному тиску на Німеччину шляхом окупації Рурської області. Розмір фактичних платежів набагато відставав від репараційних зобов'язань Німеччини. Весь час німецький уряд вимагав мораторію на виплати союзникам, свідомо провокував інфляцію. Крім того, Німеччина саботувала здійснення роззброєння до рівня, визначеного версальськими домовленостями.

Необхідно додати, що в той час, як Пуанкаре вимагав «продуктивних гарантій», Англія стояла на позиції надання мораторію Німеччині. В ході чергової конференції, що проходила в Лондоні з 9 по 11 грудня 1922 року,

Пуанкаре рішуче відкинув пропозицію про мораторій без надання «продуктивних гарантій».

Англійська дипломатія своїми діями ніби провокувала рурський конфлікт, хоча це була доволі ризикована гра. І Франція, яку такий розвиток подій ніяк не влаштовував, на початку 1923 р. вустами прем'єр-міністра Р. Пуанкаре висунула ультиматум. Він складався із двох пунктів:

- 1) вимога встановлення чіткого контролю над фінансами, промисловістю та зовнішньою торгівлею Німеччини, щоб примусити її сплачувати репараційні виплати;
- 2) у випадку чергового зриву виплати репарацій Франція застосує санкції (окупація Рурської області).

Бонар-Лоу виступив із засудженням позиції Пуанкаре. Він заявив, що Англія не нестиме відповідальності за французькі дії, а саму окупацію Руру назвав «горем економічного життя усієї Європи».

11 січня 1923 року франко-бельгійські війська увійшли до Руру. Це стало початком Рурської кризи, яка різко загострила ситуацію не лише в самій Німеччині, але й у всьому світі.

Сам район окупації охопив площу завдовжки 96 км і шириною 45 км. Але на цій невеликій площі було зосереджено до 85% видобутку німецького вугілля, 80% виробництва заліза і сталі. Тут проживало 10% німецького населення. Тобто, за своїм економічним потенціалом це був дуже важливий район.

Але Франція відразу опинилась ізольованою у своїй рурській акції. Крім Бельгії, її ніхто не підтримав. Італія спочатку «символічно» брала участь в окупації, надіславши невеликий загін снайперів, але невдовзі вона відкликала цей загін і в подальшому підтримувала лінію Великої Британії.

Уряд В. Куно, закликавши населення окупованих територій до «громадянської непокори», оголосив політику «пасивного опору». Крім того, Німеччина відкликала своїх дипломатичних представників із Бельгії та Франції. Німецький уряд відпускаючи промисловцям Руру величезні

суми з державної казни, закликав не сплачувати податки і митні збори. Французи були змушені також зняти німецьких залізничників і замінити їх французькими, адже німецькі службовці і чиновники відмовлялися виконувати розпорядження окупаційної влади.

Рурська окупація дала привід для проведення політики швидкої інфляції. Німецька марка катастрофічно знецінювалась. У січні 1923 р. 1 ф. ст. дорівнював 80 тис. марок, у вересні – 481 млн. марок, а в жовтні 1923 року – 14 млрд. марок.

Зарплату тим, хто ще продовжував працювати у більшості випадків видавали двічі на день, бо інакше вона обесцінювалась. Для порівняння: якщо у січні 1923 р. у Берліні за один долар давали приблизно 7 тис. марок, то у листопаді вже 4,2 трлн. марок.

Рурська криза стала важким випробуванням для Веймарської республіки. В країні набирали силу радикальні рухи. В Рейнській області місцеві сепаратисти, при підтримці французів захопили органи влади у ряді міст і зробили спробу проголосити незалежну Рейнську республіку.

У серпні 1923 року політична ситуація в Німеччині стала вкрай напруженою. В німецьких урядових колах загострилася боротьба між прибічниками продовження «пасивного опору» і тими, хто виступав проти такої політики. Криза в країні поглиблювалась. Це привело до зміни уряду. 12 серпня до влади прийшов Штреземан. Його уряд взяв курс на припинення політики «пасивного опору». Штреземан пояснював цей акт німецького уряду тим, що країна стояла перед соціальним потрясінням.

У жовтні німецька сторона направила союзникам ноту, в якій виказала готовність продовжити виплату репарацій, але попросила, у зв'язку з економічним крахом знову вивчити питання платоспроможності Німеччини.

Щодо міжнародних відносин, то франко-бельгійська окупація Руру також мала певні наслідки. Рурська криза ще більше сприяла реваншистським настроям у Німеччині. Загострилися і без того складні

відносини між Францією та Німеччиною. Події в Рурі пришвидшили крах англо-французької Антанти.

Рурська криза влила «свіжу кров» в надії СРСР на світову революцію. Влітку 1923 р. в Радянському Союзі була призупинена демобілізація Червоної Армії та почалася її передислокація до західних кордонів, щоб допомогти німецькому пролетаріату «грошима та зброєю». Для керівництва повстанням у Берлін була направлена група членів ЦК РКП (б) на чолі з К. Радеком. Але перед загрозою виступу компартії уряд Штреземана призупинив діяльність німецької компартії і оголосив надзвичайний стан у країні.

Разом з комуністами, активізувалися і країні праві німецькі радикали. 8 – 9 листопад 1923 р. у Мюнхені стався так званий «півний путч», під час якого очолювана А. Гітлером молода націонал-соціалістична партія зробила спробу захопити владу в Баварії. Однак заколот був придушений, а Гітлер засуджений до п'яти років ув'язнення (через 8 місяців вже вийшов на волю).

Конфлікт був урегульований 23 листопада 1923 року, коли власники шахт Руру і представники франко-бельгійської комісії підписали угоду. Німці зобов'язувалися відновити поставки вугілля для Франції, а французи і бельгійці повинні були почати виведення військ із окупованих територій.

Рурська окупація призвела до економічного потрясіння всієї Європи, а Франція так і не закріпила свою перемогу, досягнуту в Першій світовій війні. Забезпечити виконання положень Версальської системи один на один з Німеччиною Франції виявилось не під силу.

План Дауеса

Першочерговим завданням у міжнародному житті 1920-х років було вирішення найважливішої та найскладнішої проблеми – німецького питання.

«Стрибок» Пуанкаре до Руру став завершенням цілого етапу боротьби Франції за збереження власних переваг після перемоги над Німеччиною, за недопущення відродження сили цієї країни. Загалом вірно оцінюючи небезпеку німецького реваншизму, Франція, на жаль, не бачила правильного шляху для попередження небезпеки. У цьому, мабуть, була трагедія французької зовнішньої політики того часу.

Водночас, прагнення Німеччини до реваншу в поєднанні із зростаючою економічною силою складало все реальнішу загрозу існуванню Версальської системи. *У той час у Веймарській республіці не було жодної політичної сили, яка б у своїй зовнішньополітичній програмі не висувала вимоги скасування принизливого договору, підписаного в Парижі.* Головним об'єктом німецької пропагандистської критики стала 231 стаття, в якій йшлося про «повну і незаперечну відповідальність» Німеччини за початок Першої світової війни. Зрозуміло, що анулювання цієї статті автоматично відкидало всі інші постанови Версальського договору.

Існувала ще одна важлива перешкода для врегулювання німецької проблеми – це протиріччя між союзними державами. Після рурської кризи Англія знову виконувала роль арбітра європейської політики. А після Вашингтонської конференції, коли склалися передумови для англо-американського співробітництва, Англія почала виступати спільним фронтом із Америкою в репараційному питанні і використовувала США для економічного та фінансового тиску на Францію.

12 жовтня 1923 р. уряд Болдуїна звернувся до державного секретаря США Юза з пропозицією взяти участь у роботі з вивчення платоспроможності Німеччини і пошуку шляхів для оздоровлення німецької економіки. 26 жовтня Пуанкаре відгукнувся на англо-американські пропозиції переглянути репараційне питання на новій основі. Цей крок Франції варто розцінювати як готовність змінити свою позицію, і 30 листопада репараційна комісія ухвалила створення двох комітетів

експертів – один для пошуку коштів, щоб стабілізувати німецький бюджет і валюту, другий – для пошуку і обміну німецьких капіталів, що були вивезені за кордон. Перший комітет очолив американський банкір, генерал у відставці Чарльз Дауес, другий – англійський фінансист Реджинальд Маккенна.

Доповіді комітетів експертів були опубліковані 9 квітня 1924 року. У *плані Дауеса* високо оцінювалися німецькі економічні можливості. Зазначалося, що Німеччина володіє серйозними ресурсами і може у повному обсязі здійснювати виплати за репараційними зобов'язаннями. У доповіді підкреслювалось, що репараційна проблема повинна бути вирішена виключно економічними методами і що необхідно відкинути військові і політичні фактори. *Для стабілізації німецької валюти пропонувалося створення нового емісійного банку з капіталом в 400 млн. золотих марок або реорганізація Рейхсбанку. План передбачав три джерела платежів:*

- 1) державний бюджет;*
- 2) прибутки німецької залізниці;*
- 3) прибутки промисловості.*

Встановлювався більш вигідний для Німеччини новий порядок виплати щорічних репарацій за фіксованою шкалою з частковим чотирирічним мораторієм, протягом якого річні обсяги репарацій збільшувалися з 1 млрд. у 1924 р. до 2,5 млрд. марок в 1928 році. Загальна сума репарацій не встановлювалася; вводився індекс добробуту, пропорційно до зростання якого мали підвищуватися репараційні виплати. Порівняно з планом репарацій, прийнятим союзниками у 1921 р., план Дауеса зменшував щорічні виплати більше ніж в 2 рази. При визначенні розміру платежів комітет експертів виходив із того, що отримані від Німеччини суми повинні бути достатніми, щоб союзники могли виплатити свої борги США. Для лікування німецької економіки передбачалося надати Берліну кредит у 800 млн. золотих марок. Були

визначені джерела репараційних виплат: прибутки держбюджету (вводились непрямі податки на товари широкого вжитку), а також прибутки залізниць і промислових компаній (встановлювалася спеціальна система облігацій, випущених акціонерним товариством залізниць на суму 11 млрд. марок та промисловими компаніями – на суму 5 млрд. марок).

План передбачав також організацію жорсткого контролю над економікою та фінансами Німеччини. Комітет експертів запропонував вивести рейхсбанк із підпорядкування уряду і надати йому виключне право випуску грошових знаків і цінних паперів. Пропонувалося також вивести із-під управління уряду залізницю і передати її спеціально створеній акціонерній компанії. Важливим елементом контролю над німецькими фінансами стала пропозиція створити трансфертну компанію, яка здійснювала б валютні операції, пов'язані з виплатою репарацій. Планом Дауеса передбачалося введення поста генерального агента, завданням якого був контроль за виплатою Німеччиною репарацій, а також за станом її промисловості, залізниць і фінансів.

16 липня 1924 року розпочала свою роботу Лондонська конференція. У ній взяли участь Англія, Франція, Італія, Японія, Бельгія, Португалія, Греція, Румунія і Югославія. США були представлені на конференції послом в Англії Келлогом і представником в репараційній комісії Лозаном.

2 серпня між союзниками було досягнуто згоди з усіх питань і німецька делегація була запрошена до Лондона. **16 серпня 1924 року план Дауеса був затверджений на Лондонській конференції**, а 1 вересня 1924 року він вступив у силу, термін його дії – 5 років. Це стало етапною подією не тільки у вирішенні репараційних питань, але й у розвитку міжнародних відносин. Новий репараційний **план зафіксував зміни у світовому балансі сил. Насамперед, варто визнати посилення міжнародних позицій Англії та США. Особливо необхідно відзначити зростаючу роль Сполучених Штатів Америки.** Їх внесок у підготовку і реалізацію цього плану важко переоцінити, а частка країни у фінансовій

допомозі Німеччині у період дії програми Дауеса перевищила 70% (Голландія – 1,4%, Англія – 10%). Більше того, дві ключові посади з контролю за виплатою репарацій зайняли американці.

Англіїці задовольнилися тим, що «не дуже сильній Франції» протистояла «не дуже слабка Німеччина». Це відповідало британській концепції континентального балансу сил.

Підсумки Лондонської конференції продемонстрували повну поразку французького керівництва у репараційному питанні. Французький уряд намагався силовим тиском вирішити проблему репарацій і, водночас, захопити позиції лідера в Європі. Але конференція фактично знищила наслідки рурського експерименту Пуанкаре. План Дауеса зобов'язував Францію через рік вивести свої війська з Руру. Франція, проводячи політику збереження Версальського статус-кво, змушена була перейти від наступу до оборони, що, безумовно, значно послабило її позиції в Європі.

Німеччина ж, безумовно, виграла від ухвалення плану Дауеса. Адже він передбачав, по-перше, пом'якшення умов репараційних платежів; по-друге – надання серйозної фінансово-економічної допомоги Веймарській республіці з боку США. Цікавим є той факт, що Німеччина за 6 років реалізації нової репараційної програми сплатила 7 млрд. 533 млн. марок, а отримала борг і кредити на суму 21,2 млрд. марок, тобто у 3 рази більше. Завдяки цьому країна досить швидко відновила економіку та військово-промисловий потенціал. Військова розвідка Франції у 1931 р. дійшла до висновку, що Німеччина змогла на той час у повному обсязі поновити промислове устаткування, рівного за якістю якому в Європі не було.

Таким чином, ***план Дауеса працював на користь Англії і Німеччини, створюючи проблеми для Франції.*** Парадоксально, але цей план сприяв зміцненню Версальської системи на початковому етапі і, водночас, закладав підвалини для її руйнування. Адже план Дауеса, з

одного боку, створив нову схему погашення репарацій та посилював контроль союзників над німецькими фінансами і промисловістю (це зберігало економічну основу Версальського договору). З іншого боку, цей план був спрямований на відродження Німеччини, давав державі можливість стати економічно потужною. У майбутньому це могло призвести (і призвело) до ревізії постанов, що були ухвалені Паризькою конференцією.

Фінансово-економічна стабілізація Версальської системи, як з'ясувалось, була тимчасовою і відносною. Європа продовжувала ухилятися від сплати своїх боргів США, а Німеччина невдовзі стала вимагати нових поступок у вирішенні питання про репарації.

І розрахунки Німеччини справдилися. США і Англія йшли на поступки Берліну. Так, у лютому 1929 року до роботи стає вже новий міжнародний комітет експертів. Рекомендації цього органу, який очолив Оуен Д. Юнг, були схвалені на конференції в Гаазі наприкінці серпня 1929 року і остаточно утверджені 20 січня 1930 року. Це був доволі ліберальний щодо Німеччини документ.

По-перше, був змінений порядок виплати репарацій. Загальна сума визначалась у 113,9 млрд. марок (з урахуванням уже сплаченого). Німеччина свої репараційні обов'язки повинна була виконати за 59 років (до 1989 р.), сплачуючи щорічно від 2,4 до 0,9 млрд. марок. Тобто, у середньому на 20% менше, ніж за планом Дауеса.

По-друге, згідно з планом Юнга, джерелами погашення репарацій залишалися державний бюджет і прибутки від роботи залізниці. Водночас, промислові підприємства звільнялися від участі у формуванні репараційного фонду. Це створювало передумови для швидкого зростання німецької промисловості.

По-третьє, змінився контроль над фінансами і економікою Веймарської республіки, включаючи посаду Генерального агента.

Репараційна комісія розпускалась, а її функції передавалися Базельському банку міжнародних розрахунків.

Крім того, у Гаазі було ухвалено важливе політичне рішення: достроково (на 5 років раніше) вивести союзні війська з Рейнської демілітаризованої зони. І хоча новий репараційний план проіснував менше двох років, цей документ підтвердив і посилив міжнародні тенденції, що були визначені з прийняттям плану Дауеса.

У липні 1931 р. президент США Г. Гувер запропонував накласти на один рік мораторій на виплату репарацій. Лозаннська конференція 1932 р. прийняла рішення про скасування репарацій. Німецькому уряду було запропоновано за 3 млрд. марок викупити репараційні зобов'язання, погасивши цю суму протягом 15 років під 5% річних. Але Гітлер, прийшовши до влади, відмовився сплачувати будь-які кошти. Таким чином, репараційне питання було «успішно поховане».

Отже, за весь час існування репарацій (з 1919 по 1931 рр.) Німеччина сплатила лише 21 млрд. 807 млн. золотих марок. Це складало 17,2% від суми, встановленої Лондонською конференцією 1921 р. Цікаво, що протягом цього періоду Веймарська республіка отримала фінансову допомогу (з різних джерел) на суму 39 млрд. марок.

Німецьке питання, безумовно, залишалось одним із центральних у світовій політиці. Воно, крім репараційного, обіймало цілу низку інших проблем, серед яких найбільш важливими були територіально-політичні та військові. Вони розглядались у рамках загальних дискусій з проблем забезпечення європейської безпеки та роззброєння.

Питання для самоконтролю

1. Як вирішувалось репараційне питання на поч. 20-х р. ХХ ст.?
2. Які причини франко-бельгійської окупації Рурської області?
3. Міжнародні наслідки рурського конфлікту?
4. Позиція уряду Німеччини у питанні виплати репарацій?
5. З якими намірами був прийнятий «план Дауеса»?

Завдання для письмових робіт

1. Загострення німецької проблеми в міжнародних відносинах на поч. 1920-х рр.
2. Позиції держав-переможниць у репараційному питанні.
3. «План Дауеса».

Розвиток міжнародних відносин у 1924-1929 рр.

У 1920-ті роки урядам великих держав вдалося знайти спільну мову й виробити спільну лінію у розв'язанні ключових міжнародних проблем. Це й було основою подальшого розвитку Версальсько-Вашингтонської системи. Юридично оформлений у Парижі і Вашингтоні *світовий порядок, попри певні протиріччя, був збережений, і навіть децю посилений: так чи інакше у цей період конструктивні сили переважали деструктивні тенденції.*

Характерною рисою того часу стало поширення пацифістських ідей і настроїв: була висунута велика кількість миротворчих проектів і програм; було проведено значну кількість конференцій і форумів із питань забезпечення миру і міжнародної безпеки. Не дивно, що 20-ті роки ХХ століття історики називають «ерою пацифізму».

Небувала раніше популярність пацифістських ідей зумовлювалася трагічними наслідками Першої світової війни, необхідністю відновлення зруйнованого господарства та фінансів, приходом до влади в європейських країнах людей, що стояли на пацифістських позиціях (Е. Ерріо, Р. Макдональд). Але головним чинником можна вважати сам характер міжнародного порядку, який склався *на середину 1920-х років*. Як не дивно, але в той час *усі уряди провідних держав, хоча кожен по-своєму, були зацікавлені у збереженні статусу-кво*. Переможці виступали проти будь-яких спроб силової деформації Версальсько-Вашингтонської системи, а переможені та держави, які вважали себе «незаслужено обкраденими» (Італія, Японія), ще не мали необхідної сили, щоб здійснити ревізію світового порядку військовим шляхом.

З іншого боку, попри яскраво виражені тенденції зміцнення Версальсько-Вашингтонської системи, стабілізація міжнародних відносин все ж була нестійкою і носила, як з'ясувалося, тимчасовий характер.

Протиріччя, які були дещо приховані в 1920-ті роки, з часом могли перерости у відкриті конфлікти та зіткнення.

В умовах стабілізації відбуваються зміни у розстановці сил на світовій арені. Економічне піднесення, яке відбувалося дуже нерівномірно, безумовно, вплинуло на співвідношення сил між провідними країнами наприкінці 1920-х років. Доля країн у світовому промисловому виробництві розподілялась таким чином: США – 38% (у 1913 р. – близько 30%), Англія – 9% (відповідно –13,6%), Франція – 8% (8,4%), Італія – 3% (2,5%), Японія – 2,8% (1,3%), Німеччина – 9,2% (11,8%), СРСР – 2,8% (Росія у 1913 р. – 3,6%).

Отже, за роки стабілізації ще більше посилились економічні і фінансові позиції Сполучених Штатів Америки. Закордонні капіталовкладення США наблизилися до показників Великої Британії. Основним принципом американської зовнішньої політики стало гасло: «Долар скуповує земну кулю». Зовнішньополітичний курс США, що базувався на економічній могутності, спровокував зіткнення інтересів країни з інтересами інших великих держав. Наприклад, США намагались послідовно виштовхувати Велику Британію з ринків Далекого Сходу, Латинської Америки і, навіть, Канади та Австралії, що були домініонами Англії. Це стало причиною того, що в 1929 р. Велика Британія вперше за 300 років віддала США першість щодо загального обсягу зовнішньої торгівлі. Крім того, суттєво посилюється морське суперництво між США, Англією та Японією. Сполучені Штати почали програвати у військово-морських перегонах.

Але гострі конфлікти між Англією і США співіснували з дотриманням загальної лінії поведінки у врегулюванні найбільш серйозних міжнародних проблем.

На розстановку сил у 1920-і роки суттєво вплинули темпи промислового підйому Італії та Японії. Посилення економічних позицій

цих країн супроводжувалося нарощуванням військового потенціалу. Це реально загрожувало Версальсько-Вашингтонській системі.

Італія, висунувши гасло «Відновлення Великої Римської імперії», перейшла до його практичної реалізації. Японія ж проводила обережну і помірковану політику на Далекому Сході, але, водночас, розробляла плани захоплення Китаю і встановлення свого повного контролю в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

У 1920-і роки дуже істотними стали зміни у співвідношенні сил між державами-переможницями і Німеччиною. Спираючись на свій промисловий потенціал, а також на фінансову допомогу США й Англії, наприкінці 1920-х рр. Веймарська республіка не тільки досягла довоєнних економічних показників, але й значно їх випередила. За роки стабілізації Німеччина вийшла на друге місце у світі з випуску промислової продукції і на третє – у зовнішній торгівлі. Всупереч Версальському договору зросла і військова могутність країни. Можна констатувати, що за десять років Німеччина знову отримала статус держави, яка відповідала рівню головних суб'єктів міжнародного життя. Ідеї реваншизму з ілюзорних перетворилися на життєві реалії. Тому німецьке питання в ці роки стає найважливішим у світовій політиці.

Слід відзначити зростання радянського фактору у міжнародному житті. *У роки стабілізації СРСР зміцнив свої економічні позиції, що позитивно вплинуло на підвищення авторитету країни на світовій арені.*

Такими були основні зміни у співвідношенні сил, що зумовили глибокі протиріччя у розвитку міжнародних відносин у 1920-ті рр. ХХ ст.

Європейська безпека та роззброєння

Компроміс, знайдений в репараційному питанні, дозволяв перейти до врегулювання питань безпеки європейських держав, обмеження гонки

озброєнь. Йдеться про створення правових засад для механізму вирішення міждержавних суперечок.

Було розроблено низку планів щодо створення системи континентальної безпеки. У них на фоні намагань стабілізувати міжнародну ситуацію одночасно простежувалось бажання реалізувати особисті національно-державні інтереси. Наприклад, у пропозиціях французького керівництва у 1920-ті роки центральне місце посідала німецька проблема. Але вже на середину 20-х років ХХ ст. стає зрозумілим, що курс на максимальне послаблення Німеччини нереальний. Тому Франція була змушена змінити тактику у цьому питанні. Спираючись на оборонні позиції, використовуючи шлях компромісів, французи намагались утримати Німеччину в рамках Версальської системи.

Крім того, Франція прагне посилити блок східноєвропейських країн (мала Антанта і Польща), орієнтуючись на них, як на важливий важіль з підтримки «Європейського порядку». Тому й не дивно, що саме в 1920-і роки Париж підписав низку договорів про дружбу і співробітництво: з Чехословаччиною в 1924 р., з Румунією у 1926 р., з Королівством сербів, хорватів та словенців у 1927 р.

Був ще один напрямок зовнішньополітичної діяльності Французької республіки: якісно нова форма організації міжнародних відносин, яка отримала назву «відкрита дипломатія» або «дипломатія конференцій». Таким чином, Франція стала на шлях посилення ролі Ліги Націй і намагалася ефективніше використовувати її можливості, наприклад, скликання і проведення міжнародних конференцій.

Уряд Франції в цей час виступає з низкою пропозицій, в яких було викладено загальні принципи забезпечення міжнародної безпеки. Зокрема, знаний як запеклий борець проти війни і силових методів вирішення міжнародних проблем, Марі Едуард Еррію, який очолив у 1924 році уряд, запропонував свій відомий пацифістський план. Суть його зводилась до трьох міжнародно-правових понять: арбітраж – безпека – роззброєння. Цим

документом передбачалося поетапне: підписання двосторонніх та багатосторонніх угод, укладення договорів про взаємодопомогу та скликання всесвітньої конференції з питань роззброєння. Підкреслювалося, що реалізація цієї програми повинна проводитися під егідою Ліги Націй. Слід наголосити, що на подібних принципах у подальшому будувалося багато програм.

Ідея Ерріо була закладена в основу пропозиції французького уряду підписати широку міждержавну угоду «Про мирне врегулювання міжнародних конфліктів». Це питання обговорювалося на V сесії Асамблеї Ліги Націй. *2 жовтня 1924 року за безпосередньої участі Макдональда та Ерріо був прийнятий «Женевський протокол». Цей документ кваліфікував наступальну війну як міждержавний злочин. У «Протоколі» наголос робився не на санкціях, не на боротьбі проти агресії, а «на попередженні війни шляхом арбітражу».*

«Женевський протокол» передбачав обов'язковий арбітраж міжнародних конфліктів. У випадку відмови від арбітражу держави-учасники протоколу заздалегідь мали визначити, які військові сили вони виділяють на допомогу країні, що постраждала від нападу. Крім того, «Протокол» передбачав стягнення з держав-агресорів усіх збитків, які завдавалися під час бойових дій, скорочення озброєнь та відмову від агресивної війни.

Фактично, йшлося про спробу вперше ввести до царини міжнародних відносин норму обов'язкового міжнародного арбітражу, до якого мали звертатись усі країни, коли виникали непорозуміння між державами. Дуже складною була процедура підписання «Протоколу». Він міг набути чинності лише після прийняття рішення про скорочення озброєнь на спеціальній конференції, що планувалася на середину 1925 року, але за умови ратифікації «Женевського протоколу» більшістю постійних членів Ради і 10-ма іншими членами Асамблеї Ліги Націй. В

іншому випадку, відповідно до ст. 21 «Протокол» автоматично оголошувався анульованим.

Так і сталося. «Велика хартія миру», як назвали цей документ пацифісти, не набула чинності. Першими категорично виступили проти «Протоколу» британські консерватори, які прийшли до влади в Англії. Консервативний кабінет, який очолив С. Болдуїн, виступив рішуче проти принципу обов'язкового арбітражу, колективних санкцій та регіональних угод. Цією відмовою англійці, в першу чергу, продемонстрували власне небажання «допомагати» зміцненню європейських позицій Франції. На їх думку, підписання такого документу привело б до порушення франко-німецької рівноваги на континенті на користь першої. Проти виступили і британські домініони. Прем'єр Південно-Африканського Союзу висловився проти посилення Ліги Націй, посилаючись на те, що за відсутності США, Німеччини і Росії у Лізі остання «все більше й більше буде набувати характеру політичного союзу». Канада ще у вересні висловилася проти «Протоколу». Австралія і Нова Зеландія особливо заперечували проти пункту, що стосувався внутрішньополітичних питань.

12 березня 1925 року на сесії Ліги Націй Чемберлен оголосив про відмову Англії від «Женевського протоколу». Він наголосив, що необхідно шукати інші шляхи для вирішення питань безпеки, і робити це варто, насамперед, через систему регіональних пактів.

Два інші постійні члени Ради Ліги Націй – Італія та Японія – невдовзі також відмовилися приєднатися до «Женевського протоколу». Ці країни визнали не вигідним брати на себе зобов'язання щодо незастосування наступальних дій. У результаті угода була ратифікована лише Францією. Більшість сильних країн світу не були готові підпорядкувати свою політику юрисдикції міжнародних арбітражних органів. Це вкотре засвідчило різні підходи провідних держав до проблем розвитку міжнародних відносин у Європі. Інтереси національної безпеки взяли гору над інтересами безпеки колективної.

Водночас, положення «Протоколу» про те, що «агресивна війна складає міжнародний злочин», яке було закріплено у міжнародному праві, відіграло свою роль. Багато років пізніше воно було внесено до звинувачувального вироку Нюрнберзького військового трибуналу в частині визначення злочинності нацистської агресії у Другій світовій війні.

Але пошук нових програм стабілізації міжнародної ситуації в Європі і безпеки тривав. Необхідно було враховувати, що питання про гарантії безпеки виникало у дещо іншій площині. Відбулися зміни у співвідношенні сил, тому Велика Британія вказувала на те, що найбільш ефективним методом створення безпеки у Європі за нових умов може стати система регіональних пактів. Англійський уряд мав на увазі пропозиції Німеччини, яка досить активно почала включатись до цього процесу. Слід сказати, що німецька дипломатія вправно використала шанс, який вона отримала у результаті незадоволення європейських країн і США політикою Франції в Рейнській області. Берлін, намагаючись показати себе в ролі жертви французької експансії, почав вести мову про необхідність вироблення міжнародних гарантій проти порушників кордонів. 29 вересня 1924 р. Німеччина зробила заяву про намір вступити у Лігу Націй. Це свідчило про те, що йшов активний пошук шляхів послаблення Версальських домовленостей та досягнення більш вигідного для Німеччини врегулювання з колишніми супротивниками.

Так, 20 січня 1925 р. німецький уряд конфіденційно передав Англії проект пакту про безпеку, а 9 лютого Штреземан через німецького посла у Парижі фон Геша передав Ерріо проект гарантійного пакту. Згідно з цим документом Англія, Франція, Німеччина та Італія мали дати США зобов'язання не вдаватися до війни і вирішувати всі спірні питання шляхом арбітражу.

У лютому 1925 року міністр закордонних справ Англії О. Чемберлен запропонував англійський варіант європейської системи безпеки, що був викладений у секретній пам'ятній записці «Політика Великої Британії у

зв'язку із становищем у Європі». У цій записці О. Чемберлен поділив європейські держави на «три табори»: 1) переможців, 2) переможених, 3) Радянський Союз. Чемберлен вважав можливим співробітництво між першими двома таборами. А СРСР, на його думку, був деструктивним фактором, і у зв'язку з цим необхідно «визначати політику безпеки не спільно, а проти Росії». Міністр закордонних справ Англії підтримав ініціативу уряду Німеччини щодо укладення багатостороннього договору, який би гарантував «територіальний статус-кво на Рейні». Крім того, Чемберлен висловився за прийняття Веймарської республіки до Ліги Націй.

Особливість цього плану полягала у тому, що за умови його реалізації могли бути вирішені відразу три завдання: 1) залучення Німеччини, як рівноправного учасника, до Версальської системи; 2) недопущення зближення Берліну і Москви; 3) досягнення Францією спокою у питаннях її східних кордонів і загрози з боку німецького реваншизму.

Коли у квітні 1925 року на зміну Ерріо прийшов уряд Палеве-Бріана, то відразу, 12 травня, було запропоновано проект французької відповіді на німецькі пропозиції. Вимоги Бріана можна репрезентувати такими пунктами: 1) беззаперечне входження Німеччини до Ліги Націй; 2) Рейнський пакт не повинен ніяким чином впливати на Версальський договір; 3) арбітражні договори мають бути складовою частиною пакту; 4) Німеччина підписує арбітражні договори з Польщею та Чехословаччиною, з тими ж гарантіями, що і Рейнський пакт. Але ці пропозиції були відкинуті Англією 19 травня.

Після тривалого листування і низки консультацій 16 червня 1925 року Франція надіслала узгоджену з Великою Британією ноту-відповідь на німецькі пропозиції від 9 лютого. У французькій ноті уточнювались умови пакту: 1) вступ Німеччини до Ліги Націй; 2) ця угода ніяк не впливає на існуючі мирні договори; 3) участь Бельгії у пакті; 4)

пакт не стосується питання окупації Рейнської області; 5) високий статус арбітражних договорів на Сході; 6) Рейнський гарантійний пакт і арбітражні договори вступають у силу одночасно.

Англійський уряд виходив з того, що Рейнський пакт у тому вигляді, як він визначався англо-французькою нотою від 16 червня, повністю відповідав інтересам Англії і не міг стати об'єктом міжпартійної боротьби і політики. Але німецьку ноту у відповідь на французькі пропозиції зустріли в Лондоні (як і в Парижі) прохолодно.

Німеччина у своїй ноті від 20 липня наполягала на своєму праві вимагати у майбутньому перегляду умов мирних договорів шляхом переговорів. Що стосується Ліги Націй, то Берлін вимагав, щоб були враховані особливі умови Німеччини. Нарешті, у ноті було вказано, що арбітражні договори не повинні передбачати санкцій.

Німеччині 24 серпня була направлена нова французька нота, погоджена не тільки з Англією, але й з Італією, Бельгією та Чехословаччиною. В ній йшлося про гарантійний договір, який ні в якому випадку не стосувався існуючих мирних договорів і не зобов'язував до евакуації Рейнської області, та про арбітражні договори із зобов'язанням мирного вирішення суперечок, які є необхідною умовою пакту. Німеччина прийняла ці пропозиції, як базу для переговорів.

Очевидно, що між учасниками майбутнього пакту існували значні розбіжності, але, після довгих та складних перемовин і дипломатичних маневрів, ці питання вдалося підготувати для обговорення на конференції.

Локарнські угоди.

5 жовтня 1925 року в швейцарському курортному містечку Локарно відкрилася конференція для обговорення гарантійного пакту. В конференції, яка тривала до 16 жовтня, взяли участь міністри закордонних справ семи країн: Великої Британії, Франції, Німеччини, Бельгії, Італії,

Польщі та Чехословаччини. *Мета конференції – послаблення міжнародної напруженості, яка виникла внаслідок гострої політичної кризи в Європі 1923 р. через відмову Німеччини сплатити черговий репараційний внесок відповідно до Версальського мирного договору.*

Порядок денний передбачав розгляд питання про вступ Німеччини до Ліги Націй, участь Веймарської республіки у санкціях, питання проходу французьких військ через німецьку територію у випадку війни на Сході.

Чемберлен запропонував проводити засідання конференції без обрання її голови де-юре і, отримавши односторонню підтримку, керував роботою де-факто. Цікаво й те, що всі питання, які викликали неоднозначні оцінки, врешті-решт вирішувались у неформальних бесідах під час екскурсій на парусних човнах озером Лаго-Маджіоре.

Під час конференції з'ясувалося, що *проти твердої позиції Франції за збереження Версальського статус-кво єдиним фронтом виступив англо-німецький блок.* Англія і Німеччина не заперечували проти зміцнення післявоєнної міжнародної системи, але, насправді, обидві держави намагались її модернізувати на основі розширення прав Веймарської республіки. Велика Британія стояла на позиції створення європейського балансу сил, що повністю відповідала її зовнішньополітичній стратегії. Зрозуміло, що А. Бріан, який очолював французьку делегацію, наголошував на підписанні договорів про гарантії не тільки західних, але й східних кордонів (з Польщею та Чехословаччиною). Проте керівник німецького зовнішньополітичного відомства Г. Штреземан за підтримки англійців відмовився навіть розглядати ці пропозиції. Цю відмову можна вважати першою спробою Німеччини вести боротьбу за перегляд територіальних положень Версальського договору. І навіть досить тверда і рішуча позиція Бріана, який використовував різноманітні докази, не принесла його країні особливих політичних дивідендів, але дозволила досягнути компромісу, що

знайшов відображення у підсумкових документах конференції (всього дев'ять постанов).

16 жовтня, в останній день роботи конференції, були підписані Локарнські угоди, головною з яких, безумовно, був Рейнський гарантійний пакт (між Німеччиною, Францією, Великою Британією, Бельгією та Італією), що вступав у силу 1 грудня 1925 р. Згідно з цим документом, Німеччина, Франція і Бельгія визнали недоторканність кордонів між своїми державами у тому вигляді, як вони були визначені Версальським договором, а також зобов'язувалися виконувати постанови Версальського договору про демілітаризацію Рейнської зони. Німеччина, Франція і Бельгія зобов'язувалися також вирішувати всі незгоджені між ними питання шляхом арбітражу або судового рішення. Головними гарантами недоторканності західних кордонів Веймарської республіки виступали Англія та Італія.

Друга частина Локарнських договорів стосувалась взаємовідносин на Сході. Німеччина відмовилася від підписання гарантійних договорів із Польщею та Чехословаччиною, але підписала з ними арбітражні угоди про процедуру врегулювання суперечливих питань. Франція, крім того, уклала франко-польський і франко-чехословацький гарантійні договори. Але вони не поєднувалися в єдиний комплекс із Рейнським пактом, і тому східноєвропейські країни у випадку конфлікту з Німеччиною могли розраховувати лише на підтримку Франції. Англія та Італія в такому випадку не мали б жодного права офіційно здійснювати тиск на Берлін. Крім того, спільні дії проти агресора були залежні від Ліги Націй. Німеччина наполягла на тому, щоб окремим документом було зафіксовано таке тлумачення 16-ї статті Статуту Ліги Націй (колективні санкції), згідно з яким кожний її член мав брати участь у санкціях «у тому вигляді як це збігалося з його військовим та географічним положенням». Зрозуміло, що готуючись до вступу в Лігу Націй, Німеччина

заздалегідь забезпечила собі свободу маневру і повну самостійність, що стосувалося участі в колективних санкціях.

Укладання Локарнських угод супроводжувалося небувалим пацифістським резонансом. Преса вітала укладання «перших мирних договорів, які лікували рани війни». Сама конференція була оголошена початком нової ери миру в Європі і у всьому світі. «Дух Локарно» став символом миротворчості.

Головні дійові особи Локарнської конференції – Бріан, Чемберлен, Штреземан – заслужено отримали Нобелівську премію миру.

1 грудня 1925 року Локарнський договір був урочисто ратифікований у Лондоні, а 14 грудня відбулася сесія Ліги Націй, присвячена Локарнському договору. Чемберлен назвав Локарнський договір «вододілом між роками війни і роками миру». Хоча така характеристика є дещо завищеною, слід відзначити, що за своїм значенням і наслідками Локарнський форум став найбільш важливою подією в історії міжвоєнних міжнародних відносин із часів Паризької мирної конференції 1919 року.

Локарнські постанови окреслили нові тенденції у європейській політиці і в балансі сил на континенті. Як і план Дауеса, означені договори внесли суттєві зміни до конфігурації силового трикутника Англія – Франція – Німеччина. До того ж, Локарнські угоди були розумним рішенням німецької проблеми, що дозволяло зняти напруження на континенті.

Водночас, слабким аспектом «системи Локарно» була її обмеженість. Вона, по-суті, була сфокусована на франко-німецькому примиренні і не могла стати основою загальноєвропейського механізму забезпечення безпеки. *Локарнський договір не супроводжувався підписанням військових конвенцій, і тому ніякий конкретний механізм введення гарантій проти можливого порушення заявлених умов не був передбачений. Держави-гаранти у разі конфлікту повинні були тільки вступати у переговори для розгляду питання про можливість*

застосування необхідних санкцій проти порушників. Ефективність цих гарантій була очевидно незначною. Але, загалом, підписання угод викликало в міжнародних відносинах феномен «духу Локарно», що став відображенням загальних настроїв європейських країн на примирення та співпрацю.

За 7 років із дня капітуляції Німеччини відбулося багато змін. Веймарська республіка вже не лежала біля ніг переможців. Більше того, вона почала брязкати зброєю, а її економічний та військовий потенціал набагато випереджав французький. Не дивно, що після Локарно Німеччина отримала дипломатичну перемогу. Вона вже на рівних правах з державами-переможцями вирішувала найважливіші проблеми міжнародного життя. Штреземан у дискусіях з французьким колегою часом вів себе так, що ставало незрозумілим, хто ж переміг у 1918 році. Одним із головних підсумків Локарнської конференції була повна відповідність її рішень зовнішньополітичній стратегії Веймарської республіки, що сприяло посиленню політичних та міжнародних позицій останньої.

Безумовно, величезна заслуга в цьому Густава Штреземана, який очолював німецьке відомство закордонних справ із 1923 по 1929 рр. Як глибокий політик, Штреземан добре розумів, що лише за поміркованих вимог можливе відновлення в Європі Німеччини довоєнного зразку. Зрозуміло, що його політика базувалася на дипломатичних засобах у проведенні ревізії положень Версальського договору. Для втілення своєї мрії у життя Штреземан особливе значення надав двом напрямам дипломатичної роботи: 1) використання англо-французьких протиріч; 2) радянський фактор (загроза німецько-радянського зближення). Розрахунок виявився вірним, що підтвердилося в Локарно.

Франція прямувала до Локарно з комплексом невпевненості та ізольованості. Її реальна економічна і військова сили не відповідали ролі одноосібного гаранта Версальської системи. Зрозуміло, що для Парижа результати Локарнської конференції були маловтішними. За умови

загального збереження Версальського «статус-кво», французи змушені були здати свої позиції щодо претензій на роль лідера у вирішенні європейських проблем. Країна втратила повний контроль над переможеною Німеччиною і не досягла своєї мети – посилення блоку східноєвропейських держав.

Після Локарнської конференції Франція була змушена змінити свою зовнішньополітичну стратегію. Це, з одного боку, ідея франко-англійського співробітництва, а також перехід до тактики франко-німецького примирення на засадах низки поступок Берліну.

Нове бачення німецької проблеми призвело до того, що вже у вересні 1926 року за ініціативою французької сторони у швейцарському місті Туарі, неподалік від Женеві, пройшли таємні переговори міністрів закордонних справ А. Бріана і Г. Штреземана. Сторони обговорювали питання розширення економічних та фінансових зв'язків між двома країнами, торкнутися дострокового виводу окупаційних військ із Рейнської зони та відновлення повного німецького контролю над Рейном, викупу Німеччиною Саарських вугільних шахт за 300 млн. марок тощо. Це була перша офіційна зустріч після Версальського договору, де Франція, хоча і таємно, але фактично дала згоду на перегляд деяких положень цього документу. Сам факт проведення сепаратних переговорів із Німеччиною підтверджував те, що для Франції підсумки Локарнської конференції були невтішними.

За результатами зустрічі у Туарі німецький уряд створив раду з трьох міністрів для втілення у життя досягнутих домовленостей. Але у жовтні 1926 р., коли французький франк зміцнив свої позиції, а економічне становище Франції стабілізувалося, французький посол у Берліні заявив Штреземану про нагальну необхідність роззброєння. Німецька сторона, в свою чергу, зажадала повного виконання вироблених у Туарі рішень. У грудні того ж року під час зустрічі в Женеві Бріан особисто заявив Штреземану про необхідність тимчасово відмовитися від прийнятої в Туарі

лінії. Але Німеччина все ж отримала свою вигоду – 12 грудня Рада Ліги Націй своєю ухвалою відкликала військову контрольну комісію з Німеччини до 31 січня 1927 року. Тепер Берлін мав змогу майже вільно порушувати військові умови Версальського договору. Контроль залишався лише за Лігою Націй.

У одному питанні франко-німецьке зближення набуло конкретної форми. В червні 1926 року було утворено «Міжнародну Антанту з питань сталі», остаточно затверджену 30 вересня. Ця організація і ухвалила квоту виробництва сталі: Німеччина – 43,18%, Франція – 31,18%, Бельгія – 11,56%, Люксембург – 8,3%, Саар – 5,78%.

Одним із пунктів домовленостей в Локарно було прийняття Німеччини до Ліги Націй з наданням їй постійного місця в Раді. 8 лютого 1926 року Берлін звернувся з проханням про вступ до Ліги Націй. Штресман і Лютер прибули в Женеву 6 березня, але через позицію Бразилії, яка не погоджувалася, питання не вирішувалося. Було ухвалено рішення про утворення комісії для вивчення можливості реформи статуту. 17 травня комісія ухвалила проект реорганізації Ліги Націй. Згідно з цим документом, кількість непостійних членів ради збільшувалася з 6 до 9, троє з яких отримували статус напівпостійних. Польщу таке вирішення питання задовольнило, а Бразилія відхилила його і оголосила, що в знак протесту виходить з Ліги. Таким чином, для прийняття Німеччини до Ліги Націй більше не існувало перешкод, і 4 вересня Асамблея проголосувала за проект комісії. Кількість членів ради зросла до 15, з яких 6 були постійними членами (в тому числі і Німеччина).

На думку більшості політиків того часу, прийняття Німеччини до Ліги Націй, що відбулося приблизно через рік після Локарно, знаменувало собою початок ери загального зближення і укріплення миру. Світ повірив у могутність колективної безпеки і в те, що війни залишились у минулому.

Вступ Німеччини до Ліги Націй з наданням їй місця постійного члена Ради означав офіційне визнання країни великою світовою

державою, яка б мала разом з іншими великими країнами стати гарантом Версальської системи. І дійсно, після вступу Німеччини у Лігу, цією організацією, фактично, почали керувати О. Чемберлен, А. Бріан і Г. Штресман. Приєднання Німеччини до Англії та Франції – держав, що визначали політику Ліги Націй – є яскравим прикладом врегулювання німецької проблеми. І цей курс невдовзі був продовжений Радою Ліги, яка ухвалила постанову про заборону діяльності міжсоюзницької комісії з питань військового контролю над Німеччиною (грудень 1926 р.), про виведення протягом трьох місяців французьких військ із Саарської області (березень 1927 р.).

Таким чином, першим підсумком Локарнської конференції і пов'язаних із нею міжнародних процесів стало суттєве перегрупування сил на європейському континенті на користь Великої Британії та Німеччини. Водночас, позиції Франції послабилися.

Роль Локарно у розвитку післявоєнної міжнародної системи не можна оцінити однозначно. На перший погляд, постанови Локарно були спрямовані на збереження миру в Європі, хоча досягалося це «переписуванням Версальського договору». Країни почали модифікацію положень Версальського договору, що викликало небувале пацифістське піднесення в Європі. З іншого боку, досягнутий у Локарно компроміс не міг стати основою довгострокової стабілізації міжнародної ситуації в Європі. Головна причина полягала в тому, що нове співвідношення сил суттєво вирізнялося від того, на якому базувалися постанови Паризької Конференції 1919 року. До того ж, «локарнський мирний процес» розглядався західними державами і Німеччиною під різним кутом зору. Так, Англія і Франція бачили в ньому перспективи зміцнення, а Німеччина – підрив Версальського порядку. Не дивно, що Г. Штресман заявив: «У Локарно було зруйновано наріжний камінь усієї Версальської системи». Різний статус кордонів Німеччини на Заході і Сході визначав і різний ступінь безпеки Західної та Східної Європи. Фактично, були порушені

основні принципи загальної колективної безпеки, що були закладені в Статуті Ліги Націй і віддзеркалювали суть Версальської моделі міжнародних відносин.

Невипадково після посилення власних позицій Німеччина почала вимагати ревізії всього спектру Паризьких домовленостей. Вже в Локарно німці поставили питання про збільшення чисельності своєї армії.

І хоча рішення Локарнської конференції тактично сприяли збереженню післявоєнної міжнародної системи, стратегічно вони вступали з нею у протиріччя, що могло призвести (а так і трапилось) до її послаблення і краху.

Ще один момент, який необхідно підкреслити: О. Чемберлен запропонував план розбудови безпечної Європи «без Росії і проти Росії». На його думку, Німеччина повинна була відігравати роль «бастіону західних цивілізацій». Такий підхід можна пояснити бажанням направити реваншистські намагання на Схід. Тобто, у Локарно були закладені підвалини тієї політики, яка у 1930-ті рр. отримає назву «політика умиротворення».

Спроби О. Чемберлена створити щось схоже на єдиний антирадянський фронт не отримали підтримки ні з боку Франції, ні з боку Німеччини. Більше того, французьке керівництво виступало за нормалізацію франко-радянських відносин і, навіть, за зближення з СРСР. А Німеччині не хотілося втрачати «радянський козир» у дипломатичній грі з Англією та Францією.

Радянський Союз, що в черговий раз був усунений від розв'язання серйозної європейської проблеми, негативно відреагував на рішення Локарнської конференції. Сталінське керівництво задумалося над тим, чи слід вважати раппальські домовленості діючими. До того ж, СРСР був занепокоєний тим, що Німеччина готувалася до вступу в Лігу Націй, адже після приєднання Берліна до цієї організації з усіх великих держав лише

Радянський Союз не входив до складу Ліги. Тому СРСР вимагав від Німеччини зобов'язань у випадку її вступу до Ліги Націй.

Слід визнати, що під час обговорення питання вступу Німеччини до Ліги Націй німецька делегація відмовилася від автоматичної участі у можливих санкціях Ліги проти країн, які будуть визнані агресором, посилаючись на свій статус незброєної держави. Принципова позиція Берліна була у тому, що німецький уряд мав право сам визначати, у якому конкретному випадку приєднуватися до санкцій Ліги Націй. Таким чином, Німеччина відстояла значення Раппальського договору, а, разом з тим, поставила перед Лігою питання про необхідність власного переозброєння.

Наступним кроком було підписання 24 квітня 1926 року між СРСР та Німеччиною у Берліні договору про дружбу та нейтралітет. Цим документом було підтверджено дух Раппальського договору як правової та політичної основи радянсько-німецьких відносин. Особливою статтею було обумовлено відмову сторін від участі в будь-яких коаліціях, що мали на меті економічний або фінансовий бойкот однієї з країн.

У 1920-х роках, поряд із питанням європейської безпеки, велика увага приділялась проблемі скорочення озброєнь та роззброєння. Попри підйом хвилі пацифізму, гонку озброєнь зупинити ніяк не вдавалося. Наприкінці 1920 -х років кількість великих кораблів трьох провідних морських держав (Англії, США, Японії) збільшилася на 40% (до 142) порівняно з 1913 роком, а кількість п'яти сухопутних армій великих держав (без США та СРСР), зросла з 1,9 до 2,3 млн. осіб (на 20%). Крім того, тривала розробка нових видів озброєнь (бактеріологічного, хімічного).

У питаннях обмеження засобів ведення війни кожна країна хотіла отримати певні переваги заради забезпечення своєї безпеки. Так, Франція пропонувала обмежити лише кадровий склад збройних сил, але значно скоротити надводний військово-морський флот. Це викликало

заперечення з боку Англії, яка, в свою чергу, виступала, за скорочення сухопутних армій (що підривало військові позиції Франції).

Сполучені Штати Америки домагалися розповсюдження положень «договору п'яти держав» на всі класи військових кораблів. А уряд Веймарської республіки висунув найбільш простий план: або західні держави та Японія скорочують своє озброєння до рівня Німеччини, або Берлін отримує право на доозброєння.

Усі непорозуміння і різні погляди на вирішення цієї проблеми відобразилися у тривалих дискусіях на засіданнях Підготовчої комісії до Загальної конференції з питань роззброєння, скликаній відповідно до ухваленого Радою Ліги Націй рішення у грудні 1925 року.

У роботі Комісії, що працювала п'ять років, взяли участь представники 21 держави. Було вислухано і обговорено велику кількість пропозицій. Наприклад, Радянський Союз запропонував «повне і загальне роззброєння». За 4 роки передбачалося розпустити збройні сили усіх держав, скасувати обов'язкову військову службу, знешкодити всі засоби ведення війни, ліквідувати військову промисловість, встановити суворий міжнародний контроль за цим процесом. Зрозуміло, що такі пропозиції були відхилені і визнані «більшовицькою пропагандою». Але й інші, більш помірковані варіанти, обговорювались дуже довго. Компромісу було досягнуто лише у грудні 1930 року, коли Підготовча комісія схвалила Проект конвенції про роззброєння. Документ складався з 6 частин і 60 статей, до нього входили положення про максимальні терміни військової служби і максимальну чисельність особистого складу збройних сил. Крім того, йшлося про часткове скорочення «військових матеріалів», про зменшення оборонних видатків, про порядок обліку військовою інформацією, про заборону застосування хімічної та бактеріологічної зброї, про контроль над роззброюванням. Підсумкове рішення Комісії було суперечливим і непослідовним. І хоча, загалом, обговорення загальних проблем обмеження гонки озброєнь не привело до серйозних позитивних

результатів, деякі конкретні питання в цьому напрямку були успішно вирішені.

17 червня 1925 року 37 країн підписали Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Цей міжнародний договір набув чинності 10 травня 1926 року і діє до наших днів.

Певних зрушень було досягнуто на переговорах з питань скорочення морських озброєнь.

Перша спроба домовитися провалилася у 1927 році, а друга виявилася більш вдалою. **З 21 січня по 22 квітня 1930 року проходила Лондонська конференція з морських озброєнь за участі Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії.** Після Вашингтонської конференції, на якій було досягнуто домовленостей щодо обмеження тоннажу авіаносців та лінкорів п'яти провідних морських держав, останні значно активізували програми будівництва і модернізації крейсерів та інших бойових кораблів. **Лондонську конференцію було скликано для укладення нової угоди п'яти держав щодо обмеження будівництва нових кораблів у класах, не передбачених попередніми домовленостями.**

Італія відразу висунула вимогу повного паритету свого флоту з французьким в усіх класах бойових кораблів. Франція, в свою чергу, відкинула вимогу Італії. У результаті обидві країни так і не взяли на себе зобов'язання щодо скорочення морських озброєнь. Японія вимагала рівної з Великою Британією та США кількості підводних човнів. Наявність суперечок між сторонами призвела до ухвалення рішення, за яким учасники конференції могли приєднатися лише до тих статей кінцевого договору, з якими були згодні. До 1 квітня 1930 року було досягнуто компромісного рішення між Великою Британією, США та Японією. Воно стосувалося сумарного тоннажу в категоріях крейсерів, есмінців та підводних човнів: Англія – 541,7 тис. т.; США – 526,2 тис. т.; Японія – 367,05 тис. т. Гранична кількість важких крейсерів для США була

18 одиниць, для Великої Британії – 15 та для Японії – 12. Загалом Японія отримувала право на 60% від тоннажу американських важких крейсерів, 70% - американських легких крейсерів та есмінців і рівний з Великою Британією та США тоннаж підводних човнів. Хоча Японія продовжувала висувати вимоги про збільшення квоти у важких крейсерах до 70% тоннажу США в цьому класі, компроміс між трьома державами дозволив підписати остаточну угоду. Отже, Японія досягла правового визнання своїх зростаючих військово-морських потужностей. Було також формально узаконено паритет у морських озброєннях між Англією та США.

На заключному пленарному засіданні конференції 22 квітня 1930 року було підписано договір про обмеження та скорочення морських озброєнь. За ним сторони зобов'язувались не спускати на воду нові лінкори в 1931-1936 рр. (із застереженням, що Франція та Італія залишають за собою право добудувати лінкори до досягнення власної граничної норми тоннажу в цьому класі, встановленої для кожної держави на Вашингтонській конференції). Велика Британія, США та Японія зобов'язувались демонтувати або переобладнати кілька лінкорів з тим, щоб за 14 місяців після ратифікації угоди у Великої Британії та США залишилося по 15 лінкорів, а в Японії – 9. Договір встановлював граничний тоннаж підводних човнів у 2 тис. т, кожна держава отримувала право на три підводні човни тоннажем до 2,8 тис. т. Також у договорі було закріплено норми використання підводних човнів у воєнний час, зокрема визначалося, що по відношенню до цивільних кораблів підводні човни дотримуються таких самих норм міжнародного права, що й надводні бойові кораблі. Отже, вперше запрацювала колективна програма, що охоплювала всі категорії військових суден. Проте відмова Франції та Італії брати участь у процесі роззброєння на морі, а також відсутність в угоді пунктів про якісні параметри військово-морського флоту негативно вплинули на підсумок конференції. Але слід визнати, що Лондонський договір став помітним кроком вперед на шляху обмежень гонки морських

озброєнь. Договір набув чинності 1 січня 1931 р, термін його дії визначався до 31 грудня 1936 р.

Необхідно звернути увагу на те, що у процесі вирішення проблем міжнародної безпеки та співробітництва важливе місце посідала Ліга Націй. У 1920-ті роки найбільших успіхів ця організація досягла у гуманітарній та соціальній сферах. Щодо головного завдання Ліги – захисту територіальної цілісності, незалежності та безпеки держав, то помітних успіхів не було, так як основною формою діяльності в цьому напрямку був арбітраж. У 20-і роки ХХ століття з 22 розглянутих у Лізі Націй міждержавних територіальних спорів у 12 випадках ця організація обмежилась формальним підходом.

На жаль, Ліга не досягла успіхів у розробці та втіленні в життя планів скорочення озброєнь. Все це поступово підривало авторитет цієї організації. Відомий французький літератор А. Моруа, який відвідав у 1929 році засідання Асамблеї, дав таку оцінку роботи Ліги Націй кінця 1920-х років: «Ліга Націй – сумне видовище».

Середина 20-х років ХХ століття характеризувалася взаємодією двох важливих тенденцій. Перша була пов'язана з прагненням чіткого дотримання післявоєнних договорів, у ході виконання яких політики намагалися знищити ворожнечу між європейськими народами. Друга була спрямована на досягнення тієї ж мети, але з використанням при цьому принципово інших методів. Прибічники другої тенденції хотіли швидко покінчити з наслідками війни і забути її. Вони пропонували негайно розпочати співробітництво між усіма країнами, не поділяючи їх на переможців та переможених. Перша тенденція асоціювалася з політикою Франції, друга – Великої Британії. Саме в рамках другої тенденції набув розвитку європейський пацифізм.

На фоні європейського пацифізму отримали розповсюдження пан-європейські ідеї. Автором одного з найбільш відомих проектів континентального об'єднання Європи був австрійський граф Р. Куденхове-

Калергі, книга якого «Пан-Європа» з'явилася в 1923 році і відіграла значну роль у формулюванні базової концепції європейської єдності. Після 1924 року пан-європейство стає впливовою ліберальною течією. До неї так чи інакше були причетні відомі політики Е. Ерріо, Л. Блюм, Е. Даладьє, видатні вчені А. Ейнштейн, З. Фрейд, літератор П. Валері та ін.

Домовленості, яких було досягнуто у першій половині 20-х рр. ХХ ст. (передусім, Локарнські) були вищим політичним досягненням творців Версальської системи. Схема, створена в Локарно, вірогідно, могла стати зразком для впорядкування міжнародних відносин не тільки в Європі, але й в усьому світі. Та механізм, розроблений для забезпечення стабільності у франко-німецьких відносинах, фактично, набув виключно субрегіонального значення. Проте потенціалу «духу Локарно» вистачило для суттєвої стабілізації міжнародних відносин у другій половині 1920-х рр., а кульмінацією розвитку цієї політики і пацифістського руху в 20-ті роки ХХ ст. стало підписання багатостороннього пакту про відмову від війни як засобу врегулювання міжнародних спорів.

Франко-британське суперництво після Локарно

Втративши європейські позиції, Франція поставила завдання укріпити свій авторитет в Центральній та Південно-Східній Європі. Після укладення договору з Чехословаччиною (25 січня 1924 року) Париж підписав договори про дружбу з Румунією (10 червня 1926 р.) і Югославією (11 листопада 1927 р.). Французька дипломатія створила систему тилкових союзів.

Континентальна стратегія ж Лондона базувалася на відмові від вступу в постійні союзи. Водночас, британська дипломатія була дуже активною, займалась створенням блоків, які могли б послабити її супротивників. Зокрема, гострого характеру набуло суперництво Великої Британії та Франції на Середземномор'ї. Тут тісно сплелись інтереси обох держав.

Англія володіла Гібралтаром, Мальтою, Кіпром, контролювала Єгипет разом з Суецьким каналом. Франція використовувала всі засоби для зміцнення своїх позицій в колоніальних та підмандатних територіях в Африці та на Близькому Сході (Алжир, Туніс, Марокко, Сирія, Ліван).

У франко-британське суперництво втручалася фашистська Італія. Відкрито проголошуючи свою незгоду, італійці намагалися силою захопити о. Корфу (серпень 1923 р.) і югославський порт Фіуме (вересень 1923 р.). Велика Британія таємно заохочувала Італію в її антифранцузьких настроях. Це було викликано антиіталійською політикою Парижу на Балканах.

Водночас, британська дипломатія була занепокоєна поширенням досвіду Локарно. В цей час один за одним з'являються п'ять проектів «Нових Локарно»: Балканського, Прибалтійського, Північного, Східного та Середньоевропейського.

Щоправда, «Балканське Локарно» було ініційоване Британією і розраховане на участь Югославії, Греції, Болгарії, Румунії та Угорщини. З цих країн тільки Югославія та Греція підписали у серпні 1926 р. між собою договір. Але й він не був ратифікований грецьким парламентом. Безумовно, такий союз був створений на противагу Малій Антанті. Тому Франція всіма силами протидіяла реалізації цього проекту, і, на радість французам, цей план не було реалізовано.

У січні 1925 р. у Гельсинкі представники Фінляндії, Польщі, Естонії та Латвії підписали угоду про арбітраж. Теоретично існували перспективи формування блоку, до якого ще приєдналася б Литва. Але остання категорично відмовилась вступати до союзу, у якому була б Польща (на той час існували суперечки між Польщею та Литвою стосовно Вільно).

Фінляндія запропонувала свій план «Північного Локарно» за участі прибалтійських та скандинавських країн. Але проект не підтримала Швеція, що мала статус нейтральної держави і не хотіла його втрачати. Оскільки фінський проект не був підтриманий більшістю, була

запропонована схема «Східного Локарно» у складі трьох прибалтійських країн, Польщі та Німеччини. Але Німеччина категорично відмовилася обговорювати цей проект.

У листопаді 1927 року з'являється ідея «Середньоевропейського Локарно» у складі Австрії, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини та Югославії. Ці країни підписали між собою угоду про арбітраж та мирне врегулювання спірних питань. І це був єдиний результат політики «розширення Локарно».

Пакт Бріана-Келлога

Автором цього миротворчого проекту став прем'єр-міністр та міністр закордонних справ Франції Арістід Бріан. А.Бріан по праву вважався «політиком №1» - талановитий дипломат, блискучий оратор. У 1920-ті роки А.Бріан висунув низку пропозицій щодо збереження миру і забезпечення європейської безпеки. За свою широку пацифістську діяльність у 1926 році він був нагороджений Нобелівською премією миру.

6 квітня 1927 року, в десяту річницю вступу США у світову війну, А.Бріан направив послання американському народу. У ньому політик запропонував укласти двосторонній франко-американський договір про «вічну дружбу» і відмовитися від війни як політичного засобу та важелів національної політики.

Така позиція базувалася на тому, що війна між двома промислово розвинутими країнами буде завжди переходити у багатосторонній конфлікт. Звідси – висновок про неможливість локальних війн в індустріальну епоху.

Між Францією та США не існувало суперечок, які могли б, навіть теоретично, привести до війни. Тому розрахунок А.Бріана був не в отриманні гарантій ненападу з боку Сполучених Штатів, а в отриманні політичної підтримки від Вашингтона. У Європі свято вірили, що жодна

країна світу на той час не почне великої війни, не заручившись, принаймні, хоча б нейтралітетом США. Крім того, французький уряд розраховував, що зближення зі Сполученими Штатами допоможе вирішити проблему боргів: так звана угода Меллона-Беранже від 29 квітня 1926 року, якою передбачалося повернення боргу Франції за 62 роки (тобто аж до 1988 р.), досі не була ратифікована.

Американська сторона, сприйнявши французькі пропозиції позитивно, все ж відкинула ідею підписання сепаратної угоди, яка, до речі, ніяк не відповідала ізоляціоністській концепції США. Але держсекретар Френк Келлог 28 грудня 1927 р. висунув контрпроект, в якому висловився на користь багатостороннього договору, «відкритого для всіх миролюбних сил».

Ідея принципової відмови від війни зустріла досить широку підтримку американської громадськості. Хоча така постановка питання несла в собі певні труднощі, Франція, як член Ліги Націй, не могла зовсім відмовитися від війни, передбачуваної для застосування санкцій у деяких випадках (французька нота від 21 січня 1928 р.). Тому 26 березня 1928 року французький уряд висунув чотири умови для підписання такого пакту: 1) пакт набирає чинності тільки у разі його прийняття всіма державами; 2) пакт не може нехтувати правом на необхідну оборону; 3) держави, що підпишуть пакт, звільняються від своїх зобов'язань щодо порушників пакту; 4) договір не повинен порушувати попередні зобов'язання, що впливають із членства в Лізі Націй та з Локарнських угод.

13 квітня 1928 року Келлог надав власний офіційний проект відповідного документа. Поміrkований документ засуджував війну, але в ньому не йшлося про санкції проти тих, хто міг її розв'язати. Проект договору та пояснювальна записка до нього були спрямовані урядам Великої Британії, Італії, Німеччини, Японії, а також європейським союзникам Франції та британським домініонам. Оскільки запропонований договір мав характер декларації про наміри, він не викликав заперечень, і

всі запрошені країни погодилися до нього приєднатися. Остаточний варіант договору був готовий влітку 1928 року.

27 серпня 1928 року в Парижі, у будівлі французького міністерства закордонних справ представники 15 країн підписали угоду, яка увійшла в історію як Пакт Бріана-Келлога («Пакт спільної відмови від війни»).

Документ складався з преамбули й двох основних статей.

Стаття I. «Високі договірні сторони від імені своїх народів урочисто заявляють, що вони засуджують використання війни для вирішення міжнародних суперечок і відмовляються від неї як від інструмента державної політики в їхніх взаєминах».

Стаття II. «Високі договірні сторони визнають, що для врегулювання всіх суперечок чи конфліктів, які можуть виникнути між ними, незалежно від їх характеру чи причин, вони прагнутимуть удаватися тільки до мирних засобів».

На думку А. Бріана, що виступив з промовою, це була «нова дата в історії людства». Він запропонував присвятити договір «пам'яті полеглих у світовій війні». До пакту приєдналися всі великі держави, в тому числі 3 держави, які не були членами Ліги Націй: СРСР, США, Туреччина. За десять передвоєнних років до пакту приєдналися 63 країни і лише Аравія, Йемен, Аргентина, Болівія та Бразилія відмовилися взяти в ньому участь. Пакт вступив у силу після ратифікації його усіма державами, які підписали його, в 1929 році.

Пакт Бріана-Келлога був формальною декларацією намірів про збереження миру і мав важливе морально-політичне значення: він визначав міжнародно-правові норми, направлені проти агресивних дій; закликав уряди всіх країн до проведення політики миру; оголошував війну поза законом.

В СРСР підготовку пакту спочатку сприйняли негативно. Радянський Союз дратувало те, що одним із ініціаторів документу виступили США, які

на той час все ще відмовлялися від дипломатичних відносин з Москвою. Водночас, з цього питання в радянського керівництва існували різні погляди. Литвинов виступав «за», Чичерін – «проти». Але, отримавши через французького посла у Москві офіційне запрошення приєднатись до пакту в день його підписання, Радянський Союз його прийняв. Більше того, СРСР першим ратифікував цей документ.

Пакт Бріана-Келлога знаменував собою апогей пацифістської хвилі та характерної на той час «пактоманії». Дійсно, багато людей вірили, що чим більше буде підписано угод, навіть малозначущих, тим пильніше будуть дотримуватись даного слова ті, хто їх підписав,

Пакт про об'єднання європейських країн

На рубежі 20-30-х років ХХ ст. на міжнародному рівні активно обговорювався проект Пан-Європи, який висунув прем'єр міністр Франції А. Бріан. У вересні 1929 року на відкритті ювілейної Х сесії Асамблеї Ліги Націй він виступив з ініціативою об'єднання європейських держав у «федеративний союз». Розгорнуту програму ця ідея отримала в офіційному Французькому Меморандумі про організацію режиму європейського федерального союзу, що був розісланий європейським країнам – членам Ліги Націй – у травні 1930 року.

План французького прем'єра передбачав економічну інтеграцію континентальних країн та їх тісне політичне співробітництво. Ідея була не нова. Ще в 1922 р. її висунув австрієць граф Р. Куденохове-Калергі: «Концепція європейського об'єднання в одну державу». В 1926 р. у Відні відбувся перший Пан-європейський конгрес, що проголошував створення неурядової організації «Пан-європейський союз», почесним головою якого став А. Бріан. До союзу входили відомі політичні діячі.

У травні 1930 р. уряд Франції розіслав у всі столиці Європи «Меморандум про організацію режиму федеративного європейського

союзу». У цьому документі були зафіксовані положення про зниження та ліквідацію митних податків, про створення спільного ринку товарів і послуг та інші заходи. Запропонована програма стала предтечею сучасного Європейського співтовариства.

Але втілити у життя цей радикальний проект так і не вдалося. Можна констатувати, що А. Бріан випередив свій час, принаймні на три десятки років. На той час Європа як економічно, так і політично ще не була готовою до об'єднання. Тому жодна з європейських країн не підтримала план організації федеративної «Пан-Європи». Англія виступила категорично проти, не бажаючи послаблювати свій вплив і сприяти укріпленню французьких позицій на континенті. Німеччина, формально погодившись, фактично відмовилась від реалізації проекту, висунувши як вимогу своєї участі у пан-європейському союзі – встановлення рівності його членів, тобто, відміну Версальського договору. Італійці відкинули ідею Меморандуму з причини повної невідповідності гасла створення «Пан-Європи» із відродженням «Великої Римської імперії».

Єдиним реальним результатом пан-європейського проекту стало схвалення XI сесією Асамблеї Ліги Націй у вересні 1930 року резолюції про створення «Комісії з вивчення питання про Європейський союз». Було визнано, що об'єднання країн Європи є життєво необхідним для підтримки миру. Але робота Комісії була нетривалою і зводилася до процедурних дискусій.

Наприкінці 1920-х років рівновага між миротворчими ідеями і глибокими міждержавними протиріччями стає все більш хиткою. Міжнародна ситуація поступово виходить з-під контролю не тільки в Європі, але й на Далекому Сході.

Відносини Захід – Радянський Союз. Початковий етап мирного співіснування.

Головним політичним завданням, яке поставив перед собою Радянський уряд у 1920-ті роки ХХ ст., було досягнення дипломатичного визнання з боку західних країн та нормалізація відносин з ними. В сфері економічних відносин Радянський Союз намагався розширити торговельні зв'язки і отримати технічну допомогу від розвинутих капіталістичних країн.

Західні країни виявили готовність до співпраці з СРСР. По-перше, вони були зацікавлені в радянських ринках збуту готової продукції та джерелах сировини. По-друге, реально оцінювали силу і можливість радянської влади. По-третє, країни Заходу намагались інтегрувати Радянський Союз до Версальсько-Вашингтонської системи. Така позиція базувалася на так званій «теорії переродження». Захід вважав, що під тиском контактів із капіталістичними країнами і в умовах НЕПу Радянська країна неминуче закріпить демократичні перетворення і ринкову економіку. Так вважали практично всі провідні політики Європи (Ллойд-Джордж, Р. Макдональд, Ерріо, А. Бріан, Г. Штреземан та ін.).

Але радянське керівництво зовсім не збиралося відмовлятися від політики підтримання революційних рухів і доктрини світової революції. В 1920-ті роки радянські лідери через Комінтерн і національні комуністичні партії активно підтримували всі виступи «проти капіталістичної і колоніальної експлуатації». Безумовно, це не могло сприяти кардинальному поліпшенню відносин по лінії СРСР – Захід. Крім того, курс на «мирне співіснування» зовсім не означав готовність СРСР увійти до Версальсько-Вашингтонської системи. Хоча Радянський Союз у 1920-ті роки брав участь у роботі спеціальних комісій Ліги Націй, країна категорично відхиляла запрошення вступити до цієї організації. Іншими

словами, принципи мирного співіснування знову вступали в протиріччя з доктриною пролетарського інтернаціоналізму.

На розвиток взаємовідносин Радянського Союзу з провідними західними країнами в 1920-ті роки впливали і позитивні, і негативні фактори.

Значною подією того часу стала низка дипломатичних визнань СРСР. Тільки за рік, з лютого 1924 р. по січень 1925 р., СРСР встановив дипломатичні відносини з 13 державами трьох континентів, у тому числі – майже з усіма великими державами (крім США). Це стало серйозним дипломатичним успіхом Радянської країни. Протягом наступних п'яти років СРСР вдалося підписати більше 30 міждержавних торгових і господарських договорів.

У 1925 – 1927 рр. Радянський Союз підписав договори з Туреччиною, Німеччиною, Литвою, Іраном, Афганістаном. Серед цих угод варто виокремити радянсько-німецький договір від 24 квітня 1926 р. СРСР і Німеччина зазначили, що основою їх взаємовідносин залишається Раппальський договір. У спеціальній ноті, яка була складовою договору про ненапад, Німеччина наголошувала, що у випадку вступу до Ліги Націй вона відмовиться від обов'язкової участі в колективних санкціях Ліги, якщо такі будуть спрямовані проти СРСР. Таким чином, цей договір значною мірою нейтралізував Локарнські постанови, ухваленням яких західні країни намагалися відірвати Німеччину від Радянського Союзу.

З середини 1920-х років у взаємовідносинах СРСР – Захід починають переважати негативні тенденції. Особливо слід відзначити англо-радянський конфлікт. З осені 1924 року відносини між країнами стають вкрай напруженими. Уряд С. Болдуїна закликає виправити «найбільшу помилку в історії Об'єднаного Королівства» (саме так лорд Керзон прокоментував встановлення дипломатичних відносин з СРСР урядом Р. Макдональда). Проти Радянського Союзу було здійснено цілу низку заходів. Наприклад, консервативний уряд відмовився підписувати

торговельний договір із СРСР. Було заявлено різкий протест проти матеріальної допомоги (16 млн. крб.) англійським шахтарям в 1926 році. Англіїці розцінили цей крок як «втручання Радянського Союзу у внутрішні справи Великої Британії».

Питання для самоконтролю

1. Назвіть причини та міжнародні наслідки франко-бельгійської окупації Руру?
2. Що собою являє план Дауеса? З якою метою він був прийнятий?
3. Як вирішувалася проблема міжсоюзницьких боргів після Першої світової війни?
4. Розкажіть як проходила підготовка гарантійного пакту?
5. Які договори та угоди були підписані в Локарно?
6. Дайте характеристику Пакту Бріана-Келлога.

Завдання для письмових робіт

1. Німецьке питання на початку 1920-х рр. План Дауеса.
2. Локарнська конференція та її рішення.
3. Пакт Бріана-Келлога.
4. Відносини між країнами Заходу та СРСР.

Міжнародні відносини на Американському континенті в 1920-і рр. XX ст. та під час світової економічної кризи.

Америка в 1920-ті роки була периферійним вузлом світової політики. Більшість американських держав не входили до Ліги Націй. Мексика не була запрошена до цієї міжнародної організації. Аргентина, незадоволена рішеннями першої Асамблеї Ліги Націй у 1920 р., не брала участі в її роботі. Наступного року до подібного кроку вдалися Болівія і Перу, заявивши про свій вихід із Ліги у грудні 1924 р. А Бразилія вийшла з цієї організації у 1926 році, коли йшло обговорення питання про прийняття Німеччини до Ліги Націй.

Безумовно, визначальну роль у розвитку континентальних відносин відіграло суперництво двох провідних світових держав: США і Великої Британії. Ці держави мали економічні і політичні інтереси у Західній півкулі, і боротьба між ними склалася на користь Сполучених Штатів. У сфері економіки це проявилось у послідовному виштовхуванні Англії з усіх латиноамериканських ринків товарів та послуг. Перевага США в цих питаннях яскраво підтверджується цифрами: перед світовою війною капіталовкладення Англії складали 4 млрд. 984 млн. доларів, тоді як американські - лише 1 млрд. 242 млн. доларів. На 1929 рік ці показники були вже майже однаковими: Велика Британія – 5 млрд. 891 млн. доларів, США – 5 млрд. 587 млн. доларів. Тобто, за динамікою зростання капіталовкладень Сполучені Штати значно випереджали своїх конкурентів.

Політика США щодо інших держав американського континенту спиралася на доктрину Монро і на висновки, які з неї зробив у 1904 р. президент Теодор Рузвельт. Виходячи з них, американський уряд залишав за собою право втручання у справи країн-сусідів.

Сполучені Штати Америки мали ще одну перевагу перед іншими державами-інвесторами. Якщо європейські інвестиції, здебільшого, зосереджувались у цінних паперах і залізниці, то Вашингтон розміщував

свої кошти у найважливіших галузях сільського господарства і промисловості латиноамериканських країн. Це дозволяло встановити майже повний контроль над їх економікою. В торгових відносинах із країнами західної півкулі Англія також програвала. Навіть британський домініон - Канада наприкінці 1920-х років повністю переорієнтувала свою зовнішню торгівлю на США. Так реалізовувалася зовнішньоекономічна програма Сполучених Штатів, відома під назвою «дипломатія долара».

Початок двадцятих років ХХ ст. не відзначався стабільністю. Особливо це стосувалося Центральної Америки. Постійні непорозуміння, які переростали в конфлікти між країнами цього регіону, змусили скликати влітку 1922 р. у Вашингтоні конференцію з питань забезпечення миру і стабільності. Державний секретар Х'юз головував на цьому форумі, де 5 республік Центральної Америки підписали 13 договорів про збереження миру, роззброєння, координацію фінансових, соціальних, освітніх програм.

Особливе значення мало прийняття ухвали про створення Трибуналу Центральної Америки. Цей орган мав розглядати конфлікти між республіками регіону. Конференція також створила і затвердила договір про мир і дружбу, згідно з яким сторони зобов'язувалися не втручатись у внутрішні справи своїх сусідів навіть у разі громадської війни. Так, коли в 1923 р. в Гондурасі почалася революція, Сполучені Штати розірвали стосунки з повстанцями і висадили там свої війська. США залишили за собою право втручання у внутрішні справи своїх латиноамериканських сусідів. Вправно поєднуючи «дипломатію долара» і «політику великої палиці», Вашингтон переслідував дві головні цілі: забезпечити собі роль лідера на американському континенті і суттєво зменшити європейський вплив.

Наприкінці 1920-х років така політика принесла свої результати: 14 з 20 латиноамериканських держав так чи інакше були під політичним, фінансовим або військовим контролем США. У 6-ти країнах Центральної Америки знаходилися військові контингенти американських військ. Таким

чином, *Сполученим Штатам Америки вдалося перетворити центральноамериканський регіон у власну зону впливу.*

Міжнародні відносини на американському континенті відбувалися, з одного боку, під патронатом США, з іншого боку, під впливом латиноамериканських держав протидіяти цим гегемоністським намірам, з метою забезпечення рівноправної і взаємовигідної співпраці всіх країн Західної півкулі. Характерно, що обидві сторони теоретично обґрунтовували свої курси ідеєю панамериканізму. Латиноамериканські країни вкладали в це поняття розуміння «єдності, рівності і братства» американських народів, а США розглядали панамериканську систему як додаток до доктрини Монро.

Спільні рішення приймалися на міжамериканських конференціях, які скликалися регулярно. Найбільш важливі з них: п'ята в Сантьяго-де-Чілі в 1923 р. і шоста у Гавані у січні-лютому 1928 р. До цих конференцій панамериканський рух був аполітичним і стосувався, в основному, юридичних, торговельних і культурних питань. V міжнародна американська конференція продемонструвала те, наскільки гострими стали протиріччя між Сполученими Штатами і країнами Латинської Америки. Президент Уругваю Б. Брум запропонував обговорити питання про створення Американської Ліги Націй, де всі країни мали б рівні права. Ця організація планувалась як протидія Панамериканському союзу, де провідні позиції займали США. І хоча обговорення цього питання спочатку було відкладено, а потім і зовсім знято з порядку денного, сам факт його постановки говорив про те, наскільки були напруженими відносини між США і латиноамериканськими державами.

Натомість, конференцією була ухвалена резолюція про реорганізацію Панамериканського союзу. Були затверджені положення про надання додаткових функцій керівній Раді. Цей документ відповідав інтересам Сполучених Штатів Америки, які повністю контролювали ПАС. На конференції в Сантьяго був також підписаний договір М. Гондра (міністра

закордонних справ Парагваю) про попередження конфліктів. Цей документ чимось нагадував Вашингтонський договір, підписаний на початку 1923 року між США і п'ятьма центральноамериканськими республіками. «Договір Гондра» передбачав передачу всіх суперечок, які не вирішувалися дипломатичним шляхом, на розгляд спеціальної комісії з представників п'яти латиноамериканських країн. Цей документ показав, наскільки великим було бажання створити на континенті справедливий міжнародний порядок.

На початку 1928 року на Кубі проходила VI міжнародна американська конференція. На цьому форумі деякі держави, зокрема, Аргентина, домагалися від США відмовитись від політики втручання. Латиноамериканські держави продемонстрували свою зацікавленість у підписанні угоди, яка б оберігала їх від експансії Сполучених Штатів. Представник Сан-Сальвадору А. Герреро намагався провести резолюцію, яка забороняла і засуджувала будь-яку інтервенцію. В ній говорилося: «Жодна держава не має права втручатись у внутрішні справи іншої держави». Главою американської делегації був колишній держсекретар США Ч. Х'юз. Він зумів добитися відхилення проекту Герреро більшістю голосів. На конференції відбувся безпрецедентний випадок: за висловлений протест у зв'язку з окупацією Гаїті представники цієї країни Бел'гарде і Удикур були позбавлені повноважень.

За підсумками роботи VI Панамериканської конференції було ухвалено величезну кількість документів (більше, ніж на попередніх п'яти разом узятих). Було підписано 58 резолюцій і 10 конвенцій. Особливо слід наголосити на прийнятті «Кодексу Бустаманте» – багатостороннього договору в галузі міжнародного приватного права.

Головні рішення Гаванської конференції носили компромісний характер. США провели резолюцію про обов'язковий третейський розгляд міжамериканських суперечок в рамках Панамериканського союзу. Прийняті документи загалом влаштовували Вашингтон. Так, наприклад,

конвенція, яка забороняла втручання у внутрішні справи суверенних держав, перетворювалась на міжнародно-правове виправдання їх дій. А збереження нейтралітету у випадку громадянської війни усіма учасниками угоди було не обов'язковим, бо у випадку невизнання «заколотників» воюючою стороною дозволялось надавати допомогу.

Таким чином, у 1920-ті роки на американському континенті панувала тенденція подальшого зміцнення позицій США, як лідера. Водночас, все більше посилювалась активність латиноамериканських країн, які протистояли цій тенденції.

1928 рік став роком підписання пакту Бріана-Келлога (серпень), але всупереч світовій тенденції в Латинській Америці в 1920-ті роки сталися численні прикордонні конфлікти. Один із них, наприклад, стосується провінцій Такни і Аріки на кордоні між Чилі та Перу. У березні 1925 р. американський арбітражний суд виніс ухвалу щодо проведення плебісциту, що знову не відбувся внаслідок суточок на кордоні. І лише у червні 1929 р., за посередництвом Сполучених Штатів Америки, Чилі і Перу домовились про поділ спірних територій.

Північний Чако (територія площею 300 тис. км²) став предметом суперечок між Болівією і Парагваєм. Посередницька місія Аргентини в 1927 році не дала результатів. Завдяки втручання панамериканської конференції 3 січня 1929 року була створена комісія, яка мала примирити обидві країни. До комісії, крім Болівії і Парагваю, увійшли представники ще п'яти американських держав. Але попри рекомендації комісії, збройні сутички не припинялися. Більше того, вони переросли у війну, яка продовжувалася до 14 червня 1935 року.

Ще в одному конфлікті брала участь Перу. Так звана боротьба за Летисію велась цією країною з Колумбією. Порушивши договір від 1928 року, 1 вересня 1932 року Летисію захопили перуанські нерегулярні військові формування. 14 січня 1933 року голова Ради Ліги Націй надіслав обом країнам звернення з метою відвернути війну. Але протистояння

продовжувалось. І тільки 24 травня 1934 року було укладено договір, за яким країни повернулися до домовленостей 1922 року, а Колумбія повернула собі невеличке поселення Летисію.

Американський континент під час світової економічної кризи

Ситуація, що склалася на американському континенті в 1930-ті рр. не була такою напруженою, як в Європі або на Далекому Сході, та також не відзначалася спокоєм і стабільністю. Навпаки, криза показала ураженість експортоорієнтованих економік Латинської Америки. Зменшення попиту на товари, що поставлялися в Європу та Північну Америку, мало вкрай негативні наслідки. Загострювалися соціальні проблеми, а разом з ними і політична нестабільність. Це призводило до частих змін урядів і навіть до збройних конфліктів між країнами (Болівія і Парагвай 1932-1938; Перу і Колумбія 1932-1934).

Велика криза сприяла загостренню протиріч великих держав у їх боротьбі і за Латинську Америку. В кризові роки значно послабилися позиції США в цьому регіоні (інвестиції скорочуються з 5,6 до 3,9 млн. дол.). Вчетверо зменшується товарообіг з латиноамериканськими країнами. Натомість, Велика Британія зміцнює свої позиції в Аргентині, Бразилії, Парагваї і Уругваї, а доля Німеччини на початок 1937 р. в торгівлі досягнула 17,5% імпорту і 11,7% експорту. Такий вплив Німеччини в Південній Америці, з урахуванням зростання військової загрози, набував військово-політичного значення. В західній півкулі формувалась «п'ята колона» фашизму, основу якої складали тамтешнє населення німецького та італійського походження. На середину 30-х рр. в Центральній та Південній Америці проживало 2 млн німців та близько 5 млн італійців. Не дивно, що в деяких країнах Латинської Америки створювалися великі фашистські організації, штурмові загони. Загроза розгортання фашистського руху в Новому Світі ставала все більше реальною.

Усе це змушувало США кардинально переглянути свою латиноамериканську політику. Нова лінія була пов'язана з ім'ям президента Ф.Д. Рузвельта. У своєму зверненні до американського народу 4 березня 1933 р. він проголосив нову політику – «доброго сусіда». Не відмовляючись від максимального розширення свого впливу в Латинській Америці, США заявили про своє невтручання у внутрішні справи цих держав, зобов'язувались поважати їх суверенітет та територіальну цілісність, співпрацювати в економічному напрямку, надавати фінансову та технічну допомогу, виступали за єдність держав Західної півкулі на основі ідей панамериканізму. Політика «доброго сусіда» була пов'язана з бажанням попередити ослаблення американського контролю над військово-політичними процесами, що відбувалися в регіоні, і не залишитися осторонь від спроб латиноамериканських країн сформувати свою систему стратегічної співпраці.

Чергова VII Панамериканська конференція, що проходила 3 – 26 грудня 1933 року в Монтевідео (Уругвай), стала етапною подією у розвитку взаємовідносин між США та Латинською Америкою. Напередодні конференції за ініціативи Аргентини був підписаний договір, який передбачав співпрацю країн-учасниць в інтересах миру і попередження військової або дипломатичної інтервенції. До договору, який підписали Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика, Парагвай, Уругвай приєдналися і США, які намагалися не випустити ініціативу зі своїх рук.

Держсекретар К. Хелл, виступаючи на відкритті конференції, заявив, що у міжамериканських відносинах наступила «нова ера», оскільки Сполучені Штати відмовилися від тиску на латиноамериканські держави. Замість цього США запропонували ідею «колективної охорони» порядку та безпеки.

І дійсно, Вашингтон в рамках політики «добросусідства» вивів свої війська з Нікарагуа (1933 р.) і Гаїті (1934 р.) та скасував поправку Платта стосовно Куби (1934 р.). У 1936 році аналогічна за змістом угода була

досягнута з Панамою. Сполучені Штати відмовлялися від «права на підтримку порядку» і передавали уряду Панамської республіки право на збір митних виплат у зоні каналу, хоча загальний контроль за каналом залишався за Вашингтоном.

Із 1933 по 1936 рр. США підписали з Латиноамериканськими країнами вигідні торгові договори для обох сторін. А у травні 1937 р. конгрес США прийняв поправку до Закону про нейтралітет. Вражаючим прикладом нового підходу Рузвельта до латиноамериканської політики став конфлікт із Мексикою, коли президент цієї країни Л. Карденас в рамках виконання плану розвитку країни оголосив про націоналізацію 9 найбільших компаній США. У цій ситуації американський президент, попри тиск з боку власників нафтових компаній, відмовився використовувати не лише військові, але й економічні важелі.

У грудні 1936 року, за ініціативи президента Рузвельта, була скликана надзвичайна конференція американських країн, на якій доктрина «добросусідства» отримала продовження. Відкриваючи конференцію, американський президент запропонував «панамериканізацію доктрини Монро». Тепер загрозу безпеці однієї американської держави було запропоновано розглядати як загрозу безпеки всіх країн Америки. Всі делегації, що перебували на конференції, одностайно підтримали Протокол про невтручання. Це ще більше посилювало Декларації 1933 року. «Протокол» у будь-якій формі забороняв інтервенцію. Крім того на конференції була прийнята Конвенція, яка передбачала взаємні консультації на випадок «війни за межами Америки, яка могла б загрожувати безпеці американських республік». Саме цей документ започаткував створення військово-політичного континентального союзу на чолі з США.

Традиційно наприкінці року, в грудні 1938-го, відбулася чергова VIII Панамериканська конференція. Вона проходила в Перу (м. Ліма) і отримала досить широкий міжнародний резонанс. Головним підсумком

роботи цього форуму стало прийняття «Декларації принципів солідарності Америки». Документ визнавав обов'язковими взаємні консультації американських республік. Було створено спеціальний орган – Консультативну Нараду міністрів закордонних справ. Пізніше цей орган перетворився у структуру, яка виробляла єдину зовнішньополітичну лінію американських держав. Взагалі, Лімська конференція була досить результативною. Під час її роботи було ухвалено понад 100 резолюцій різного характеру, більшість з яких була направлена проти Німеччини і мала антифашистський характер.

У цілому, міжнародні відносини на Американському континенті складались досить цікаво, а політика США під гаслом «доброго сусіда» була достатньо успішною і ефективною. У другій половині 30-х років Сполученим Штатам вдалося поліпшити свої економічні та політичні позиції в Західній півкулі. За ці роки капіталовкладення США збільшилися майже на третину, що надало перевагу над іншими великими державами. Вашингтону не тільки вдалося зберегти свої позиції лідера в цьому регіоні, але й суттєво їх покращити. США, через лібералізацію своєї континентальної політики, залишились там хазяїном.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості регіональної міжнародної системи в Західній півкулі?
2. Розкажіть про концептуальні основи латиноамериканської політики США?
3. Як розгортався панамериканський процес у 1920-х рр. – на початку 1930-х рр.?
4. Що таке політика «доброго сусіда» та які практичні результати її реалізації?
5. Які рішення були прийняті на Панамериканських конференціях у Буенос-Айресі та Лімі.

Завдання для письмових робіт

1. Відносини США та країн Латинської Америки під час та по завершенні Першої світової війни.
2. Американський континент та Ліга Націй.
3. Конференції Панамериканського союзу в 1930-х рр..

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У 1929-1939 рр.

Розстановка сил на світовій арені в умовах Великої економічної кризи 1929-1933 рр.

Якщо в 1920-ті роки в міжнародні стосунки значною мірою визначалися прагненням досягти міцного миру, то 1930-ті роки принесли страх можливості нової великої війни і передчуття того, що в майбутньому вона неодмінно розпочнеться. На жаль, на відміну від двадцятих років ХХ ст., коли існував хоча і досить крихкий світовий порядок, і військові сутички та конфлікти відбувалися лише на периферії, в 1930-і роки мир все частіше змінювався порушувався війнами, які підривали стабільність співіснування держав.

Новий етап у розвитку міжнародних відносин започаткувала світова економічна криза 1929-1933 рр. 1930-ті роки характеризуються гострими міждержавними конфліктами, новими вогнищами військової небезпеки і руйнацією Версальсько-Вашингтонської системи. Протягом десяти років було пройдено шлях від «ери пацифізму» до Другої світової війни. В цей період все більше з'являлися ознаки «холодної війни», а світ перебував у стані мобілізаційної готовності. 1930-ті роки багаті на оголошені та неоголошені військові конфлікти, поки що ізольовані один від одного у часі та просторі. Але кульмінаційним пунктом між миром та війною став 1931 р. Ще Арнольд Тойнбі назвав його «страшним роком». Справа в тому, що на вершині загострення економічної кризи західна цивілізація в економічній та культурній сферах опинилася на краю прірви, хаосу та війни.

На початку 1930-х років світ зазнав прикрив невдач в роззброєнні і водночас втягнувся в гонку озброєнь. Посиленню негативних тенденцій у міжнародному житті сприяли декілька факторів. *По-перше*, криза 1929-

1933 рр., безумовно, негативно вплинула на міжнародний порядок, який був створений у Версалі та Вашингтоні. Передусім, це проявилось у фінансово-економічній сфері. Стрімко впало промислове виробництво (у середньому на 44%), скоротився світовий товарообіг (на 61%), почала руйнуватися фінансова система. Все це призвело до різкого загострення боротьби за ринки збуту та сфери капіталовкладень, а також до конфліктів у торгових і митних питаннях. Такою була «матеріальна» основа переходу до відкритих міждержавних зіткнень, які вже носили військово-політичний характер.

По-друге, на початку 1930-х років активізувалися праворадикальні організації та рухи. У низці держав до влади приходять фашистські та мілітаристські угруповання. Ці сили, вміло граючи на економічних труднощах і посиленні соціальної напруги, розгорнули широку та досить успішну націоналістичну пропаганду, висуваючи гасла експансії, як головного важеля у справі стабілізації ситуації.

По-третє, на середину 1930-х рр. складаються три центри світової політики, від яких залежав розвиток міжнародних відносин. Це Німеччина, Італія, Японія (цей блок держав можна назвати агресивним). Наступний – США, Велика Британія, Франція (коаліція західної демократії). І окремо варто виділити Радянський Союз, який, як і вище означені країни, мав власну стратегію і тактику дій на міжнародній арені. Всі ці країни використовували власний потенціал і різні методи для досягнення поставлених цілей.

Німеччина, що програла війну, а також Італія та Японія все активніше виступали за перегляд організації миру після Першої світової війни. Що характерно, ці держави намагалися не частково змінити існуючий міжнародний порядок, а ліквідувати Версальсько-Вашингтонську договірну систему. Кінцевим результатом їх зовнішньополітичних зусиль проголошувалось створення «нового міжнародного порядку» та встановлення світового (Німеччина) і

регіонального (Італія, Японія) панування. Тому зовнішньополітичні цілі нацистської Німеччини, фашистської Італії та мілітаристської Японії реально являли собою загрозу не тільки для великих країн, що вели з ними боротьбу, але і для усієї світової цивілізації.

Якщо в 1920-х рр. ці країни, намагаючись піддати ревізії Версальсько-Вашингтонські положення, вдавалися до інструментів дипломатії, то починаючи з 1930-х рр. дипломатичні методи активно зливаються з військовими (силовими) акціями. Відверто та відкрито застосовуються збройні сили. В таких умовах загроза фашизму і нової світової війни ставала все більш реальною.

Країни західних демократій в 1930-х роках були, по-суті, єдиною силою, яка могла протистояти агресивним, «ревізійоністським» державам. Саме в цей блок (хоч і документально не оформлений) входили головні гаранті Версальсько-Вашингтонської системи. Однак, як не дивно, саме Англія, Франція та США обрали політику, яка була спрямована на «умиротворення» агресорів. І ця політика об'єктивно сприяла розвалу міжнародного світового порядку, який саме ці країни і створили.

Витоки політики умиротворення знаходяться у 1920-х роках. Саме тоді США і Велика Британія йшли на серйозні поступки Німеччині, активно сприяли відновленню її економічного потенціалу. А в 1930-ті рр. у політиці держав, які взяли курс на «умиротворення», відбулися дві якісні зміни. *По-перше, під тиском агресивного блоку Англія, Франція та США відходять від головної вимоги 1920-х рр. – збереження непорушності Версальсько-Вашингтонської системи. По-друге, поступки, на які йшов Захід, спричинили переростання стримування у агресію. Тому, загалом політика «умиротворення» була хибною і недалекоюглядною.*

Водночас, не варто відкидати бажання країн західних демократій, які проводили політику «умиротворення», щоб, зіштовхнути Німеччину та Японію з Радянським Союзом, тобто протиставити тоталітарні режими,

дочекатись, поки вони виснажать один одного, а потім виступити в ролі арбітра і, таким чином, зберегти свою безпеку, залишаючись лідерами на світовій арені. Такий висновок підтверджують слова французького історика-дослідника Ж.Б. Дюрозеля, який вважає, що в той час голови політиків та дипломатів Заходу заповнила «мрія про виникнення благословенної війни між нацистами та Радами». Ще більш чітко висловився головний провідник політики «умиротворення» Н. Чемберлен: «для нас, зрозуміло, було б найкраще, коли б ці скажені собаки – Гітлер та Сталін – зчепилися і розірвали один одного». Але *Захід явно недооцінив глобальної загрози фашизму*. Крім того, додатковим фактором, що знижував ступінь реального впливу Англії, Франції та США на настрої опонентів, були глибокі протиріччя в таборі «демократичної коаліції».

Цікавими є місце і роль СРСР в міжнародних відносинах тридцятих років. Так звана «радянська проблема» виштовхувала Радянський Союз у вир світової політики і перетворювала цю державу на один із впливових центрів міжнародного життя.

Радянське керівництво, як і урядові кола Заходу, недооцінювало фашистську небезпеку. Москва також намагалася використовувати агресивні держави у взаємному протистоянні. Тому Радянський Союз в 1930-ті роки проводив політику, в якій головним було забезпечення власної безпеки і зміцнення своїх міжнародних позицій за рахунок використання «міжімперіалістичних протиріч».

Таким чином, на міжнародній арені 1930-х років виникає три політичних центри, які ставили перед собою різні цілі та завдання, керувалися різними ідеологіями, мали різні можливості. Але саме це суперництво і мало змінити світовий порядок. І тут величезне значення мало співвідношення сил між провідними державами. Велика криза внесла власні корективи до економічного потенціалу великих країн світу. Наприклад, напередодні Другої світової війни (1938 р.) рівень промислового виробництва у провідних держав зазнав непропорційних

змін. У порівнянні з передвоєнними (1913 р.) показниками, Франція мала 115%, Англія – 117%, США – 142%, Німеччина – 150%, Італія – 200%, СРСР – 254% і Японія – 57%. А питома вага у світовому виробництві промислових товарів визначалась так: Франція – 6% (в 1913 р. – 8,4%), Англія – 10% (13,6%), США – 26,5% (30%), Німеччина – 11,8% (11,8%), Італія – 3% (2,5%), Японія – 4,5 % (1,3%), СРСР – 5,6% (Росія в 1913 – 3,6%).

Досить прості математичні підрахунки дозволяють зробити висновки, що Велика Британія, Франція та США зберегли своє лідерство у світовому виробництві промислових товарів (разом – 42,5% проти 19,3% у Німеччині, Італії та Японії). Крім того, ці країни володіли колосальними ресурсами. Наприклад, колоніальні володіння складали майже 67% загальної території світу. Усе це свідчило: західні країни мали достатній потенціал для того, щоб зупинити агресію та перейти до політики рішучих дій.

З іншого боку, Німеччина, Італія та Японія значно випереджали своїх суперників у темпах економічного зростання. Ці країни послідовно і чітко зміцнювали матеріальну базу, готуючись до серйозних військових сутичок за новий перерозподіл світу. Крім того, означені країни в 1930-ті роки значно збільшили військові видатки в своїх бюджетах (від 40% до 60%), що серйозно непокоїло країни західних демократій і лякало їх.

Радянському Союзу в передвоєнні роки також вдалося значно посилити свої економічні позиції. Керівництво СРСР втілило в життя план «соціалістичної індустріалізації», що дозволило збільшити промисловий потенціал у два рази. Так, у 1940 році Радянський Союз вийшов на друге місце в світі по валовому обсягу виробництва і на четверте – по випуску готової продукції (після США, Німеччини та Англії). Хоча в абсолютних показниках ця цифра значно відставала від лідерів: СРСР – 63 млрд. дол. проти 90 млрд. дол. Англії, 114 млрд. дол. в Німеччині і 245 млрд. дол. у США.

У другій половині 1930-х років чисельність Червоної Армії, яка перейшла на кадрову систему комплектування, зросла утричі. Все це, попри вкрай негативні тенденції (масові репресії, тоталітаризм, прорахунки в управлінні господарством) дозволило зберегти за СРСР статус впливового світового центру.

Проблема боргів і план Юнга

Друга половина 20-х рр. XX ст. характеризується високими темпами економічного відродження Німеччини. Вже у 1927 р. її промислове виробництво досягло довоєнного рівня. Але уряд Німеччини весь час намагався добитися перегляду щорічних репараційних платежів, які важким тягарем лежали на плечах Веймарської республіки (розмір щорічних репараційних платежів від 1 млрд. в 1924 – 1925 рр. зріс до 2,5 млрд. марок в 1928 – 1929 рр.). Німці все більше наполягали на тому, що після підписання Локарнського договору та пакту Бріана – Келлога окупація Рейнської області є невинуватеною. Однак французи вважали, що окупація являє собою не тільки гарантію безпеки, а ще й запоруку виплати репарацій, і що будь-який варіант виведення військ може бути здійснений тільки у відповідності до нового плану репарацій. Німеччина, навпаки, активно настоювала на зниженні суми і термінів платежів.

Західні держави, враховуючи складність ситуації, пішли назустріч цим побажанням. Було вирішено створити комітет експертів із репараційного питання, який очолив американський фінансист, президент компанії «Дженерал електрик» (Електротехнічний трест) Оуен Юнг.

Робота комітету почалася у грудні 1929 року у Парижі і продемонструвала серйозні розходження з цього питання представників Великої Британії, Франції, Бельгії, Німеччини та інших країн. Але, не зважаючи на такі труднощі, комітету вдалося вже в червні 1929 р. виробити новий план, який мав замінити план Дауеса. Згідно нових

пропозицій, щорічні репараційні платежі скорочувалися до 2 млрд. марок на період 1929 – 1965 рр. Із 1966 до 1988 року Німеччина мала б сплачувати кошти, які дорівнювали щорічним виплатам боргів країн, що отримували німецькі репарації, Сполученим Штатам. Іншими словами, починаючи з 1966 року, Німеччина, фактично брала на себе виплату союзницьких боргів європейських країн США. Джерелами виплати репарацій залишались тільки прибутки залізниць і державний бюджет Німеччини.

У серпні 1929 року на міжнародній конференції в м. Гаазі за участі 12 держав (Бельгії, Великобританії, Греції, Італії, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Франції, Чехословаччини, Югославії та Японії) було підписано протокол, який схвалював план Юнга у принципі. А 20 січня 1930 року було затверджено остаточну угоду з питання німецьких репарацій, яка містила ліберальні положення стосовно Німеччини. Угода встановила загальний розмір репарацій Німеччини – 113,9 млрд. марок, а також розмір щорічних платежів (близько 2 млрд. марок) на найближчі 37 років, починаючи з 1 вересня 1929 року. Після закінчення цього терміну розмір платежів міг бути переглянутий чи збережений у визначеному протоколом розмірі. Було змінено порядок стягнення репарацій, які надалі мали виплачуватися тільки за рахунок державного бюджету й прибутків від залізниць. Відрахування від прибутків з промисловості скасовувались. Крім того, шляхом обміну нотами між Францією, Бельгією та Німеччиною була досягнута домовленість про терміни і методи завершення евакуації союзних військ із Рейнської області. Було скасовано всі форми контролю над фінансами та економікою Веймарської республіки. Функції репараційної комісії, яка розпускалася, передавалися нещодавно створеному Базельському банку міжнародних розрахунків, головною функцією якого фактично стало фінансування німецької важкої та військової промисловості

Таким чином, план Юнга і супутні йому домовленості закріплювали і загалом посилювали тенденції розрядки в міжнародних відносинах, що з'явилися з прийняттям програми Дауеса.

Але в умовах світової економічної кризи, що набирала все більшого розмаху, доля нового плану виявилася недовговічною. Вже в червні 1931 р. президент США Герберт Гувер запропонував ввести мораторій на виплату репарацій терміном на один рік. А ***Лозаннська конференція, що проходила влітку 1932 року, ухвалила рішення про скасування репараційних платежів.*** Після цього, враховуючи складну ситуацію у міжнародних відносинах, було поставлене питання про повне обнуління репараційних виплат. Німецькому уряду було запропоновано викупити його репараційні зобов'язання за 3 млрд. марок, погасивши цю суму протягом 15 років при 5% річних. Але в кінцевому підсумку ця сума не була виплачена. Гітлер, який прийшов до влади на початку 1933 року, відмовився її сплачувати, що не викликало міжнародного заперечення.

За весь період існування репараційного питання (з 1919 р. по липень 1931 р.) платежі Німеччини країнам-переможцям склали 21 млрд. 807 млн. золотих марок. Це складало приблизно 17,2% від тієї суми, що встановила Лондонська конференція 1921 р. За той же час Веймарська республіка отримала 39 млрд. марок фінансової допомоги у вигляді позик та кредитів.

Таким чином, процес розбудови післявоєнного світового порядку, що розпочався з ревізії його фінансово-економічного базису і спричинив зміни у розстановці сил, у подальшому, без сумніву, мав би поширитися і на інші сфери міжнародного життя. А німецька проблема, яка включала в себе крім репараційного ще низку інших питань, залишалася ключовою у світовій політиці.

Питання для самоконтролю

1. Як вплинула світова економічна криза на розвиток міжнародних відносин на рубежі 1920-х – 1930-х рр.?
2. Якою була розстановка сил на світовій арені в умовах Великої економічної кризи?
3. Що собою являв план Юнга?

Завдання для письмових робіт

1. Дайте порівняльний аналіз планів Дауеса та Юнга.
2. Вплив світової економічної кризи на світовий порядок.

Американський континент в 1930-і роки.

Міжнародна ситуація, що склалася на американському континенті в 1930-ті рр. не була такою напруженою, як в Європі або на Далекому Сході. Водночас вона не відзначалася спокоєм і стабільністю. Навпаки, криза показала ураженість орієнтованих на експорт економік Латинської Америки. Зменшення попиту на товари, що поставлялися в Європу та Північну Америку, мало вкрай негативні наслідки. Загострювалися соціальні проблеми, а разом з ними і політична нестабільність. Це призводило до частих змін урядів і навіть до збройних конфліктів між країнами (Болівія і Парагвай, 1932-1938 рр.; Перу і Колумбія, 1932-1934 рр.).

Велика криза сприяла загостренню протиріч великих держав у їхній боротьбі і за Латинську Америку. В кризові роки значно послабилися позиції США в цьому регіоні (інвестиції скоротилися з 5,6 до 3,9 млн. дол.). Вчетверо зменшився товарообіг з латиноамериканськими країнами. Натомість, Велика Британія зміцнює свої позиції в Аргентині, Бразилії, Парагваї і Уругваї, а доля Німеччини на початок 1937 р. в торгівлі з південноамериканськими країнами досягнула 17,5% імпорту і 11,7% експорту. Такий вплив Німеччини в Південній Америці, з урахуванням зростання військової загрози, набував військово-політичного значення. У західній півкулі формувалась «п'ята колона» фашизму, основу якої складало тамтешнє населення німецького та італійського походження. На середину 1930-х рр. у Центральній та Південній Америці проживало 2 млн. німців та близько 5 млн. італійців. Не дивно, що в деяких країнах Латинської Америки створювалися великі фашистські організації, штурмові загони. Загроза розгортання фашистського руху в Новому Світі ставала все більше реальною.

Усе це змушувало США кардинально переглянути свою латиноамериканську політику. Нова лінія була пов'язана з ім'ям

президента Ф.Д. Рузвельта. У своєму зверненні до американського народу 4 березня 1933 р. він проголосив нову політику – політику «доброго сусіда». Не відмовляючись від максимального розширення свого впливу в Латинській Америці, США заявили про своє невтручання у внутрішні справи цих держав, зобов'язувались поважати їх суверенітет та територіальну цілісність, співпрацювати в економічному напрямку, надавати фінансову та технічну допомогу, виступали за єдність держав Західної півкулі на основі ідей панамериканізму. ***Політика «доброго сусіда» була пов'язана з бажанням США попередити ослаблення свого контролю над військово-політичними процесами, що відбувалися в регіоні, і не залишитися осторонь від спроб латиноамериканських країн сформуванню своєї системи стратегічної співпраці.***

Чергова VII Міжнародна конференція американських держав (Панамериканська конференція – конференція представників США та країн Латинської Америки), що проходила 3 – 26 грудня 1933 року в Монтевідео (Уругвай), стала етапною подією у розвитку взаємовідносин між США та Латинською Америкою. Напередодні конференції в жовтні 1933 р. за ініціативи Аргентини був підписаний договір, який передбачав співпрацю країн-учасниць в інтересах миру і попередження військової або дипломатичної інтервенції. Договір був викликаний бажанням низки латиноамериканських держав (перш за все Аргентини) обмежити вплив США в регіоні і не допустити створення контрольованої США регіональної системи безпеки та оборони. До договору, який підписали Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика, Парагвай, Уругвай приєдналися і США, які намагалися не випустити ініціативу зі своїх рук. На конференції всіма учасниками було ухвалено Пакт про ненапад та примирення («Пакт Сааведри Ламаса», названий за ім'ям міністра закордонних справ Аргентини). ***Пакт засуджував агресивні війни, встановлював принцип урегулювання учасниками всіх конфліктів та суперечок лише мирними засобами, відповідно до норм міжнародного права. Не визнавалися будь-***

які територіальні надбання, здобуті за допомогою збройної сили. У разі порушення принципів незастосування сили однією зі сторін, інші зобов'язувалися застосовувати всі передбачені міжнародним правом політичні, економічні та юридичні засоби для збереження миру, Але в жодному разі не вдаватись до дипломатичної або військової інтервенції. Положення про відмову від дипломатичної та військової інтервенції було спрямоване на протидію посиленню впливу США в регіоні.

Держсекретар К. Хелл, виступаючи на відкритті конференції, заявив, що у міжамериканських відносинах наступила «нова ера», оскільки Сполучені Штати відмовилися від тиску на латиноамериканські держави. Замість цього США запропонували ідею «колективної охорони» порядку та безпеки. *Водночас на конференції США проголосили політику «доброго сусіда», яка зокрема закріплювала їх відхід від політики інтервенціоналізму в Латинській Америці.*

І дійсно, Вашингтон в рамках політики «добросусідства» вивів свої війська з Нікарагуа (1933 р.) і Гаїті (1934 р.) та скасував поправку Платта стосовно Куби (1934 р.). У 1936 році аналогічна за змістом угода була досягнута з Панамою. Сполучені Штати відмовлялися від «права на підтримку порядку» і передавали уряду Панамської республіки право на збір митних виплат у зоні каналу, хоча загальний контроль за каналом залишався за Вашингтоном.

Із 1933 по 1936 рр. США підписали з латиноамериканськими країнами взаємовигідні торгові договори. А у травні 1937 р. конгрес США прийняв поправку до Закону про нейтралітет. Вражаючим прикладом нового підходу Рузвельта до латиноамериканської політики став конфлікт із Мексикою, коли президент цієї країни Л. Карденас в рамках виконання плану розвитку країни оголосив про націоналізацію 9 найбільших компаній США. У цій ситуації американський президент, попри тиск з боку

власників нафтових компаній, відмовився використовувати не лише військові, але й економічні важелі.

У грудні 1936 року, за ініціативи президента Рузвельта, була скликана надзвичайна конференція американських країн, на якій доктрина «добросусідства» отримала продовження. Відкриваючи конференцію, американський президент запропонував «панамериканізацію доктрини Монро». Тепер загрозу безпеці однієї американської держави було запропоновано розглядати як загрозу безпеки всіх країн Америки. Всі делегації, що перебували на конференції, одностайно підтримали Протокол про невтручання. Це ще більше посилювало Декларації 1933 року. «Протокол» у будь-якій формі забороняв інтервенцію. Крім того, на конференції була прийнята Конвенція, яка передбачала взаємні консультації на випадок «війни за межами Америки, яка могла б загрожувати безпеці американських республік». Цей документ започаткував створення військово-політичного континентального союзу на чолі з США.

9 - 27 грудня 1938 р. відбулася чергова VIII Панамериканська конференція. Вона проходила в Перу (м. Ліма) і отримала досить широкий міжнародний резонанс. **Конференція приділила найбільше уваги розгляду проблем створення регіонального блоку держав Західної півкулі в умовах загострення міжнародної ситуації. Головним підсумком роботи цього форуму стало прийняття «Декларації принципів американської солідарності».** Документ визнавав обов'язковими взаємні консультації американських республік. Необхідність узгодження дій американських держав була викликана загостренням ситуації в світі напередодні Другої світової війни, а також посиленням спроб Німеччини встановити вплив у південноамериканських державах. За цих умов США домагались укладення зобов'язуючої угоди про спільні дії американських держав у сфері безпеки та оборони, але низка південноамериканських країн, побоюючись закріплення міжнародної гегемонії США в Західній півкулі,

виступили проти підписання такої міждержавної угоди та фактичного створення системи регіональної безпеки під егідою США. Результатом компромісу між різними позиціями стало ухвалення Декларації. Вона підтверджувала принципи континентальної солідарності задля підтримки миру і стабільності в Західній півкулі та готовності американських держав протистояти будь-якому втручанню ззовні, яке могло б загрожувати їх незалежності і суверенітету. У разі виникнення безпосередньої загрози миру в регіоні або територіальної цілісності будь-якої країни, американські держави погоджувалися координувати зусилля, спрямовані на відвернення такої загрози. Задля забезпечення ефективності механізму консультацій з питань регіональної безпеки передбачалось регулярно проводити консультативні наради на рівні міністрів закордонних справ. Для цього було створено спеціальний орган – Консультативну Наряду міністрів закордонних справ. Пізніше цей орган перетворився у структуру, яка виробляла єдину зовнішньополітичну лінію американських держав. У Декларації держави підтвердили неприпустимість втручання у внутрішні справи одна одної або втручання з боку неамериканських країн, наголосили на необхідності вирішення міждержавних суперечок виключно мирним шляхом та на відмові від застосування сили в міжнародних справах, а також висловились за сприяння розвитку міжнародного співробітництва. *Загалом Лімська конференція була досить результативною. Під час її роботи було ухвалено понад 100 резолюцій різного характеру, більшість з яких була направлена проти Німеччини і мала антифашистський характер.*

Загалом, міжнародні відносини на Американському континенті в 1930-і роки розвивались досить позитивно, а політика США під гаслом «доброго сусіда» була успішною і ефективною. *У другій половині 1930-х років Сполученим Штатам вдалося поліпшити свої економічні та політичні позиції в Західній півкулі.* За ці роки капіталовкладення США збільшилися майже на третину, що надало перевагу над іншими великими

державами. Вашингтону не тільки вдалося зберегти свої позиції лідера в цьому регіоні, але й суттєво їх покращити за допомогою лібералізації своєї континентальної політики.

Криза Версальської системи. Виникнення полум'я військової небезпеки в Європі (1933 – 1937 рр.).

Ситуація в Європі на початку 30-х років стала швидко погіршуватися. У першу чергу це було пов'язано з подіями в Німеччині. 30 січня 1933 року (прихід до влади А.Гітлера), змінило не лише внутрішнє життя Німеччини, але й зіграло визначальну роль в історії міжнародних відносин. Річ в тому, що зовнішня політика нацистського режиму визначалася пошуком шляхів до реалізації завдання «національного самовизначення німців», але виключно у тому вигляді, як це бачив Гітлер. Тому ідеологія німецького фашизму, її зовнішньополітична програма стає причиною виникнення військової небезпеки у центрі Європи. На відміну від інших політичних партій та рухів, що обмежувалися вимогами ліквідації Веймарської республіки та відновлення довоєнного статусу «Великої Німеччини», гітлерівці йшли набагато далі, висуваючи гасла расової переваги арійців і світового панування «Третього рейху».

Дипломатія Гітлера намагалася забезпечити собі свободу маневру, і в перші роки нацистського режиму вона передбачала мирні відносини Німеччини з усіма сусідами на двосторонній основі, але разом з тим не сприяла зміцненню існуючого світового порядку.

Слід наголосити, що в рамках зовнішньополітичного курсу Берліну було чітко визначено тактику та стратегію, час і методи досягнення поставлених завдань. Так на початку необхідно було звільнити Німеччину від усіляких військових обмежень Версалу. Далі – створити необхідну матеріальну базу і відшукати союзників. Цей етап, на думку Гітлера, був найбільш складним і відповідальним.

Наступний крок – «зібрати» всі німецькі землі в єдине ціле, щоб створити «єдиний блок» зі 100 млн. німців для проведення арійської політики в Європі. Перш за все Берлін намагався добитись зближення з католицькою Австрією. Для цього було нормалізовано відносини з Ватиканом. У квітні 1933 р. Німеччина підписала конкордат з папою Пієм XI. Святий престол обіцяв радитись і попередньо узгоджувати з німецькою владою призначення католицьких єпископів та архієпископів.

Наступним кроком Берліну стала нормалізація відносин з СРСР. 5 травня 1933 року Гітлер заявив, що Договір і протокол 1931 року буде діяти і надалі. Це можна розцінити, як намагання Німеччини зберегти стабільні відносини з Москвою. Цей дипломатичний маневр давав можливість здійснити стратегічні плани нацистів: розбити Францію, «завоювати життєвий простір на Сході», захопити колонії Англії і нарешті створити необхідні умови для забезпечення світового панування.

Слід визнати, що А.Гітлер, перебуваючи у керма Німеччини, показав себе вправним тактиком і стратегом. Це підтверджують слова англійського дипломата Г.Вільсона, який сказав що «Гітлер, зовсім не божевільний маніяк, а дуже розумний і виважений політик. Він знає куди бити і коли бити».

17 травня 1933 року німецький канцлер виголосив двогодинну промову, в якій виступив проти зміни кордонів в Європі. Він закликав до загального роззброєння та європейської безпеки. Він закінчив словами, що «сьогодні може існувати лише одна задача – забезпечити мир у всьому світі». Ця фраза стала початком «великої містифікації Гітлера», яка тривала протягом 1933-1935 рр. Поки Німеччина не стала досить сильною державою, вона і не могла допустити з свого боку інших заяв. Хоча більшість дипломатів і політиків вже тоді розуміли їх фальшивість.

Безумовно, питання стабільності та обмеження військової небезпеки залишалось на порядку денному розвитку міжнародних відносин. Наприклад, СРСР під час Лондонської економічної конференції, яка

відбувалася в липні 1933 року, підписав 3 конвенції з державами, з якими мав спільні кордони. Перша – з Афганістаном, Іраном, Латвією, Польщею та Румунією. Друга – Румунією, Туреччиною, Чехословаччиною та Югославією. Третя – з Литвою. Ці документи, в яких визначалося, що таке агресія, сприяли стабілізації відносин Радянського Союзу з сусідніми державами.

Слід зазначити, що прихід до влади в Німеччині фашистів був схвально зустрінутий в Італії. Ця країна, як і Німеччина, не була задоволена підсумками першої світової війни і давно шукала можливість підняти питання про їх перегляд. Тепер Рим міг розраховувати на підтримку Берліну. Щоправда, зовнішньополітичні програми лідерів цих держав далеко не у всьому співпадали. Італія більше схилилась до того, щоб зробити себе посередницею між європейськими країнами, а головне, вона не бачила необхідності у повному розвалі Версальського порядку, але, разом з тим, хотіла його ревізії, модернізації, з урахуванням її (Італії) вимог.

Італія стала ініціатором підписання чотирма країнами (Велика Британія, Франція, Італія та Німеччина) пакту який би зафіксував визнання принципової можливості нового мирного загальноєвропейського переоблаштування. Це був перший і значний крок в політичній сфері на шляху «умиротворення» німецького фашизму. Документ отримав назву «пакт чотирьох», і був підписаний у Римі 15 липня 1933 року. Це був проект, що передбачав створення так званого «клубу чотирьох держав», які заздалегідь могли обговорювати свої позиції, з тим, щоб разом впливати на треті країни. Такий собі директорат держав, що мав стати верховним органом в Європі.

Слід визнати, що на той час багато політиків євроатлантичних країн, передусім Великої Британії, були готові до ревізії Версальських положень. І на думку Британії і Франції «пакт чотирьох» мав створити механізм

співпраці ведучих країн і вони мали надію використати його для стабілізації міжнародної ситуації.

Але на такий крок з боку великих держав дуже болісно відреагували малі та середні країни. На їх погляд це була спроба змови сильних, за рахунок слабких. Негативною була реакція і СРСР. Це закріпило б ізоляцію Радянського Союзу, а Москва не хотіла, щоб регулювання міжнародної ситуації проходило без її участі. Енергійно протестували проти «пакту чотирьох» і представники Малої Антанти (Чехословаччина, Румунія, Югославія). Цей проект дуже налякав і Польщу.

Але Франція і Велика Британія дотримувалися думки, що визнання можливості (в обмеженому вигляді) ревізії Версаля на основі згоди між чотирма великими державами, буде меншим злом, ніж спроби Італії та Німеччини досягнути здійснення своїх планів в односторонньому порядку. Французи добилися того, щоб у тексті було зафіксовано неможливість перегляду мирних договорів, а можливість розглядати нові пропозиції, які б були направлені на посилення ефективності існуючих зобов'язань. Крім того, в документі підтверджувались гарантії територіальної цілісності держав-членів Ліги Націй. Було знято положення про спільний вплив на треті країни.

В такому «обрізаному» вигляді «пакт чотирьох» не міг задовольнити нікого. Він врешті решт не був ратифікований підписавшими його країнами. Але сам факт підписання сприяв появі нових ліній розколу в світі. Гітлер в цій ситуації отримав привід для рішучих дій. Німеччина висунула вимогу рівних можливостей в галузі озброєнь. Це питання обговорювалося на Конференції по роззброєнню. Німці розгорнули пропагандистську кампанію під гаслом боротьби з дискримінацією Німеччини у світовій політиці. Як наслідок, в знак протесту, оголосили про вихід з конференції по роззброєнню 14 жовтня 1933 року, а слід за цим Німеччина 19 жовтня 1933 року вийшла з Ліги Націй. Такі дії Берліну можна оцінити, як перехід нацистського керівництва від «оборони» до

«наступу». Італія, в основному, підтримали позицію Німеччини. Між Римом та Берліном на той час вже існували досить теплі дипломатичні стосунки, відбувався політичний діалог. Правда, італійці, на відміну від німців не хотіли розривати відносин з Лігою Націй, хоча і понизили статус свого представника на Конференції з роззброєння: Італія з повноправного учасника перетворилася на спостерігача.

В 1934 році німецький уряд посилює свій тиск на Захід. Необхідно визнати, що умови для цього склалися сприятливо. Вже на початку року було підписано в Берліні німецько-польську угоду (26 січня) про «ненапад та взаєморозуміння». Це дійсно був сильний удар по французькій системі безпеки в Європі. Польща, яка до цього вважалася найближчим союзником Парижу серед східноєвропейських країн, пішла на зближення з Німеччиною, а це серйозно змінювало баланс сил на користь нацистів.

Складалась ситуація, коли в інтересах європейської безпеки необхідно було забезпечити стримування Німеччини зі Сходу за допомогою франко-радянського альянсу. На фоні зростаючих антинімецьких настроїв найбільш помітним прихильником франко-радянського зближення був Луї Барту, який з лютого 1934 року очолив міністерство закордонних справ Франції.

Основною ідеєю Барту було створення багатостороннього пакту про взаємодопомогу у складі Німеччини, Польщі, Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії, Чехословаччини і, обов'язково, Радянського Союзу. Такий блок, на думку Барту, мав стати дієвим засобом стабілізації міждержавних відносин в центрі та на сході Європи. Така схема являла собою новий варіант стримування Німеччини. На відміну від попередніх ідей концепція Барту передбачала стримування Німеччини через її більш глибоку інтеграцію до міжнародного життя.

Цей план передбачав, що Франція виступить гарантом нового блоку, а СРСР, одночасно, мав приєднатися до числа гарантів Локарнського пакту 1925 року. При цьому офіційно Франція не повинна була ставати

учасником «східного пакту». Зобов'язання Франції та СРСР передбачалося оформити двостороннім договором про взаємодопомогу, таким чином три найбільш потужні держави континентальної Європи: Німеччина, Франція та СРСР опинилися б у стані врівноважених одна одну сил. Цікаво, що на погляд Барту СРСР мав виконувати роль однієї з основних несучих опор нової європейської рівноваги і разом з тим міг розраховувати на послаблення напруги у взаємовідносинах з Німеччиною та Польщею. Крім того, зближення з Францією відкривало шлях до остаточного подолання ізоляваності в світовій політиці. Франція чітко обіцяла сприяти вступу СРСР до Ліги Націй. Тому і не дивно, що проект Барту був позитивно сприйнятий у Москві. А вже у травні 1934 р. проект був обговорений і узгоджений французькою та радянською сторонами.

Зближення Радянського Союзу та Франції, безумовно, прискорило прийняття СРСР до Ліги Націй. Ця подія відбулася 18 вересня 1934 р., лише через півтора десятка років після створення цієї організації. Правда «країні Рад» відразу було надано місце постійного члена Ради Ліги. Та навіть така визначна подія не забезпечила успіх реалізації регіонального пакту взаємодопомоги на Сході Європи.

Як завжди, на європейській арені не обійшлося без втручання Великої Британії. Після заяви про те, що Англія підтримає пакт, за умови відновлення рівних прав Німеччини в міжнародних відносинах Лондон запропонував реорганізувати двосторонні французько-радянські гарантії у трьохсторонні, за участю ще й Німеччини. По суті такі поправки тільки підсилювали принцип рівності у відносинах між трьома державами. Такий варіант сприйняли і СРСР, і Франція. Крім того висловились «за» Італія, Чехословаччина та Литва. Але ж сама Німеччина офіційно у вересні 1934 року відкинула пропозиції про «східний пакт», посилаючись на те, що вона готова розглядати питання двосторонніх угод про ненапад, але ніяк не багатосторонній пакт про взаємодопомогу. Аналогічну позицію зайняла і Польща.

Така ситуація привела до того, що у підсумку за регіональний блок висловилися лише три країни – Франція, Чехословаччина та СРСР. Але після терористичного акту 9 жовтня 1934 р. в Марселі їх перемовини були ускладнені. Хорватські бойовики з націоналістичної організації усташів застрелили разом з югославським королем Олександром I французького міністра закордонних справ Л.Барту. Соціаліст П.Лаваль, який змінив Барту на посаді міністра, не був прибічником військово-політичної співпраці з СРСР. Правда у грудні 1934 р. в Женеві Лаваль підписав з Литвиновим угоду про взаємну зацікавленість Франції та СРСР в укладенні Східного регіонального пакту, але фактично це був лише протокол про наміри. Переговори перейшли у річище необхідності двосторонніх договорів СРСР, Франції та Чехословаччини.

Необхідно наголосити, що весь 1934 рік був насичений терактами, що привели до вбивств політичних та державних діячів.

У липні 1934 року, під час заколоту, організованого австрійськими нацистами, було вбито канцлера Е.Дольфуса, відомого як непримиренного супротивника аншлюсу. В Радянському Союзі було в грудні вбито С.М.Кірова. Всі ці події говорили про те, що Європа жила неспокойним, зовсім не мирним життям. Це свідчило про те, що певні політичні сили для досягнення поставлених завдань були готові використати різноманітні засоби тиску – від дипломатичних до терористичних.

До того ж кінець 1934 року приніс ще й серйозну військову сутичку між Італією та Ефіопією. 6 грудня 1934 року італійські частини вдерлися на територію Ефіопії, уряд якої звернувся з офіційною скаргою на дії Італії до Ліги Націй.

Очевидно, що час, обраний Римом для реалізації своїх задумів, був визначений напрочуд вдало. Німеччина була зацікавлена підштовхнути італійців до африканської авантюри. Це відвернуло увагу Італії від європейських питань, у чому Берлін був зацікавлений. СРСР був пов'язаний з Римом пактом про дружбу, ненапад та нейтралітет терміном

на п'ять років, підписаний 2 вересня 1933 р. На той час між СРСР та Італією склалися стабільні політичні відносини і доволі розвинуті економічні зв'язки. Ясна річ, що все це ламати ніхто не хотів. Франція, зі свого боку, була повністю зайнята німецькою небезпекою і сама шукала підтримки в цьому питанні з боку Італії.

В січні 1935 року в Римі були підписані франко-італійська конвенція про взаємоповагу територіальної цілісності держав Центральної Європи та консультативний пакт. Підписавши ці документи Франція та Італія, по суті зобов'язалися співпрацювати у справі збереження незалежності Австрії. Можна сказати, що угода Муссоліні-Лаваль мала антинімецьке спрямування. Франція погодилась на деякі поступки Італії, в тому числі, територіальні в Африці, які покращували стратегічні позиції Риму у війні проти Ефіопії. В цілому, італійський уряд заручився дипломатичною підтримкою Франції у питанні колоніальної експансії.

В цей час, на початку 1935 року, знову привертає до себе увагу своїми діями Німеччина. Взагалі цей рік (1935) став етапним у розвитку взаємовідносин Берліну із західними демократіями. Саме на цей рік Гітлер планував розпочати досить жорсткі односторонні дії по ліквідації Версальської системи.

Розпочалося з того, що 16 березня 1935 року Німеччина оголосила про запровадження в країні загальної військової повинності. В плани Гітлера входило сформувати 36 армійських дивізій. Слід згадати, що Версаль дозволяв тільки 7 дивізій. Одночасно було ухвалено рішення про створення військово-повітряних сил Німеччини. На шпальтах газет ці дії фашистського уряду знаходили широку підтримку, крім того в пресі відкрито порушувалося питання аншлюсу Австрії та Німеччини.

Франція, Велика Британія та Італія надіславши до Берліну ноти протесту з приводу порушень Версальських договорів збираються у м. Стресе (Італія) на спеціальну конференцію трьох держав. Але між Францією та Британією не було єдності з цього питання, оскільки вони по-

різному розуміли німецьку загрозу. Франція намагалася забезпечити собі максимальну військову підтримку якомога більш широкого кола країн. А Велика Британія прагнула збудувати таку європейську систему, яка б дозволяла підтримувати стабільність без прийняття прямих військових зобов'язань Англії перед континентальними країнами. Англіїці добре бачили амбіції Берліну, але ці амбіції, в першу чергу, були спрямовані проти Франції, і Німеччина ще напряму не загрожувала Великій Британії.

Взагалі, зовнішня політика Британії була спрямована на підтримку приблизного паритету Франції, СРСР та Німеччини і проти формування антинімецького блоку у будь-якому складі. Тому радянсько-французькі переговори про укладення пакту про ненапад сприймалися англійцями холодно.

Можна зробити висновок, що Великій Британії було досить складно виробити і сформулювати свою позицію по відношенню до ревізійської політики Німеччини на конференції в Стресе. З однієї сторони, німецька військова сила дійсно набувала загрозливого характеру. В цьому змогли переконатись члени британського кабінету міністрів Д.Саймон і Е.Іден, що у березні 1935 року перебували в Берліні і на свої очі змогли побачити можливості німецької військової авіації. З іншого боку, перспективи компромісу з Гітлером за рахунок малих країн ще залишалися досить привабливими.

Врешті решт британський уряд вирішив на конференції в Стресе зайняти позицію, лояльну до німецьких вимог. Крім того можливість зміцнення європейської стабільності через поступки Німеччині необхідно було б обговорити і з східноєвропейськими державами – Польщею, Чехословаччиною та СРСР. Для цього Іден здійснив візити до Москви, Варшави та Праги.

У підсумку 14 квітня 1935 року після тривалого обговорення на конференції німецького питання всі три держави заявили фашистському уряду рішучий протест і попередили про спільну протидію подібним

порушенням. Світове співтовариство чекало подальшого розвитку подій в плані відсічі реваншистським намірам німецьких нацистів.

2 травня 1935 року було підписано радянсько-французький договір, яким передбачалося постійне надання одне одному допомоги у разі неспровокованого нападу третьої держави. І хоча зобов'язання сторін були сформульовані досить чітко, їх практична реалізація була досить посередньою, це суттєво знижувало ефективність документу. Але в цілому цей договір набув об'єктивно антинімецького напрямку і створював загальні юридичні підстави для подальшої співпраці.

Проте, цей договір неможливо було втілити в життя без особливої конвенції, яка б регламентувала практичні питання взаємодії. Це передбачало проведення переговорів експертів по лінії військових відомств. Французька сторона, затягнувши процес ратифікації, практично заблокувала створення повноцінної структури військової співпраці двох країн.

16 травня 1935 р. в Празі був підписаний договір між СРСР та Чехословаччиною. Цей договір про взаємодопомогу повністю відповідав радянсько-французькому. Але Чехословаччина не мала спільних кордонів ні з Радянським Союзом, ні з Францією. І допомога цій країні могла бути дієвою за умови, що Румунія або Польща виявлять добру волю і дозволять пройти через свої території союзницьким військам.

В цілому ж, договори СРСР з Францією та Чехословаччиною опосередковано означали підключення Радянського Союзу до механізму міжнародно-правових гарантій європейської стабільності. Крім того необхідно було поставляти всі ці домовленості на надійну практичну основу, бо без системи практичних заходів дані договори не змогли зіграти свою стабілізуючу роль, яка на них покладалася.

Морська угода між Великою Британією та Німеччиною.

Необхідно зазначити, що радянсько-французький договір був сприйнятий у Лондоні як спроба тиску з боку Франції на Велику Британію. Це тільки підштовхнуло британців до більш ефективних дій по відношенню до Німеччини. Так 18 червня 1935 р. шляхом обміну листами міністра закордонних справ Британії С.Хора та посла Німеччини в Лондоні І. фон Ріббентропа була оформлена двостороння угода з військово-морських питань. Підписання документу відбувалося як раз у 120-у річницю перемоги британців та прусаків над французами у битві при Ватерлоо.

Цей документ був підписаний без відома Франції і фактично скасовував статті Версальського договору, що передбачали обмеження морських озброєнь Німеччини. Угода передбачала, що німці тепер мають право мати надводний флот, який не буде перевищувати 35%, а підводний – 45% від британського.

Таким чином згідно досягнутих домовленостей військово-морські сили «рейху» збільшувалися у 5,5 разів і дорівнювали розмірам французького флоту. Німеччина ж визнавала першість флоту Британії і погоджувалась тимчасово обмежити свою військово-морську потужність. Це було серйозне досягнення з боку Німеччини. Не дивно, що Гітлер назвав 18 червня 1935 року «найщасливішим днем свого життя», а Ріббентропа за «видатну дипломатичну перемогу» нагородив точною копією меча Карла Великого.

В той же час Англія продемонструвала, що не вважає себе більше зв'язувати традиційною союзницькою політикою з Францією. Більше того, з весни-літа 1935 року франко-британські відносини вступили у фазу кризи довіри.

Якщо говорити про політичне значення англо-німецького договору, то Велика Британія своїми діями суттєво послабила супротив

нацистському тиску, разом з тим розпочавши здачу принципових позицій і неспіврозмірних з інтересами європейської безпеки поступок.

Німеччина ж, підписавши Морську угоду, отримала «карт бланш» для стрімкого нарощування свого військово-промислового потенціалу. Так в 1935-1936 роках було закладено 4 лінкори, 85 крейсерів та есмінців, 100 підводних човнів. Крім того, було випущено 8300 літаків (а це в 3 рази більше, ніж у Великій Британії), збудовано і відкрито 160 військових заводів.

Тепер, коли питання «доозброєння» Німеччиною були досить успішно вирішені, Гітлер міг спокійно переходити до територіально-політичних проблем.

«Врегулювання» цих питань керівництво «третього рейху» бачило через вирішення двох проблем: Саарська область та статус Рейнської зони.

Що стосується питання приналежності Саарської області, то воно було вирішена досить швидко і безболісно. У січні 1935 року відбувся плебісцит жителів Саару, під час якого 90% населення проголосували за те, щоб включити цю область до складу Німеччини. Натомість «Рейнське питання» виявилось більш складним, бо положення про демілітаризацію Рейнської зони було базовим у Версальському і Локарнському договорних комплексах. Це була найбільш серйозна гарантія проти німецької агресії у західному напрямі. В Берліні чітко розуміли, що дипломатичним шляхом це питання зрушити з місця неможливо, тому в травні 1935 року був розроблений план військової акції, який отримав назву «Шулунг» («навчання»). Приводом для початку реалізації операції послужило підписання радянсько-французького договору про взаємодопомогу (2.04.1935 р.). Гітлер відразу оголосив цей документ несумісним з Локарнськими угодами і тому Німеччина знімає з себе зобов'язання з підтримки демілітаризованого статусу Рейнської області. А коли 7 березня 1936 р. радянсько-французький договір був ратифікований, три німецькі батальйони увійшли до зони.

Вочевидь, що Франція могла дати гідну відсіч (на франко-німецькому кордоні перебували 13 дивізій), але французький Генеральний штаб висловився проти військового зіткнення з Німеччиною. І керівництво країни розпочало новий переговорний процес, запросивши «локарнські» держави на нараду до Парижу. І хоча 10 березня 1936 р. учасниками наради був направлений німецькому уряду рішучий протест, він жодною мірою не вплинув на Гітлера і його уряд.

14 березня 1936 року в Лондоні відкрилася спеціальна сесія Ради Ліги Націй. Франція, яка розглядала «рейнське питання», як серйозну загрозу національній та європейській безпеці, запропонувала програму виходу з кризи. Автором програми став Генеральний секретар французького міністерства закордонних справ А.Леже. На його думку, слід було застосувати до Німеччини економічні та політичні санкції, які б привели до фінансово-економічної блокади нацистського режиму. Це мало б підштовхнути Гітлера віддати наказ очистити Рейнську зону. Таким чином статус-кво був би відновлений. Але французький план підтримали лише СРСР та Румунія, тоді як Велика Британія виступила в ролі адвоката Німеччини. І хоча 19 березня 1936 року Рада Ліги Націй ухвалила резолюцію (всього у 8 рядків), яка констатувала порушення Німеччиною Версальських та Локарнських статей, санкції до порушників застосовані не були.

Події, що відбувалися в Рейнській зоні, стали важливими і навіть рубіжними в історії міжнародних відносин 1930-х рр. Перемога Німеччини на Рейні знищила дух Версалу і знесла військово-політичні устої цієї системи. Крім того, співвідношення сил змінювалося на користь Німеччини, а наступальний характер її зовнішньополітичного курсу суттєво ослаблював позиції держав західних демократій. Сама політика «умиротворення» все більше приносила розчарувань середнім та малим країнам Європи. Вони вважали, що Франція і Англія не зможуть організувати та забезпечити їх безпеку. В зв'язку з цим малі країни були

вимушені самі шукати шляхи своєї недоторканості. Так, наприклад, Бельгія восени 1936 року розірвала союз із Францією і оголосила про свій нейтралітет. Головним наслідком стало те, що після «рейнської операції» керівництво Німеччини переконалося у реальності своїх планів та спроможності досягнути поставлених цілей. Серйозність намагань Берліну підтверджує Меморандум, який під грифом «таємно» підписав 26 серпня 1936 року А.Гітлер. У заключній частині документу були короткі висновки-завдання: 1) німецька армія через 4 роки має бути приведена у бойову готовність; 2) економіка Німеччини через 4 роки повинна бути готовою до війни. Таким чином, можна зробити висновок, що підписанням секретного Меморандуму було покладено початок новому етапу у розвитку зовнішньої політики німецького фашизму – етапу безпосередньої підготовки до великої війни за світове панування.

На розвиток взаємовідносин між країнами у 1930-ті рр. впливали як традиційні фактори, так і суттєві зміни, що відбувалися в міжнародному житті.

У вересні 1935 року Рада і Асамблея Ліги Націй проголосували за резолюцію, де Італія визнавалася порушником Статуту Ліги. Відповідно до ст. 16 Статуту, щодо Італії мали бути встановлені санкції. Насамперед, був затверджений список товарів, постачання яких до цієї країни заборонялося. Сполучені Штати Америки, які не були членом Ліги, також рекомендували американським компаніям закрити торгівлю з Римом. Але навіть така серйозна реакція з боку західних країн не змогла зупинити Муссоліні. Після закриття Асамблеї, вже 3 жовтня 1935 року було віддано наказ італійським військам в Ефіопії перейти у наступ.

Франція та Велика Британія намагалися обмежити конфлікт. Так, у грудні 1935 р. у Парижі П. Лаваль та С. Хор (керівники зовнішньополітичних відомств Франції та Англії) підписали таємну угоду про посередництво в ефіопському конфлікті. Але вгамувати цей конфлікт Париж та Лондон хотіли за рахунок поступок з боку Ефіопії, які могли

спричинити скорочення ефіопських територій на третину. Такий розвиток подій міг задовольнити тільки одну сторону. Тому Ефіопія відхилила англо-французьке посередництво. Скандал, який виник після цього, призвів до відставки Хора.

У травні 1936 р. італійські війська захопили м. Аддіс-Абебу (столицю Ефіопії) і імператор Хайле Сепассіє I вимушений був залишити країну. Італійський король Віктор Емануїл III проголосив себе імператором Ефіопії. Муссоліні ж, уважно проаналізувавши ситуацію, що склалася, зробив висновок, що взаємовідносини з Парижем та Лондоном не мають для Риму позитивної перспективи. Тому дуче зрозумів, що найперспективнішим союзником для Італії може стати Німеччина.

Крім того, Італія зайняла активну позицію в питанні міжнародних морських шляхів. У районі Середземного моря стратегічне значення мали Гібралтарська протока, Суецький канал, Босфор і Дарданелли. Особливо актуальним стало питання про зону Чорноморських проток, яке залишалось до кінця не врегульованим.

Інтерес до цього питання зростав у зв'язку з подіями в Іспанії, де назрівала громадянська війна. Крім Італії, свій інтерес мали Радянський Союз та Туреччина. Невдоволення останньої та відмова СРСР визнати Лозаннську Конференцію (1923 р.) могли зруйнувати хитку рівновагу в цьому регіоні.

У червні-липні 1936 р. в м. Монтрьо (Швейцарія) за ініціативою Туреччини була проведена конференція з питань врегулювання режиму чорноморських проток. У форумі взяли участь, крім Туреччини, Велика Британія, Франція, СРСР, Болгарія, Румунія, Греція, Югославія, а також Австралія та Японія. Італія відмовилась надіслати своїх представників.

Велика Британія наголошувала на збереженні права необмеженого проходу до Чорного моря як торговельних, так і військових кораблів усіх країн. Туреччина погодилась на цю пропозицію. Радянський Союз виступив із застереженнями щодо вільного доступу військових кораблів

нечорноморських держав у протоки, вимагаючи визначити для них кількісні та якісні обмеження. Після того, як британська делегація зняла свої пропозиції, було досягнуто принципової згоди, що стало основою нової конвенції

*20 липня 1936 р. була підписана конвенція, за якою торговельні судна отримували необмежене право вільного проходу через протоки як у мирний, так і у військовий час. Військові ж кораблі неприбережних країн обмежувались у проході через Босфор та Дарданелли класом (легкі надводні кораблі, малі бойові та допоміжні кораблі), тоннажем (не більше 15 тис. т. на час проходу) та кількістю (9 кораблів). Крім того, було обмежено і термін перебування (не більше трьох тижнів). Чорноморські держави отримували право на проведення будь-яких військових надводних та підводних кораблів, незалежно від класу та тоннажу. Встановлювався порядок оповіщення Туреччини про прохід військових кораблів. У воєнний час, якщо Туреччина залишалася нейтральною, протоки мали бути закритими для всіх воюючих держав. У разі, якщо воюючою стороною була сама Туреччина або в разі виникнення загрози втягнення Туреччини у війну, режим проток для військових кораблів встановлювався турецьким урядом. Міжнародну комісію проток, створену Лозаннською конвенцією 1923 р., було скасовано. Суверенітет Туреччини над зоною проток відновлювався в повному обсязі, вона отримала право ремілітаризувати зону проток. Конвенцію було укладено терміном на 20 років з автоматичною пролонгацією в разі відсутності денонсації за 2 роки до закінчення терміну її дії. Конвенція набула чинності 9 листопада 1936 року і залишається міжнародно-правовою основою режиму чорноморських проток донині. Отже, **конвенція про режим Чорноморських проток, ухвалена в Монтьрьо, замінила Лозаннську конвенцію 1923 р.***

Таким чином, ухвала у багатьох аспектах задовольняла як СРСР, так і Туреччину. Франція та Велика Британія також відстояли своє право контролювати співвідношення військово-морських сил СРСР і Туреччини

на Чорному морі. Загалом конвенція сприяла стабілізації ситуації в зоні проток. Італія у 1938 р. приєдналась до конвенції, прийнятої в Монтьєро.

Місце і роль СРСР в системі міжнародних відносин

У 1930-х роках особливо багато протиріч було у розбудові взаємовідносин Заходу з Радянським Союзом, який все більше ставав розвинутою в економічному та військовому плані державою. Не рахуватися з такою країною Захід просто не міг. З іншого боку, у зовнішньополітичній стратегії Москви відбуваються певні зміни. До початку 1930-х рр. головним напрямком радянської зовнішньої політики визнавалося «створення сприятливих міжнародних умов для побудови соціалізму», шляхом використання «міжімперіалістичних протиріч».

1933 р. став рубіжним у формуванні нового зовнішньополітичного курсу СРСР. У грудні цього року був розроблений план зі створення системи колективної безпеки, який схвалило Політбюро ЦК ВКП(б). У цьому документі йшлося про необхідність укладення регіональної угоди про взаємодопомогу європейських країн, визнавалась можливість вступу Радянського Союзу до Ліги Націй. Особлива увага приділялась питанню колективної безпеки.

Необхідно відзначити, що СРСР у 1932-1934 роках вдалося укласти або продовжити договори з Францією, Польщею, Фінляндією, Італією, балтійськими країнами. На цьому фоні особливого значення набуває встановлення 16 листопада 1933 року дипломатичних відносин із США. Текст договору, який був підписаний Рузвельтом та Литвиновим, був складений чітко і став зразком правового оформлення політики мирного співіснування, а одним із значних результатів нормалізації радянсько-американських відносин стало розширення двосторонніх торгових зв'язків. Як підсумок, товарообіг між державами у період з 1933 по 1938 рр. зріс у 3,5 рази.

9 липня 1934 р. в Женеві були підписані протоколи про встановлення радянсько-чехословацьких та радянсько-румунських дипломатичних відносин. Але, якщо з Чехословаччиною, як уже наголошувалося, було підписано в 1935 р. договір про взаємодопомогу, то з Румунією виникли певні проблеми щодо Бессарабії. Включення її до складу Румунії Радянський Союз не визнавав.

Важливою подією міжнародного значення став вступ СРСР до Ліги Націй. Ця подія відбулася 18 вересня 1934 року. Абсолютною більшістю голосів Радянський Союз був прийнятий до організації і йому надали місце постійного члена Ради Ліги Націй.

Необхідно визнати, що забезпечення стабільного порядку в Європі багато у чому залежало від розвитку взаємовідносин між Радянським Союзом та Великою Британією. Однак Лондон, на відміну від Парижу, обмежився лише епізодичними офіційними контактами. Одним з прикладів такого політичного курсу став візит до Москви в березні 1935 р. А. Ідена. Питання про спільні антифашистські дії навіть не розглядалися високопосадовцем з Англії.

Події в Іспанії та їх вплив на політику великих держав

Улітку 1936 р. епіцентр міжнародної напруги перемістився на Піренейський півострів. У ніч на 18 липня в Іспанії почався військовий заколот, який очолив генерал Ф. Франко Баамонде. Під його керівництвом виступили 80% особистого складу армії (120 тис.), марокканські війська (35 тис.) та «іноземний легіон» (7 тис.). Водночас республіканські сили нараховували всього 30 тис. солдатів та офіцерів. Розпочалася громадянська війна, яка тривала 986 днів. Події в Іспанії в 1930-ті роки під час громадянської війни принесли нові тенденції в політику великих держав. Особливо складна ситуація склалася у Франції. На виборах у травні 1936 року до влади в цій країні прийшов Народний фронт. Уряд

очолив Леон Блюм – перший в історії Франції прем'єр-міністр-соціаліст. Париж був зацікавлений мати у Мадриді дружній уряд, тому поразка республіканців не відповідала французьким інтересам.

Загалом, у всьому світі іспанський конфлікт сприймався обережно. Режим, який обіцяв створити Ф. Франко, не подобався не тільки Франції, але й США та Великій Британії. Але, з іншого боку, анархія і хаос, що ніс з собою уряд іспанського Народного фронту, лякали ще більше. Така «революційна небезпека», яка ще зовсім недавно здавалася дуже далекою, тепер стала досить близькою та реальною.

Такі страхи підсилював Радянський Союз, який не хотів перемоги Франко, але не був зацікавлений і в досить швидкому завершенні війни на Піренеях. Тому СРСР надавав допомогу мадридському уряду в розмірах, які дозволили підтримували належну боєздатність, але не були достатніми для перемоги.

Італія ж, підтримуючи Франко, намагалась зберегти дружні відносини з Іспанією, разом з якою Муссоліні міг успішно протистояти Франції та Англії на Середземному морі. Крім того, дуче розраховував отримати в оренду іспанські військові бази, розташовані на Балеарських островах.

Німеччина ж, як і СРСР, була також зацікавлена, щоб конфлікт в Іспанії набув затяжного характеру. Хоча Берлін був не проти підтримати режим Франко, який в перспективі не міг стати дружнім для Франції. А це для Німеччини було вигідним. До того ж, війна на Піренеях дозволяла Німеччині спокійно готуватися до реалізації своїх планів у Центральній та Східній Європі.

Велика Британія і Франція у серпні 1936 р. дійшли згоди щодо проведення політики «невтручання» в іспанську проблему. Радянський Союз також проголосив про свою підтримку такої політики, власне, як і Німеччина та Італія. *«Декларацію про невтручання у справі Іспанії», відому ще під назвою «Іспанський пакт», підтримали, на загал, 27 європейських країн. Цей документ набув чинності 24 серпня*

1936 року. У вересні цього ж року було створено міжнародний комітет, який опікувався питанням політики невтручання у європейські справи. ***Теоретично концепція «невтручання» була виправданою, оскільки її центральна ідея зводилась до локалізації внутрішньополітичного конфлікту, щоб він не перетворився на загальноєвропейську війну. Але ця політика не принесла позитивних наслідків.*** Зокрема, всупереч введенню ембарго на постачання зброї, Італія та Німеччина продовжували допомагати франкістам. Тому СРСР 23 жовтня 1936 р. заявив про свій вихід з Комінтерну і на комерційній основі, з оплатою у валюті, почав постачати в Іспанію озброєння, літаки, техніку. Більше того, до Мадриду було направлено близько 500 інструкторів та добровольців. Такі дії Москви розв'язали руки Німеччині та Італії, які, в свою чергу, різко збільшили поставки Франко.

Італо-німецька інтервенція в Іспанію перетворила громадянську війну в цій країні на серйозний міжнародний конфлікт. Фактично, це була перша відкрита сутичка світового фашизму з силами демократії. Радянський Союз підтримував республіканський уряд Іспанії. Створювалися загони добровольців-інтернаціоналістів, до складу яких входили французи (10 тис.), німці (5 тис.), американці (4 тис.), італійці (3,5 тис.), англійці та радянські добровольці (по 3 тис.). Але з 1938 року перевага фашистів у силі та техніці ставала все більш відчутною.

Спільна допомога режиму Франко стала першим серйозним партнерством Італії та Німеччини. Такі дії сприяли зближенню двох країн. Однак, щоб досягнути повного примирення, Гітлеру та Муссоліні необхідно було досягнути компромісу в питанні з Австрією. Суттєвим кроком до цього стало підписання в липні 1936 року договору, у відповідності з яким Німеччина обіцяла поважати суверенітет Австрії. В свою чергу, австрійський уряд підтвердив, що Австрія визнає себе німецькою державою. Італійський уряд, в зв'язку з цим, висловив

задоволення знайденим рішенням, що остаточно зняло всі перепони для подальшого італо-німецького зближення.

25 жовтня 1936 р. в Берліні граф Галеаццо Чіано (міністр закордонних справ Італії і зять Муссоліні) підписав протокол між країнами про взаєморозуміння. Цей документ оформлював партнерські взаємовідносини без встановлення між Німеччиною і Італією формального союзу. Була створена «вісь Берлін-Рим».

У листопаді 1936 р. Німеччина та Італія, а у грудні – і Японія визнали уряд Франко. Відтак, з листопада в Іспанію почали прибувати італійські та німецькі військові контингенти, з появою яких співвідношення сил почало змінюватись на користь франкістів. За три роки війни до Іспанії було відправлено 300 тис. італійських та німецьких офіцерів та солдатів.

Уже на кінець 1937 року Франко мав серйозну військову перевагу, а у березні 1939 року одержав повну перемогу і встановив диктаторський режим.

Війна в Іспанії радикально змінила ситуацію в світі. Франція стала ще менш захищеною перед загрозою спільного протистояння Німеччини та Італії. Радянський Союз посилив себе як країну, що «експортує революцію», тим самим знизивши рівень довіри з боку демократичних країн. А в Європі склалися всі передумови для створення коаліції всіх правих сил.

Слід наголосити, що громадянська війна в Іспанії посідає особливе місце в історії міжнародних відносин 1930-х років. Вона продемонструвала, що фашизм впевнено реалізовував свої програми і зовсім не збирався зупинитись на досягнутому. В 1937 році в одній зі своїх промов Муссоліні сказав: «Після Іспанії Німеччина та Італія мають взятися за всі країни по черзі». Під час «іспанської кризи» Ліга Націй була повністю відсторонена від участі у врегулюванні конфліктної ситуації. Як головний миротворчий орган Версальської системи, вона фактично перестала існувати, хоча формально була розпущена лише у 1946 році,

після утворення ООН. Нарешті, *громадянська війна в Іспанії прискорила процес італо-німецького зближення, яке швидко переростало у фазу союзницьких відносин.*

Загалом, після іспанських подій співвідношення сил все більше змінювалося на користь агресивних держав. Це можна пояснити декількома причинами. *По-перше*, політика, яку проводили держави західних демократій (політика умиротворення) набула незворотного характеру. *По-друге*, Радянський Союз не мав достатньо можливостей протистояти фашистській загрозі один на один. І хоча «радянський фактор» залишався досить значним у світовій політиці, він не міг визначально вплинути на процеси, що відбувалися в світі. *По-третє*, держави агресивного блоку, використовуючи численні помилки і слабкість потенційних супротивників, цілеспрямовано створювали і закріплювали свої переваги як у матеріальному, так і у військовому напрямі. Тільки з 1936 по 1938 рр. Німеччина використала на озброєння в 2,5 рази більше коштів, ніж Велика Британія та Франція разом узяті. Вже в 1935 році агресивні держави перейшли від напрацювання до практичної реалізації своїх експансіоністських програм.

Усе це сприяло формуванню військово-політичного блоку агресивних держав: Німеччини, Італії та Японії (так звана «вісь Берлін-Рим-Токіо»). Цей процес розпочався підписанням 25 жовтня 1936 р. італо-німецького «Протоколу про співпрацю» (угода Чіано-Ріббентропа). Німеччина офіційно визнавала окупацію Ефіопії Італією. Були розділені сфери впливу двох держав як на Балканах, так і на Дунаї та вироблена спільна політика поведінки в Комітеті по невтручанню. Італо-німецький договір мав координувати зовнішньополітичні програми і геополітичний розділ Європи між двома країнами. Гітлер отримував «право» на військові акції у східному та південно-східному напрямі, а Муссоліні «отримував контроль» в басейні Середземного моря. «Вісь Берлін-Рим» знімала протидію Італії аншлюсу і посилювала протиріччя з англо-французькою коаліцією.

25 листопада 1936 року між Німеччиною та Японією було підписано «Угоду про спільну оборону проти Комуністичного Інтернаціоналу» («Антикомінтернівський пакт»). Документ, підписаний фон Ріббентропом та К. Мусянокодзі, спрямовувався на координацію політики у питаннях протидії комунізму і складався з трьох статей. *Пакт зобов'язував його учасників обмінюватись інформацією про діяльність Комінтерну; друга стаття запрошувала всі країни взяти участь у пакті тих, хто вважав що діяльність Комінтерну загрожує їх безпеці; стаття 3 передбачала 5-річний термін діяльності договору. Крім того, існував ще й таємний «додатковий протокол», де Німеччина та Японія зобов'язувались у випадку війни однієї з них з СРСР «не робити жодних кроків, що могли б полегшити долю Радянського Союзу», а також не підписувати з Москвою будь які політичні договори, що «входили в протиріччя з підписаною між ними угодою».*

Хоча цей договір мав антирадянську спрямованість, він опосередковано був націлений проти Великої Британії та Франції. Це засвідчує сам текст документу. *По-перше*, весь час Німеччина і Японія наголошують на «комуністичній загрозі», а це мало б змусити західні країни йти на нові поступки, як в Європі, так і в Азії. *По-друге*, звертає на себе увагу положення «про необхідність спільних дій». Іншими словами, Німеччина та Японія натякали на те, що будуть узгоджувати свої акції, використовуючи «радянський фактор», при тому заохочуючи політику «умиротворення».

6 листопада 1937 року Італія зробила заяву про приєднання до «антикомінтернівського пакту». Таким чином, постав Троїстий союз агресивних держав, який Гітлер назвав «великим світовим Трикутником». З появою цього союзу загроза війни набуває глобального характеру. Власне, сама війна не примусила себе довго чекати. *Вже у липні 1937 року Японія розгортає широкомасштабні дії проти Китаю.* Приводом став

«інцидент у Лугоуцяо» (передмістя Пекіну), де 7 липня 1937 року відбулася сутичка між китайськими та японськими солдатами.

Слід нагадати, що Японія активно посилювала свій військово-політичний вплив у північно-китайських провінціях Хебей, Чахар та Суйюань ще протягом 1935-1936 рр., а з середини 1936 року перейшла, безпосередньо, до підготовки військових планів захоплення внутрішнього Китаю. Генеральний штаб розробив детальний план наступальних операцій. Захоплення Китаю планувалося здійснити протягом 2-3 місяців. На кінець травня 1937 р. у Північний Китай було терміново перекинуто 20 тис. японських вояків.

Таким чином, *у липні 1937 року, фактично, розпочалася японо-китайська війна, що продовжувалася вісім років, хоча уряд Чан Кайші формально стан війни з Японією не оголосив.* Японці ж часу не гаяли. Вони перейшли у наступ і наприкінці вересня стягнули до Північного Китаю більше 300 тис. солдатів та офіцерів. Це дало їм можливість захопити 30 липня Пекін, наступного дня – Тяньцзин, а місяць потому – Калган.

В січні 1938 р. окупацію Північного Китаю було завершено, а на кінець 1938 р. японці захопили всі найбільші міста і порти Китаю. В руках Японії опинилось 90% промислового потенціалу Китаю. Перший етап війни успішно був завершений. Уряд Чан Кайші заховався у важкодоступних районах країни. Столицею було проголошено Чунцін (до 1945 року) і конфлікт поступово перейшов у пасивне позиційне протистояння.

Особливістю цього протистояння є те, що ні Японія, ні Китай не оголошували один одному війну, і така ситуація збереглась аж до грудня 1941 року. Японія до лютого 1938 року підтримувала з Чан Кайші дипломатичні відносини. Але дії Японії слід розцінювати як brutальне порушення міжнародного права. Японська військова акція була відкритим викликом західним демократіям і всьому світовому співтовариству.

Такі дії Японії змусили китайське керівництво звернутися 13 вересня 1937 р. до Ради Ліги Націй з проханням розглянути інцидент та застосувати до Японії відповідні санкції. Але Велика Британія і Франція намагалися не допустити обговорення китайської проблеми в Лізі і добилися передачі цього питання на розгляд Консультативного комітету, який був створений ще в 1933 році.

Після обговорення у Консультативному комітеті була ухвалена резолюція, яка засуджувала бомбардування японською авіацією китайських територій, але заклик Китаю надати конкретну допомогу не був підтриманий. Комітет заявив про моральну підтримку Китаю і рекомендував членам Ліги Націй знайти можливість допомогти країні. Була також підтримана ініціатива скликання конференції країн-учасників «договору дев'яти держав».

Така міжнародна конференція відбулася в Брюсселі з 3 по 24 листопада 1937 року. В її роботі взяли участь 18 держав. Японія та Німеччина від участі в роботі форуму відмовились.

Позиції учасників конференції щодо вирішення проблеми були різними. США та Велика Британія бачили головним завданням примирення ворогуючих сторін. СРСР, навпаки, заявляв про необхідність застосування до Японії дійових санкцій. У такій ситуації було важко розраховувати на ефективні рішення конференції.

13 листопада китайська делегація поставила питання про економічні санкції проти Японії і про надання країнами-учасницями конференції матеріальної допомоги Китаю. Ці пропозиції підтримав тільки СРСР. Інші делегації ухилились від обговорення даного питання. Зрештою, 24 листопада була прийнята декларація, яка підтверджувала головні принципи «договору дев'яти», а також закликала Китай та Японію припинити бойові дії. **Загалом, конференція продемонструвала безсилля західних держав перед відвертим порушенням Вашингтонського порядку на Далекому Сході. За великим рахунком, цей порядок було**

повністю зруйновано. Провал Брюссельської конференції, крім того, засвідчив повне безсилля Ліги Націй протистояти агресії. США, Британія, Франція і Німеччина зробили вибір на користь компромісу з Японією, за рахунок втрат самого Китаю. Хоча кожний уряд «демократичної коаліції» мав свою позицію. Наприклад, США намагалися зберегти у японсько-китайському конфлікті позицію «рівноваги» або «рівновіддаленості». Така політика формувалася під тиском певних факторів. І хоча суспільно-політична думка в Америці була на боці Китаю, але економічні зв'язки з Японією для адміністрації Рузвельта виявилися важливішими. Крім того, в країні були ще досить міцні позиції «ізоляціоністів», тому адміністрація Ф. Рузвельта вимушена була рахуватися з їх вимогами не втручатись у конфлікти за межами Америки. Морально засудження не заважало Японії до 1941 року купувати у Сполучених Штатів зброю, нафту, металобрухт.

Значне занепокоєння подіями в Китаї виказувала Велика Британія. Вона небезпідставно побоювалася, що Японія зробить спробу захопити її колонії та британську власність на китайській території. Водночас, вживати конкретних заходів без підтримки союзників англійці не хотіли, тому і не висували конкретних ініціатив.

Німеччина серед європейських держав була найбільше зацікавлена ситуацією, що склалася в Китаї, адже Берлін мав тут доволі суттєві економічні інтереси. З кінця 1920-х років Китай закупав у Німеччини зброю та спорядження, там працювали німецькі військові спеціалісти. Не дивно, що «Третій рейх» був зацікавлений у врегулюванні конфлікту і неодноразово пропонував своє посередництво.

Японію така позиція не влаштовувала. Посилаючись на «Антикомінтернівський пакт», уряд країни намагався примусити Німеччину відмовитися від підтримки Китаю. Зацікавленість Берліна у втягненні Токіо до «Троїстого пакту» примусила німців згорнути військову співпрацю з Чан Кайші.

СРСР, намагаючись уникнути військового зіткнення з Японією, почав надавати інтенсивнішу допомогу центральному уряду Китаю. 21 серпня 1937 року в Нанкіні був підписаний радянсько-китайський договір про ненапад. Це призвело до того, що вже з осені 1937 року Радянський Союз розпочав масштабні поставки до Китаю зброї: літаків, танків, гармат, кулеметів, а головне – до країни було відряджено 3600 військових спеціалістів, які брали участь у бойових операціях. Також СРСР надав кредит у розмірі 250 млн. дол. (США надали лише 25 млн.).

Таким чином, СРСР став головним постачальником китайської армії. У березні та липні 1938 року були підписані дві перші кредитні угоди по 50 млн. дол. Кошти були повністю використані китайською стороною для придбання військових матеріалів. Третя угода (червень 1939 р., на 150 млн.) була реалізована тільки наполовину, її виконання припинилось у 1941 році.

Своїми діями радянський уряд намагався підвищити боєдатність Китаю, не допустити його розгрому. Поки китайська армія воювала, СРСР міг вважати себе більше убезпеченим від нападу з боку Японії. Водночас, співпраця з Чан Кайші мала чітко обумовлені межі, за які Москва не хотіла виходити, щоб не викликати відкритий конфлікт з Токіо. Тому радянською стороною весь час відхилялися прохання китайської сторони про надання їй прямої допомоги, шляхом виступу проти Японії.

Необхідно відзначити, що восени-взимку 1937 року радянсько-китайські відносини активно розвивалися у двох напрямках. Крім організації постачання радянської військової техніки і відправки спеціалістів, про що зазначалося вище, СРСР намагався політично підтримати Китай на міжнародній арені. Насамперед, це стосувалося Ліги Націй, куди китайський уряд звернувся з вимогою розглянути питання про японську агресію. І якщо в першому напрямку справи йшли успішно, то в другому радянська дипломатія успіхів не досягла.

Сам Чан Кайші під час війни широко практикував особисту дипломатію, неодноразово посилаючи у Москву своїх спеціальних представників з числа найбільш довірених осіб: свого сина Цзян Цзінго, сина Сунь Ятсена – Сунь Фо, видних військових діячів – маршала Ян Цзе, генерала Хе Яоцзу, відомого політичного діяча Гоміньдану Шао Ліцзи. А центральною подією у відносинах СРСР та Китаю в 1938 році був візит до Москви Голови Законодавчого юаню Китайської республіки Сунь Фо і призначеного послом в СРСР маршала Ян Цзе.

Активна допомога Радянського союзу Китаю викликала загострення радянсько-японських відносин. З метою «попередження» СРСР проти «високої активності в Китаї» японці застосували ряд прямих військових акцій проти Москви.

Улітку 1938 року підвищується активність японських військ на радянсько-маньчжурському кордоні. На початку липня 1938 року в район озера Хасан у Примор'ї прибув загін японських солдатів, які почали проводити розвідку і евакуацію місцевого населення. В свою чергу, командування Далекосхідного округу дало наказ підвищити бойову готовність і охороняти сопку Заозерна силами постійного загону.

15 липня 1938 року уряд Японії висунув на адресу СРСР вимогу вивести радянські війська з височин, розташованих на захід від оз. Хасан, таким чином демілітаризувавши прикордонну частину радянської території. Виникає конфлікт, який протягом двох тижнів СРСР та Японія намагалися владнати дипломатичним шляхом. Але сторони були налаштовані рішуче і не хотіли поступатися один одному. Спираючись на положення російсько-китайських документів (Петербурзький договір 1881 р.), що вказували на приналежність Росії цих територій, СРСР наголосив на незаперечності власного суверенітету над ними та відкинув японські вимоги як необґрунтовані.

29 липня 1938 р. підрозділи Квантунської армії розпочали військову акцію і захопили сопки Заозерна та Безіменна. На це Червона Армія

відповіла контрнаступом (6-10 серпня), в ході якого було використано великі військові формування. Під час десятиденних боїв втрати вбитими та пораненими в Червоній Армії склали 4100 чол., а в Квантунській армії 1400 чол. 11 серпня конфлікт було врегульовано на умовах збереження радянського контролю над обома сопками. Японія погодилась, що в ході роботи спільної комісії з визначення лінії кордону між Маньчжоу-Го і Радянським Союзом до уваги братимуть лише існуючі договори й карти. Загалом обидві сторони були задоволені. СРСР «успішно відбив японську агресію», а Японія випробувала на міць позиції СРСР.

Інший, більш серйозний конфлікт, відбувся біля річки Халхін-Гол, неподалік від монголо-маньчжурського кордону. Це протистояння виникло як черговий прикордонний інцидент і вилилося в «малу війну», що тривала з 11 травня до середини вересня 1939 року. Халхін-Гольський конфлікт – це військове зіткнення між Японією з одного боку та Монгольською Народною Республікою (МНР) і СРСР – з іншого, спричинене вторгненням японських військ на територію МНР. Діючи відповідно до стратегії територіальної експансії, викладеної в меморандумі Танкі 1927 р. й «Основних принципах національної політики» (1936 р.), Японія в травні 1939 року здійснила спробу силовим способом встановити контроль над територією МНР (Зовнішньою Монголією або «Північною Маньчжурією»). Приводом для конфлікту послуговували питання демаркації кордону між контрольованим Японією Маньчжоу – Го та МНР. Всупереч офіційним картам, що підтверджували територіальну приналежність МНР району на схід від р. Халхін-Гол, Японія наполягала на встановленні кордону саме по цій річці. 11 травня 1939 року підрозділи японсько-маньчжурських військ атакували прикордонні застави МНР і відтіснили монгольських прикордонників до річки Хамхін-Гол. Із 28 травня 1939 р. японські війська за підтримки танків, артилерії та бойових літаків розгорнули широкий наступ проти МНР. Відповідно до радянсько-монгольського протоколу від 12.03.1936 р., за яким у разі нападу третьої держави на СРСР чи МНР

сторони зобов'язувалися надати одна одній військову допомогу, СРСР направив у район бойових дій свої війська.

Сам конфлікт, поступово розростаючись, втягнув у себе більше 130 тис. солдатів та офіцерів. Якщо на початку липня 1939 р. японсько-маньчжурські сили, що вступили на територію МНР, нараховували 38 тис. вояків, то наприкінці серпня їхня чисельність зросла до 75 тис. Частинам японської Квантунської армії протистояли 57- тис. радянсько-монгольські війська. Окрім військово-силового Халхін-Гольський конфлікт мав ще й політико-дипломатичний вимір. Обидві країни хотіли продемонструвати свою силу та боєздатність. Наприкінці серпня 1939 року в результаті добре підготовленої та реалізованої військової операції, якою керував Г.К. Жуков, Червоної Армії вдалося практично повністю очистити захоплений японцями район. Втрати були досить серйозні: радянсько-монгольські війська – 18,5 тис. вбитими та пораненими, японська сторона – близько 61 тис. вбитими, пораненими та полоненими. І в середині вересня бойові дії на Халхін-Голі були повністю завершені, 15 вересня 1939 року було підписано відповідне перемир'я, згідно з яким Японія зобов'язувалася поважати територіальну цілісність МНР. 9.06.1940 року державний кордон МНР був повністю відновлений.

Поразка Японії в Халхін-Гольському конфлікті стала серйозним ударом по планам японської воєщини на Далекому Сході й одним із чинників, що зумовив неучасть Японії у війні Німеччини проти СРСР.

Питання для самоконтролю

1. Які позиції зайняла Ліга Націй, західні країни під час італійсько-ефіопської війни?
2. Як вплинула анексія Ефіопії на міжнародний порядок?
3. Чим пояснюється необхідність перегляду в середині 1930-х рр. режиму Чорноморських проток?

4. Яку роль відіграв СРСР в системі міжнародної безпеки в 1930-х рр.?
5. У чому суть політики невтручання в іспанські події? Як війна в Іспанії змінила ситуацію в світі?
6. Як формувалась вісь Берлін-Рим-Токіо?
7. Якою була реакція країн заходу на агресію Японії проти Китаю?

Завдання для письмових робіт

1. Радянсько-французьке зближення та включення СРСР у Версальську систему міжнародних відносин.
2. Громадянська війна в Іспанії та її вплив на міжнародну ситуацію.
3. Агресія Японії в Китаї в 1930-х рр. Розпад Вашингтонської системи.

Крах Версальської системи (1938-1939 рр.)

1937 рік був здебільшого спокійним щодо розгортання нових регіональних конфліктів і, окрім громадянської війни в Іспанії, в Європі не відбувалося військових зіткнень. Та *події 1937 року в подальшому суттєво вплинули на розвиток міжнародних відносин.*

По-перше, у 1937 році дуже зміцніли зв'язки між Німеччиною та Італією. Як вже відзначалося, вісь Рим-Берлін заклала дружні стосунки між країнами, а приєднання Італії до Антикомінтернівського пакту 6 листопада 1937 року довело, що ці відносини переростають у союз. У Європі склався небезпечний агресивний тандем держав.

По-друге, приблизно в той же час Гітлер проголосив свій довгостроковий стратегічний план. Саме в переддень підписання Італією Антикомінтернівського пакту, 5 листопада, фюрер зібрав усю верхівку військового керівництва Німеччини і повідомив про свої плани. Його ад'ютант Хоссбах вів детальний протокол цієї таємної наради. Гітлер чітко і ясно заявив, що його мета – не лише відновлення передвоєнних територій Німеччини, а й завоювання значних територій Східної Європи, виключаючи Радянський Союз. Гітлер добре розумів, що реалізація подібного плану зустрине супротив, але ті перемоги, що він отримав напередодні, надихнули його на перехід до практичних кроків із виконання завдань, сформульованих ним у «Майн Кампф» за багато років до цієї наради.

Дипломатичний талант фюрера, власне, і полягав у тому, щоб почати боротьбу за гегемонію саме тоді, коли він мав практично одностайну підтримку в самій Німеччині, а провідні європейські держави ще не сприймали німецьку загрозу серйозно. Крім того, головний нацист Німеччини підкреслював, що їм вдалося «тихою сапою обігнати Англію і Францію в галузі озброєнь», але ця перевага з 1943 року почне танути з

великою швидкістю. Тому висновок був дуже простий: війну необхідно розпочинати до цього строку.

Генерали третього рейху були дуже занепокоєні широтою таких планів і швидкими темпами їх виконання. Але виступити проти ніхто не наважився. Гітлер, створивши внутрішньо німецький консенсус, поспішав кинути всю енергію націоналізму в бій, поки потенційні супротивники були роз'єднані.

Крім того, *всі великі держави просто прогледіли початок широкомасштабного наступу фашистської Німеччини.*

У 1938 році Гітлер вже був достатньо сильним, щоб перейти національні кордони, визначені Версалем. І мета німецької політики – консолідувати німецьку расову спільноту, що нараховувала на той час приблизно 85 млн. чол., - почала реалізовуватись. Австрія стала першою мішенню. Враховуючи невдачі 1934 року, коли була здійснена перша спроба аншлюсу, гітлерівське керівництво провело серйозну дипломатичну підготовку. Відбулася низка переговорів з Австрією для створення політичної основи для об'єднання, з Італією, яка розглядала Австрію як власну сферу впливу, з Англією, щоб заручитися підтримкою з боку лідера західних держав. *Поступово Австрія була «підготовлена» для аншлюсу. Для її приєднання були створені всі необхідні передумови: тотальна перевага вермахта над австрійською армією, активна діяльність місцевих нацистів на чолі з А. Зейсом-Інквартом, економічна залежність Австрії від Німеччини.*

4 лютого 1938 р. Гітлер зміцнює головне командування вермахту, призначаючи генерала Кейтеля, а також замість фон Найрата, якому явно бракувало нацистського духу, призначає міністром закордонних справ Йоахіма фон Ріббентропа. А навесні 1938 р. успішно вирішується завдання з подолання опору Італії. Після підписання договору «Чіано-Ріббентроп» і приєднання до Антиконтинентального пакту, позиція Риму в питанні «об'єднання німецьких земель» поступово пом'якшується. Необхідно

підкреслити, що особливу роль в німецько-італійському зближенні зіграв візит Муссоліні до Німеччини у вересні 1937 року. Дуче був прийнятий німецьким керівництвом на найвищому рівні. Гітлер нагородив його найвищою німецькою нагородою і золотим партійним значком, який до того часу носив лише сам фюрер. Після повернення додому Муссоліні заявив, що «ми не можемо нав'язувати Австрії незалежність», а вже у березні 1938 року в бесіді з посланцем Гітлера принцом Філіпом Гессенським сказав: «Австрія мені байдужа».

12 лютого 1938 року австрійський канцлер Курт фон Шушніг приїхав у альпійську резиденцію Гітлера Берхтесгаден для обговорення деяких «взаємних непорозумінь». Але Гітлер відразу почав виказувати австрійському канцлеру своє незадоволення тим, що Австрія завжди відкидала німецьку національну ідею. Фюрер нацистів підкреслив, що зараз необхідно вирішувати так зване, «австрійське питання» і вимагав, щоб Шушніг негайно підписав нову угоду з Німеччиною.

Фон Папен і Ріббентроп вручили канцлеру Австрії ультиматум, де на двох сторінках було запропоновано зняти заборону на діяльність австрійської нацистської партії (вона була розпущена у 1937 році), призначити міністром внутрішніх справ і безпеки одного з лідерів австрійських нацистів Зейс-Інкварта, а іншого нациста, Глейс-Хорстенау – військовим міністром; встановити німецький контроль за зовнішньою політикою Австрії. Крім того, країна повинна була включитись до «німецької економічної системи».

Під тиском Гітлера, Ріббентропа і фон Папена Шушніг капітулював. По суті, Австрія підписала собі смертний вирок. Правда, 24 лютого Шушніг заявив, що на поступки більше не піде і призначив на 13 березня плебісцит з питання про незалежність, свободу і єдину Австрію. У відповідь на такі дії Берлін направив австрійському канцлеру дві вимоги: відмінити плебісцит і самому піти у відставку.

Не отримавши жодної підтримки від європейських держав, в тому числі і від Італії, на яку Шушніг покладав великі надії, 11 березня австрійський канцлер оголосив про свою відставку і передав владу Зейс-Інкварту. А в ніч на 12 березня в Австрію, за проханням нового канцлера, ввійшли німецькі війська.

13 березня 1938 року об'єднання обох країн було підкріплено спеціальними законами. Австрія ставала «провінцією німецького рейху». На проведеному згодом плебісциті 97% голосів було віддано на підтримку анішлюсу.

Реакція європейських держав та Ліги Націй на цю подію була зовсім передбачуваною. Англія і Франція, як і очікував Гітлер, обмежилися формальними протестами. Його більше турбувала Італія, яка мала безпосередньо стратегічні інтереси в Австрії. Але Муссоліні вирішив не втручатися в цей конфлікт і не згодився на прохання Шушніга про допомогу. Гітлер сказав, що «ніколи цього не забуде».

17 березня 1938 року на засіданні Ради Ліги Націй лише СРСР запропонував застосувати санкції проти Німеччини, але таку пропозицію ніхто не підтримав. Франція переживала урядову кризу, тож єдиною реакцією став протест Франсуа-Понсе, оприлюднений увечері 11 березня. А уряд Великої Британії на чолі з Чемберленом усе ще вірив у те, що Версальський порядок вдасться врятувати ціною мінімальних втрат. Лондон був зовсім не готовий вести мову про модифікацію Версальської системи міжнародних відносин.

Анішлюс мав надзвичайно важливі стратегічні наслідки. Насамперед, після цієї події було важко говорити про існування післявоєнної міжнародної системи. Власне, Сен-Жерменський договір перестав існувати. Майже всі статті Версалью постійно порушувались фашистською Німеччиною, Ліга Націй перетворилась на організацію, де лише обговорювались (а не вирішувались) існуючі політичні проблеми. Іншим важливим моментом було те, що німецький фашизм

досягнув ще більшої переваги на свою користь. Географія «третього рейху» розширилась на 17%, а населення – на 10%. Суттєво збільшилась армія, покращився військово-політичний стан Німеччини, яка отримала вихід до південно-східної Європи.

На нараді 5 листопада 1937 року Гітлер поставив першочерговим завданням приєднання до «третього рейху» чехословацьких німців. Чехословаччина, як і інші держави, що вийшли з Австро-Угорщини, була багатонаціональною країною. Майже третина з 15 млн. населення не була ні чехами, ні словаками. У складі нової держави проживало 3,2 млн. німців, майже 1 млн. угорців, близько 0,5 млн. поляків. Тому Гітлер мав усі підстави поставити питання про так зване «врегулювання чехословацької проблеми». Передбачався поетапний наступ на Чехословаччину. Спочатку необхідно було відділити Судетську область, де переважно проживали німці, шляхом надання їм права на самовизначення. А далі – «ізоляція словаків та окупація Чехії».

Попри те, що Чехословаччина була вписана в систему міжнародних зобов'язань, підписавши договори з Францією та СРСР, Гітлер дає завдання генерал-фельдмаршалу В. Кейтелю підготувати відповідний план, який був затверджений 30 травня 1938 року під кодовою назвою «Грюн» («Зелений план»).

Перед фюрером стояло важке дипломатичне завдання. Чехословаччина на той час була демократичною країною, з високим рівнем життя, досить розвинутою в економічному і політичному плані. Вона мала потужну армію з сучасною військовою технікою. Щоправда, Чехословаччина не була етнічно однорідною. У Словаччині вже набирив ходу рух за автономію. Існувала «п'ята колона» – судетсько - німецька партія на чолі з К. Генлейном. 16 березня він звернувся до всіх судетських німців і закликав їх приєднатися до його партії, яка у 1938 р. вже вимагала повної автономії для Судетів (виступ Ернста Куншта у чехословацькій Палаті депутатів). А 22 травня, під час муніципальних виборів, Генлейнівці

спробували підняти заколот у Судетах. Тоді президенту Е. Бенешу було достатньо оголосити часткову мобілізацію армії, щоб за один день стабілізувати ситуацію в Судетській області. Такі дії чехословацького президента були підтримані урядами Франції та Англії, які попередили, що агресія проти Чехословаччини буде розцінена як європейська війна. Тоді Гітлер не наважився діяти рішуче, хоча передумови для цього були. Ще 24 березня 1938 року Чемберлен, виступаючи в англійському парламенті, заявив, що Велика Британія не має жодних зобов'язань щодо Чехословаччини. Він говорив, що захищати цю країну «неможливо, і було б дивно намагатися це робити». Франція, хоча і мала серйозні зобов'язання перед Чехословацькою республікою, весь час озиралась на Британію і підтримувала політику поступок німецькому нацизму, намагаючись будь-якою ціною зберегти мир в Європі. Це підтверджує і нарада міністрів закордонних справ і прем'єр-міністрів двох країн, що відбулася в Лондоні 28-29 квітня 1938 р. *На цій нараді Е. Даладье і Ж. Бонне пристали на пропозицію Чемберлена про спільні дії щодо рекомендації уряду Чехословаччини задовольнити побажання судетських німців і нацистської Німеччини. 7 травня 1939 р.* Франція та Англія закликали Чехословаччину розпочати прямі переговори з партією Генлейна в дусі порозуміння.

Навіть Сполучені Штати, яким, основному, Чехословаччина і була зобов'язана своїм створенням, «відхрестилися» від кризи на самому її початку. І лише у вересні 1938 р. президент Рузвельт запропонував провести переговори на нейтральній території, хоча відразу попередив, що «уряд США не зв'яже себе ніякими зобов'язаннями щодо проведення даних перемовин».

На цьому фоні лише СРСР активно наполягав на виробленні чітких гарантій для Чехословаччини і спільних діях. 12 травня 1938 року в Женеві відбулася зустріч Литвинова і Бонне. Радянська сторона заявила про те, що готова прийти на допомогу

Чехословаччині за умови надання Польщею та Румунією згоди на прохід радянських військ через їх територію. Але ні Польща, ні Румунія такої згоди не дали.

Нічого не принесли і вересневі переговори у Женеві, коли зустрілись три міністри – французький, радянський та румунський.

У ситуації, що склалася, Гітлер міг на повну силу розгорнути свій талант ведення психологічної війни. Він весь час говорив про неминучість війни, не наважуючись на конкретні загрози.

Тим часом політичний тиск на Чехословаччину як з боку німецького нацизму, так і з боку західних демократій, все більше посилюється. ***Влітку 1938 року Франція і Англія неодноразово звертались до Бенеша з вимогами прийняти програму Генлейна (вісім пунктів, де головними були автономія судетських німців та повна свобода нацистської пропаганди).***

5 вересня 1938 року уряд Бенеша пішов на поступки і подав документ, де задовольнялися сім з восьми вимог судето-німецької партії. Але Гітлера це вже не могло задовольнити. За наказом з Берліну переговори з Бенешем були перервані, а 12 вересня в Нюрнберзі на з'їзді нацистської партії Гітлер в різкій формі заявив, що судетських німців піддають утискам і «катують» і, якщо вони самі себе захистити не зможуть, це за них зробить Німеччина.

Ця промова підштовхнула Велику Британію до активних дій. 13 вересня Чемберлен запропонував Гітлеру провести переговори і той погодився прийняти англійського прем'єра на своїй території у Берхтесгадені.

15 вересня Чемберлен, якому було 70 років, уперше у своєму житті сів у літак, щоб зустрітися з Гітлером. Під час зустрічі сторони висловилися за англо-німецьке зближення. Далі фюрер, як і очікувалося, зажадав щоб питання «самовизначення судетських німців» було доведене

до логічного завершення. Він заявив, що хоче миру, але готовий і до світової війни, щоб вирішити чехословацьку проблему.

Чемберлен запросив Даладье і Бонне до Лондону, щоб розглянути чехословацьку проблему. Зустріч відбулася 18 вересня, а вже **19 вересня до Праги була направлена спільна англо-французька нота, де Чехословаччині в ультимативній формі було запропоновано передати Німеччині Судетську область. За це їй гарантували недоторканість кордонів уже урізаної території країни.** Показово, що представників чехословацької сторони до Лондону запрошено не було.

Спочатку відповідь чехословацького уряду була твердою. У ній зазначалося, якщо прийняти такі умови, то рано чи пізно вся країна буде захоплена гітлерівцями. Крім того, Прага нагадала французам про їх зобов'язання згідно договору про взаємодопомогу. Однак у відповідь Бенеш почув, що у разі незгоди Чехословаччина залишиться у конфлікті з Німеччиною сам на сам, а допомога з боку СРСР може бути надана тільки за виконання певних умов з боку Польщі та Франції. Президент Чехословаччини, кинутий напризволяще великими державами, був змушений підкоритися і прийняв такі принизливі умови 21 вересня 1938 року.

22-23 вересня 1938 року Чемберлен знову відвідав Німеччину. Нова зустріч цього разу відбулася у Бад-Годесберзі. Англійський прем'єр повідомив Гітлеру що всі його вимоги виконані, але фюрер неочікувано заявив, що ці умови його більше не цікавлять. Він хотів повної капітуляції західних держав у чехословацькому питанні. Чемберлену представили меморандум, де були сформульовані жорстокіші вимоги. Чеське населення та армія мали бути евакуйовані з Судетської області з 26 по 28 вересня, а уряд мусив задовольнити територіальні претензії Польщі та Угорщини. І хоча документ мав назву «меморандум», але був складений саме як «ультиматум». Прем'єр Великої Британії був морально розчавлений, а Гітлер заявив, що Судети мають бути негайно окуповані Німеччиною до 1

жовтня. Це була єдина поступка Гітлера. *Німецький лідер добивався головного – згоди західних держав на застосування Німеччиною військової сили, що призвело б до повної руйнації Версальського порядку.*

У відповідь на німецький меморандум уряд Чехословаччини оголошує загальну мобілізацію. На хвилі патріотичного підйому в країні на призивні пункти з'явилося більше 1 млн. чоловік. Посол Чехословаччини у Лондоні Я. Масарик передав британському прем'єру офіційну урядову думку, що нові вимоги Гітлера не можуть бути прийняті. Уряди Франції та Британії починають розуміти, що політика «умиротворення» зайшла надто далеко. Франція оголосила часткову мобілізацію і виступила із заявою, що в разі необхідності готова виступити на підтримку Чехословаччини. 25 вересня на зустрічі з Даладье у Лондоні Чемберлен погодився довести до відома Гітлера: якщо Франція в результаті чехословацької проблеми опиниться у стані війни з Німеччиною, то Велика Британія виступить на боці французів. Крім того, із серйозним попередженням Німеччині виступили король Швеції Густав V і американський президент Рузвельт, а Велика Британія оголосила про мобілізацію на флоті. Ситуація ставала все небезпечнішою. Армія Чехословацької республіки на повну силу готувалася до відсічі агресії.

Але 26 вересня у Берліні Гітлер виступив з різкою промовою, в якій заявив: якщо до 1 жовтня Судетська область не буде передана Німеччині, він розпочне бойові дії і сам «підє як перший солдат проти Чехословаччини». Правда, увечері 27 вересня він написав поміркований лист Чемберлену. Німецький лідер запропонував провести конференцію з Судетського питання. Він повідомляв, що був готовий надати гарантію безпеки тій частині Чехословаччини, що залишиться після передачі Судет Берліну. Цей лист дозволив Чемберлену 28 вересня оголосити, що «мир вдалося врятувати в останню хвилину», а вранці того ж дня британський прем'єр надіслав листи Гітлеру та Муссоліні з пропозицією зібрати

конференцію керівників урядів Великої Британії, Франції, Італії та Німеччини.

Муссоліні, який ще не був готовий до війни, з радістю зустрів пропозицію англійців, яка надавала йому можливість ще й зіграти роль посередника. 28 вересня дуче сповістив Гітлера про те, що він виступає на прохання Лондона посередником, але підтримає німецького лідера і просить його утриматись від мобілізації. Посол Італії в Німеччині Аттоліко прибув до рейсканцелярії об 11.30, тобто за 2 год. 30 хв. до оголошення загальної мобілізації в країні, щоб передати ці пропозиції.

Гітлер, погодившись на конференцію чотирьох країн (Чехословаччину на неї не запросили), обрав місцем її проведення Мюнхен.

Якщо говорити про розвиток «чехословацької кризи», необхідно з'ясувати позиції двох інших великих держав у цьому питанні – СРСР та США.

Керівництво Радянського Союзу під час «кризи» неодноразово виступало на захист територіальної цілісності Чехословаччини, шукаючи шляхи до спільних дій із західними країнами проти Німеччини. Така політика пояснюється інтересами збереження власної безпеки, адже захоплення Чехословаччини могло наблизити Німеччину до радянських кордонів, а в такому розвитку подій СРСР не був зацікавлений. Тому і намагання Москви скликати і провести нараду представників генеральних штабів Франції, Чехословаччини та СРСР є зрозумілим.

Під час загострення «кризи», 25 вересня 1938 року РНК СРСР проінформувала уряд Франції про прийняття превентивних заходів. На захід СРСР було висунуто 30 стрілецьких дивізій, а танкові частини та авіація були приведені до стану бойової готовності. Але *уряд Чехословаччини орієнтувався, головним чином, на західні держави, тому і не надавав особливого значення діям з боку Радянського Союзу.*

Американське керівництво особливо не переймалося європейськими проблемами, в тому числі і «чехословацьким питанням», але, в цілому, погоджувалося з англо-французькою політикою. Заявивши на зустрічі з послами Великої Британії та Франції про те, що ці країни вимагають від Чехословаччини «найстрашнішої, безжалісної жертви, яка коли-небудь вимагалася від якої-небудь держави», американський президент відразу додав: «але якщо політика ваших країн виявиться успішною, я стану першим, хто буде її вітати». Тобто, в тому, що Мюнхен відбувся, є і доля «тихої згоди» Сполучених Штатів Америки.

Мюнхенська конференція і зміна розстановки сил в Європі

29-30 вересня 1938 року в Мюнхені в відбулася унікальна за своїм характером конференція чотирьох європейських країн: Великої Британії (Н. Чемберлен), Франції (Е. Даладье), Німеччини (А. Гітлер) та Італії (Б. Муссоліні). Е. Даладье прилетів літаком, разом із генеральним секретарем Міністерства закордонних справ А. Леже. Разом із Вільсоном і Стрепетом також літаком дістався Мюнхена Н. Чемберлен. Їх зустрічали Ріббентроп, держсекретар фон Вайцзекер. Б. Муссоліні, який прибув залізницею, ще на кордоні зустрів особисто Гітлер і по дорозі в Мюнхен встиг викласти свою позицію щодо майбутнього Європи. Фюрер наголосив на тому, що рано чи пізно Німеччина та Італія будуть змушені воювати проти Великої Британії та Франції. Сама Чехословаччина, хоч і була головним предметом обговорення, до участі у форумі допущена не була. Посол цієї країни в Німеччині В. Мастни чекав вирішення питання у приймальні.

29 вересня о 12.45 на засіданні розпочалося обговоренням пропозицій Італії, які були узгоджені з Берліном. Муссоліні, який, до речі, єдиний з присутніх знав чотири мови, доносив нацистські вимоги до інших учасників як від власного імені. Даладье ще з самого початку висунув

умову: якщо Чехословаччину в результаті конференції буде «стерто з політичної мапи Європи, Франція відмовляється від будь-якої угоди». Але, якщо Чехословаччині, вже без Судетської області, буде забезпечено майбутнє, він згоден вести переговори. Муссоліні поспішив завірити, що його позиція така ж.

У подальшому Даладье і Чемберлен вносили деякі поправки до тексту, але вони не носили принципового характеру. В результаті, *30 вересня, о 1-й годині ночі угоду чотирьох було підписано. Це була значна перемога Гітлера. Німецька армія отримувала право вступити в Судети 1 жовтня і мала завершити окупацію 10 жовтня. Чехословаччина передавала Німеччині Судетську область, разом з усіма спорудами, які знаходились на її території. Одночасно Чехословаччина мала задовольнити територіальні претензії, які за підтримки Німеччини висунули Польща (Тушинська Сілезія) та Угорщина (Південне Закарпаття), що дозволило Гітлеру виправдати анексію Судет міжнародним характером вимог до Чехословаччини.* Чехословацький уряд був зобов'язаний протягом трьох місяців «врегулювати» всі питання, що стосувалися польської та угорської нацменшин. Особливо принизливий характер мала остання стаття угоди, де мова йшла про те, що після «врегулювання» всіх названих проблем країни-учасниці наради в Мюнхені «нададуть Чехословаччині гарантії» щодо захисту від неспровокованої агресії. Чехословацьку сторону також проінформували про те, що якщо Мюнхенська угода буде нею відкинута, то країна залишиться сам-на-сам з Німеччиною. Кордони і райони можливого плебісциту мали визначатися міжнародною комісією, до складу якої входили представники всіх країн-учасників зустрічі та Чехословаччина.

Наступного дня англійський прем'єр попросив Гітлера підписати британсько-німецьку декларацію, в якій сторони заявляли про свої наміри: ніколи не воювати одна проти одної і вирішувати всі проблеми шляхом консультацій. В документі мова йшла про те, що англо-німецькі відносини

мають «першорядну вагу» для обох країн і для Європи загалом. Цікаво, що дана угода була укладена без консультацій з французькою стороною. Але британський прем'єр мало цим переймався. Він був у захваті від результатів зустрічі і вважав, що підписаний документ має величезне значення. Прибувши до Лондону, Чемберлен заявив, що «привіз мир для цілого покоління» і стверджував на засіданні уряду, що Мюнхенська угода є «почесним миром» і тріумфом англійської дипломатії. Але далеко не всі в Англії сприймали позитивно «перемогу Чемберлена». В партії консерваторів він зіткнувся з сильною опозицією. Разом із Е. Іденом, який за кілька місяців до згаданих подій пішов у відставку, залишив свою посаду першого лорда Адміралтейства Даф Купер. А У. Черчілль заявив, що Мюнхен – це «нещастя першої величини» і передрік ліквідацію Чехословаччини.

На відміну від британського прем'єра, Даладье особливого захоплення від підписаної угоди не відчував. Навпаки, він вважав, що Франція, підписавши цей документ, багато в чому втратила свій авторитет в Європі. Власне кажучи, французи залишили Чехословаччину напризволяще, хоча їх пов'язував союзний договір. Реакція майже всіх політичних партій у Франції була негативною. Хоча це не завадило французам підписати 6 грудня 1938 р. договір з Німеччиною, подібний англо-німецькій угоді. Згідно з цим договором, кордони між двома країнами було встановлено остаточно, а всі проблеми мали вирішуватись шляхом консультацій. Коли Франція підписувала пакт із Німеччиною, її уряд поспішив запевнити Польщу і СРСР в тому, що цей договір не буде впливати на інші угоди Франції.

Муссоліні, коментуючи останні події, сказав, що «тепер фашизм не зупинити», а Сталін категорично заявив: «німцям віддали райони Чехословаччини як ціну за зобов'язання почати війну з Радянським Союзом». Литвинов, аналізуючи ситуацію, що склалася після Мюнхену, вважав усе, що трапилось, «катастрофою для всього світу». Наразі, дотепно

висловився У. Черчілль: «Англія повинна була обирати між війною і ганьбою. Її міністри обрали ганьбу, щоб у подальшому отримати і війну».

За таких умов Чехословаччині не залишили вибору. 5 жовтня президент Бенеш пішов у відставку і виїхав до Лондона. А Національні збори обрали президентом Еміля Гаху.

Європа після Мюнхенської угоди

Мюнхенська угода більше виглядала як обуродка або змова. При цьому для фашистських держав вона стала перемогою, а для західної демократії – ганьбою. Мюнхен, по суті, став кульмінацією англо-французької «політики умиротворення», яка почалася ще з 1920-х років і посилювалася з кожною поступкою західних держав. Понад десять років Німеччина раз-по-раз скидала з себе обмеження Версалью. Спочатку Веймарська республіка звільнила себе від репарацій та Союзної військової контрольної комісії, незабаром – від окупації Рейнської області. Потому були відкинуті обмеження на озброєння і заборона на загальнодержавну воїнську повинність. А далі було Локарно.

Протягом двох десятиліть лідери демократичних країн говорили своїм народам, що тепер світовий порядок базуватиметься на принципах високої моралі. А коли, нарешті, світовому новому порядку було кинуте виклик, Велика Британія капітулювала впевнено і від щирого серця, Франція – із сумнівами, часом відчайдушними, розуміючи, що Гітлера, насправді, умиротворити неможливо.

Мюнхенська змова кардинально змінила розстановку сил на міжнародній арені. Підписання цієї угоди повністю зруйнувало Версальський порядок, що був встановлений після світової війни. Водночас були зламани Локарнські домовленості. А 1 жовтня 1938 року Ліга Націй виключила зі свого статусу статті, які стосувалися Версальського договору. Крім того, учасники Мюнхенської конференції,

підписавши цей документ, повністю перекреслили саму можливість створення системи колективної безпеки. Фактично перестали діяти франко-чехословацький і радянсько-чехословацький пакти про взаємодопомогу, Мала Антанта, французькі «тилові союзи». А Гітлер отримав карт-бланш на подальші дії зі встановлення «нового світового порядку».

Мюнхен перетворив Німеччину на європейського лідера. Країна ще більше зміцнила свої позиції, посилила свою перевагу над потенційними ворогами, збільшивши свою територію за рахунок окупації Судет на 20%, населення - на 25% і отримавши майже 50% важкої промисловості Чехословаччини. Це була досить серйозна стратегічна перемога.

Чехословаччина внаслідок мюнхенської змови втратила значну частину своїх територій і населення, а також важливі економічно райони. Під владою Німеччини із-за змішаного складу населення приєднаних до неї територій опинилося більше одного мільйона чехів і словаків. Новими кордонами були перерізані найважливіші транспортні магістралі країни, що ускладнювало економічні і інші зв'язки в середині країни. Чехословаччина була позбавлена вигідних природних кордонів, які проходили по гірським хребтам, і створених в них міцних прикордонних укріплень. Тим самим були створені умови, які фашистська Німеччина могла використати для подальших дій проти Чехословаччини.

Водночас, Мюнхенська конференція, яка стала кульмінацією політики «умиротворення», призвела до серйозного послаблення західних демократій. Особливо це стосувалося Франції, яка втратила усіх своїх союзників у Східній Європі. Це спонукало Гітлера до нових агресивних акцій. І без того було зрозуміло, що існування Чехословаччини як незалежної держави завершується. Вже 21 жовтня 1938 року була підписана директива, яка передбачала «швидку окупацію Чехії та нейтралізацію Словаччини». Якщо до Мюнхена Гітлер міг говорити про несправедливість Версалю, добивався своїх успіхів дипломатичним шляхом, то тепер його головною зброєю стає груба сила. Своєю

поведінкою в Бад-Годесберзі та Мюнхені фюрер повністю вичерпав останні резерви британської доброї волі. Навіть Чемберлен, заявляючи, що ним досягнутий «мир на всі часи», запустив у дію серйозну програму переозброєння.

Радянський Союз під час «мюнхенських подій» перебував у повній ізоляції. Він був відсторонений від участі у врегулюванні «Чехословацької проблеми». Постійна ідеологічна ворожнеча Москви до Заходу створювала прірву між СРСР та західними країнами. Крім того, Радянський Союз був ослаблений репресіями, і західні демократії не бачили в цій країні серйозного сильного партнера. Про це свідчать підписані англо-німецькі (30 вересня 1938 р.) і франко-німецька (6 грудня 1938 р.) декларації. Ці декларації були сприйняті радянською стороною як пакти про ненапад.

Офіційний Кремль спостерігав за цими подіями в Європі з незадоволенням і розцінював їх як спробу створення єдиного антирадянського фронту, де домінуючою силою була Німеччина. Тому СРСР був змушений змінювати свій зовнішньополітичний курс, шукаючи шляхи забезпечення своєї безпеки. Звідси і відхід від антифашистської політики та подальше зближення з Німеччиною.

Після Мюнхенської конференції відбувся розпад Чехословаччини. Вже 2 жовтня 1938 року польські війська окупували Тушинську Сілезію, площа якої становила близько 300 км². Польща звинуватила Чехословаччину в утисканні польського населення в цьому районі. В результаті, поляки разом із угорцями почали добиватися територіального переділу в зоні, що входила до складу Чехословаччини, – Закарпатської України. Однак тут Берлін не підтримав польсько-угорські вимоги. Німеччина готувалася до розподілу Чехословаччини на чеську та словацьку частини. А словацькі нацисти, які були союзниками Берліну в цьому питанні, виступали проти передачі Закарпатської України кому б то не було.

Щодо претензій Угорщини, то завдяки італо-німецькому посередництву 2 листопада 1938 року (Віденський арбітраж) угорцями була передана територія у 12 тис. км², де проживав 1 млн. населення. У вирішенні даного питання Угорщині допомогла Італія.

Восени 1938 року Чехословаччина розпадалася на очах. **7 жовтня Тісо проголосив про утворення самостійного словацького уряду. 11 жовтня автономною стала Прикарпатська Русь. А 19 листопада Чехословацька Палата депутатів законодавчо підтвердила автономію Словаччини та Прикарпатської Русі. Чехословаччина як держава зникла** на очах. І щоб завершити її ліквідацію, необхідно було завдати завершального удару, не застосовуючи при цьому особливих зусиль.

На думку Гітлера, окупація Чехословаччини мала бути безкровною для Німеччини. Для цього необхідно було розхитати залишки чехословацької державності. Німецький лідер неодноразово проголошував, що Судети – остання територіальна проблема, що хвилює Німеччину. Такі заяви робилися тільки для того, щоб відтягнути початок війни в Європі. Гітлер прекрасно розумів, що після Мюнхена кожна наступна криза переросте у війну. І такої кризи не довелося довго чекати, адже вже весною-літом 1939 року фашисти підготували чергову серію агресивних акцій. Виникла гостра політична криза, яка поступово переросла у війну глобального масштабу.

10 березня 1939 року уряд Чехословаччини робить останні спроби врятувати залишки державності. Президент Гаха розпускає місцеві словацький і русинський уряди і вводить надзвичайний стан. Німеччина відразу намагається скористатися таким внутрішньополітичним конфліктом на свою користь. 13 березня Гітлер приймає в Берліні словацьких лідерів Йозефа Тісо та Фердінанда Дурканського, які домовилися про те, що колишній словацький прем'єр Тісо оголошує Словаччину самостійною державою і просить рейх взяти нову країну під свій захист.

У ніч на 15 березня в Берлін прибули президент Гаха та міністр закордонних справ Чехословаччини Ф. Хвалковський. Гаха отримав заздалегідь підготовлений документ, в якому мова йшла про те, що чехословацький уряд «добровільно вручає долю Богемії та Моравії в руки фюреру». Після залякувань і тиску чехословацький президент був вимушений підписати цей документ.

Уночі 15 березня, під час «переговорів», Гаха був поставлений до відома, що фюрер віддав наказ про вступ німецьких військ на територію Чехословаччини і від нього вимагається тільки віддати наказ армії, щоб вона не чинила супротиву, що й було зроблено.

15 березня о 6-й годині ранку німецькі війська увійшли в Чехословаччину і, не зустрівши опору, вже о 9-й ранку зайняли Прагу. Наступного дня був ухвалений Закон про включення Богемії та Моравії до складу рейху на правах протекторатів.

Одночасно Німеччина взяла під свій «захист» і Словаччину, а Русинія була передана Угорщині.

Таким чином, протягом трьох днів, без застосування військової сили, без сутичок і боїв, німецькі нацисти остаточно «вирішили» чехословацьку проблему. Вони просто знищили європейську державу. Разом з тим, Німеччина ще більше розширила свою територію, збагативши водночас свій і промисловий потенціал.

Посилюючись економічно і політично, ***Німеччина свідомо порушила Мюнхенську угоду. Офіційний Берлін продемонстрував, що більше не хоче мати справу із західними державами і не бачить жодної необхідності у підписанні з ними будь-яких угод.*** Таким чином, ***англо-французська політика «умиротворення» вже в березні 1939 року повністю зазнала поразки.***

17 березня Чемберлен виступив із різкою заявою. Британський прем'єр нарешті визнав повний крах своєї політики. Але Німеччина вже не реагувала на такі заяви. Ріббентроп навіть не захотів зустрітися з

англійським і французьким послами, які прибули до резиденції міністра закордонних справ Німеччини, щоб вручити офіційні протести урядів своїх країн. Можна констатувати, що дипломатична гра Гітлера на Заході була завершена. Агресивні дії фашистських держав йшли одна за одною.

22 березня було пред'явлено ультиматум Литві, в якому вимагалось передати Мемель (Клайпеда) Німеччині. І міністр закордонних справ Ю. Урбинс мусив виконати 24-годинний ультиматум.

23 березня Румунія і Німеччина підписали в Бухаресті Договір про розвиток економічних відносин. Відповідно до договору Румунія зобов'язувалася надавати підтримку німецьким торгівельним та промисловим компаніям, сприяти діяльності румунсько-німецьких нафтових компаній, уживати заходи з метою збільшення видобутку та переробки нафти для її подальшого постачання до Німеччини. Договір закріплював право Німеччини на побудову на території Румунії транспортної інфраструктури для власних військово-стратегічних потреб. За секретним протоколом до договору Німеччина мала постачати Румунії військові матеріали на загальну суму до 250 млн. марок. Упродовж 1939 року німецько-румунський договір був доповнений низкою угод, зокрема про участь німецьких підприємств в експлуатації лісового господарства країни. Постачання Німеччині аграрної продукції, збільшення обсягів постачання румунської нафти до Німеччини тощо. У 1940 р. було укладено нові угоди про обсяги постачання нафти, згідно з якими Румунія зобов'язувалася забезпечити постачання до Німеччини 6 млн. т нафти щороку, відмовляючись від стягнення мита з цих поставок.

Отже, німецько-румунські економічні угоди 1929-1940 рр. спрямовувалися на залучення виробничих сил та ресурсного потенціалу Румунії для потреб гітлерівської Німеччини.

Після Мюнхенської угоди значно активізувалася Італія. 25 березня 1939 р. уряд країни направив королю Албанії Зогу ультиматум з вимогою

встановити італійський контроль над портами, шляхами, аеродромами. Не дочекавшись відповіді, італійські війська за тиждень (з 6 квітня 1939 р.) захопили всю країну.

Але головним, на цьому фоні, все ж таки було загострення польського питання. Гітлер почав із Данцига. **21 березня 1939 р. Ріббентрон заявив польському послу Лепському, що Німеччина вимагає передачі Данцига і створення транспортного коридору до Східної Пруссії.** У зв'язку з цим, вже 3 квітня в особливо таємній директиві було визначено час нападу на Польщу – 1 вересня 1939 року (План «Вайс»).

Польща докладала зусиль, щоб знайти нові гарантії своєї безпеки, при цьому повністю виключивши співпрацю з СРСР. **6 квітня міністр закордонних справ Польщі Йозеф Бек підписав у Лондоні тимчасову угоду про взаємодопомогу.**

Слід нагадати, що відносини між Німеччиною та Польщею почали суттєво погіршуватися ще з жовтня 1938 року, коли Берлін у жорсткій формі висунув свої територіальні вимоги до Варшави.

Питання для самоконтролю

1. Як проходила підготовка аншлюса Австрії? Якою була реакція великих європейських країн на цю подію?
2. Назвіть причини чехословацької кризи?
3. Які основні рішення Мюнхенської конференції?
4. Якими були міжнародно-політичні наслідки Мюнхенських угод?
5. Чому Мюнхенська змова привела до краху Версальської системи міжнародних відносин?

Завдання для письмових робіт

1. Зовнішня політика Німеччини у 1937-1938 рр. та її вплив на міжнародний порядок
2. Мюнхенська конференція та її рішення.
3. Крах Версальської системи міжнародних відносин

Міжнародно-дипломатичні перипетії першої половини 1939 року

Розуміючи, що в недалекому майбутньому Німеччині буде необхідний надійний союзник, Гітлер намагався досягти певних домовленостей з Італією. 6 травня 1939 р. Ріббентроп у Мілані зустрівся з міністром закордонних справ Чіано. В ході переговорів італійський міністр озвучив думку Муссоліні про те, що з великою війною необхідно зачекати ще два роки. Водночас Муссоліні через Чіано запропонував заключити військовий союз. Необхідно підкреслити, що саме цей *договір, підписаний в Берліні 22 травня 1939 року, що увійшов у історію як «Сталевий пакт», відіграв виключно важливу роль у координації агресивних програм обох фашистських держав.* Міністр закордонних справ Італії, ознайомившись із проектом документу, дав йому досить високу оцінку. «Пакт про дружбу і союз» проголошував, що Німеччина та Італія «вирішили діяти спільно, щоб забезпечити собі життєвий простір і мир». Сторони зобов'язувались надавати одна одній політичну, дипломатичну підтримку, військову допомогу, розширювати співпрацю в економічній та військово-промисловій галузях. У разі спільного ведення війни підписувати перемир'я і мир лише за спільною згодою. Але однією з головних була 3-тя стаття договору, що зазначала: «якщо одна з сторін буде втягнута у війну з третьою державою або коаліцією держав, то інша сторона відразу ж виступить у якості її союзниці та підтримає її усіма військовими силами на суші, на морі і в повітрі».

Наступного дня після підписання «Сталевого пакту» Гітлер, виступаючи перед військовими, заявив, що війна неодмінно відбудеться. Першою жертвою була обрана Польща, а головним опонентом було названо Велику Британію. Було чітко змальовано план військової кампанії на західному фронті. Цікаво, що роль і місце СРСР у цих подіях він окреслив доволі туманно і в загальних рисах.

Звісно, що така відверто виклична політика Німеччини весною-літом 1939 року серйозно стурбувала західні країни. ***Відвертий і цинічний наступ фашизму змусив уряди ведучих країн Заходу терміново вносити суттєві корективи до власної зовнішньої політики*** з однією метою – організації опору агресорам. Навіть батько політики «умиротворення» Чемберлен у травні 1939 року заявив: «Ми не збираємось сидіти, склавши руки, і спостерігати, як безкарно знищується незалежність однієї країни за іншою». Звісно, що ***головною причиною таких політичних перемін було розуміння того, що фашизм не обмежиться захопленням малих і середніх країн***. «Напад на Захід» вже був не за горами.

Уряди Чемберлена і Даладье навесні 1939 року провели через парламенти своїх країн ухвали про значне збільшення видатків на військові витрати, хоча такі заходи вже були запізнілими і не могли суттєво скоротити серйозну перевагу Німеччини, в першу чергу, у бойовій техніці. Крім того, ***22 березня 1939 р. Лондон і Париж зробили крок, який став важливим на шляху створення антигітлерівської коаліції***. У цей день ***Велика Британія і Франція підписали договір про взаємодопомогу***. Далі, хоч і з великим запізненням, країни західних демократій повернулися до ідеї створення системи колективної безпеки, і центральне місце в реалізації цієї ідеї посіли переговори з Польщею.

Досягнувши 6 квітня домовленостей про взаємодопомогу у випадку фашистської агресії, Англія і Польща офіційно підписали угоду тільки 25 серпня 1939 року (за тиждень до початку Другої світової війни). Між Францією і Польщею вже існував політичний договір (1921 р.), тому країни, підтвердивши положення договору, 19 травня підписали ще й секретний протокол, що передбачав широкі наступальні дії Франції проти Німеччини через 15 днів після початку німецько-польської війни.

У цей же час, весною-літом 1939 року, були надані гарантії західноєвропейських держав Греції, Румунії та Туреччині. Але об'єктивно такі гарантії були малоефективними, бо в угодах з цими країнами були

відсутні статті про військові зобов'язання французького та британського урядів. Тому й не дивно, що низка країн (Голландія, Данія, Швейцарія) просто відмовилися підписати такі «гарантії».

Щодо місця і ролі в міжнародних відносинах інших великих держав, то вели вони себе кожна по-своєму. Політика США була непослідовною і неоднозначною. З одного боку, посилювалась антифашистська складова зовнішньополітичного курсу. США відізвали з Берліну свого посла Х. Вільсона, підвищили на 25% митні тарифи на німецькі товари, денонсували торговельний договір з Японією. Але, з іншого боку, в конгресі переважали ізоляціоністські настрої, і це суттєво впливало на дії уряду США.

Цікавим на цьому фоні виглядає послання **Ф. Рузвельта** 15 квітня 1939 року лідерам європейських держав (у тому числі Гітлеру та Муссоліні), в якому він *закликав протягом десяти років не порушувати мир. Американський президент запропонував скликати конференцію з врегулювання найбільш спірних питань і обмеження озброєнь.* Але німецький та італійський лідери відмовили президенту США, а 28 квітня Гітлер виступив у рейхстазі з цього приводу з промовою, яку визнають як найбільш блискучу в його політичній кар'єрі. Він висміяв всі пропозиції Рузвельта і відкинув його пропозиції.

Радянський Союз із весни 1939 року починає різко змінювати свої зовнішньополітичні орієнтири. Офіційний Кремль перекладав провину за розпалювання війни в Європі на Велику Британію і Францію, звинувачуючи їх у тому, що саме ці країни штовхають Німеччину на схід, провокуючи тим самим конфлікт між Берліном і Москвою.

Радянський Союз ще з осені 1938 року, шукаючи шляхи виходу з ізоляції, починає йти на дипломатичні контакти з Німеччиною. Але Москва не полишала думки про створення з Великою Британією та Францією блоку держав у боротьбі з Німеччиною. 17 квітня 1939 року Литвинов офіційно запропонував британському послу, а 18 квітня міністру

закордонних справ Франції підписати Троїстий пакт про взаємодопомогу між СРСР, Великою Британією та Францією. Реакція з боку західних держав була досить млявою і показала, що західні демократії не прагнуть серйозно співпрацювати з Радянським Союзом. У травні 1939 року Чемберлен висловився з цього приводу так: «Можливо, Англія і потребує угоди з СРСР, але ця угода буде висіти каменем на її шиї».

Радянський Союз запропонував комплексну програму протидій фашистській загрозі. В ній можна виділити 3 основні позиції: 1) укласти троїсту угоду терміном на 5-10 років про взаємодопомогу, включаючи військову допомогу, якщо буде здійснена агресія проти будь-якої держави, яка підписала договір; 2) Радянський Союз, Англія та Франція повинні надати гарантії незалежності та безпеки всім прикордонним з СРСР країнам від Балтики до Чорного моря, а у випадку агресії проти цих держав надавати всіляку допомогу, включаючи військову; 3) обов'язкове підписання військової конвенції, в якій буде визначено розміри і форми військової допомоги, яка буде надана в обох випадках.

Отже, радянський уряд пропонував підписати СРСР, Англії та Франції ефективний пакт про взаємну допомогу проти агресії, а також конкретну угоду про форми і розміри допомоги один одному, а також державам, яким буде надано гарантії безпеки. Без такої угоди пакт про взаємодопомогу, як про це свідчив досвід Чехословаччини, міг зависнути в повітрі.

Але досягненню позитивних результатів заважало те, що Захід вважав, що ще не вичерпав усі можливості «умиротворення» Німеччини і можливості спрямувати її експансію на Схід. У травні 1939 року Чемберлен заявляв, що готовий обговорити з Німеччиною всі невирішені проблеми, щоб «знайти повне взаєморозуміння».

З відставкою 3 травня Литвинова, стійкого прибічника антинімецької системи колективної безпеки в Європі, і призначенням на посаду наркома закордонних справ В.Молотова, шанси на співпрацю СРСР з Англією та

Францією суттєво зменшуються. Як відомо М.Литвинов виступав за створення військово-політичного союзу із західними країнами. В.Молотов, навпаки, був нейтральною політичною фігурою. Тому усунення М. Литвинова стало своєрідним попередженням західним країнам про можливі зміни зовнішньополітичного курсу країни і одночасно створювало ґрунт для початку діалогу з Німеччиною.

Берлін прийняв таку звістку позитивно. Уже 12 травня Гітлер запропонував Ріббентропу прозондувати можливість зближення двох держав. А 20 травня 1939 року німецький посол у Москві Ф. Шуленбург запропонував В. Молотову поновити радянсько-німецькі торгово-економічні перемовини. Гітлер розраховував, що англійсько-французькі-радянські переговори кінець-кінцем проваляться і це полегшить йому можливість досягнути домовленостей із Сталіним, напередодні нападу Німеччини на Польщу (Зквітня фюрер затвердив «Білий план», який передбачав готовність нападу на Польщу у будь-який момент, починаючи з 1 вересня 1939 р.).

Після виступу В. Молотова на сесії Верховної Ради СРСР 31 травня 1939 року Берлін доручає своєму послу Вальтеру Шуленбургу в любий спосіб відмовити СРСР від союзу з Великою Британією і запевнити, що у разі війни з Польщею інтереси Кремля залишаться недоторканими.

Водночас, не дивлячись на суттєві розбіжності у ході переговорів між Великою Британією, Францією та СРСР, їхнім учасникам вдалося погодити деякі ключові положення проекту спільного договору. Насамперед це стосувалося «негайної та ефективної допомоги» один одному у випадку агресії проти них чи проти тих країн, незалежність яких вони гарантують.

2 червня 1939 р. уряд Радянського Союзу запропонував провести у Москві прями переговори трьох держав стосовно всіх питань, які порушувалися останнім часом. Під час підготовки до переговорів з'ясувалося, що Англія, прийнявши запрошення, призначила керівником своєї делегації чиновника досить низького рангу (директора одного з

департаментів міністерства) У. Стренга. Ненабагато серйозніше підійшла до зустрічі у Москві і Франція.

Переговори розпочалися у Москві 14 червня. Всі країни-учасниці одноставно визнали необхідність укладення договору про взаємодопомогу. Але у процесі обговорення його деталей з'ясувалося, що сторони мають досить різні підходи до вирішення певних проблем. Особливо це стосувалося питання надання гарантій малим країнам і підписання військової конвенції. Так, *Англія та Франція відстоювали позицію приєднання Радянського Союзу до їх політики гарантій. СРСР хотів поширити гарантії і на прибалтійські республіки.* Англія і Франція висловлювали готовність у випадку агресії проти Прибалтійських держав розпочати з Радянським Союзом лише консультації про можливість надання їм допомоги. Таким чином, вони прагнули ухилитися від надання негайної допомоги жертвам агресії. Питання «надання гарантій» так і не знайшло свого вирішення. Радянський уряд згодився відкласти розгляд питання про гарантії іншим державам і запропонував обмежитися домовленістю відносно взаємної допомоги у випадку агресії проти однієї із трьох держав, які домовляються, тобто Великобританії, Франції і Радянського Союзу.

Слід підкреслити, що *на зустрічі у Москві найбільш гострою проблемою стала військова конвенція.* Сторони розуміли, що без підписання такого документу всі домовленості про взаємодопомогу не мали ніякого практичного значення. Нарешті 23 липня 1939 року Велика Британія і Франція погодились розпочати троїсті переговори з військових питань у Москві. Однак відразу з'ясувалося, що і тут підходи до обговорених питань були зовсім різні. Від'їджаючи до Москви, англійська військова місія мала спеціальну урядову інструкцію, яка визначала її позицію у процесі переговорів з радянською стороною. Інструкція указувала на необхідність узгодження лінії поведінки англійської і французької місій. Інструкція передбачала затягування англійською і

французькою делегаціями переговорів, рекомендувала обмежитися загальними формулюваннями і не давала ніяких повноважень на підписання військової конвенції. Інструкція допускала лише ухвалення декларації загального політичного характеру. Крім того, склад військових делегацій свідчив про те, що Британія і Франція не прагнули терміново підписати ефективну угоду з СРСР. Англійську військову місію очолив комендант військової бази у Портсмуті адмірал П. Дрекс. На чолі французької був член Верховної військової ради корпусний генерал Ж. Думенк. Водночас СРСР був представлений вищим військовим керівництвом держави – наркомом оборони (К. Ворошиловим), начальником Генерального Штабу (Б. Шапошниковим), командувачами ВМФ та ВПС.

Так як представники Англії та Франції не мали повноважень для підписання військової конвенції, на результативні переговори годі було й розраховувати. Та й попри це, англо-франко-радянські військові переговори, що розпочались 11 серпня, проходили дуже складно. Не дивлячись на те, що військові місії Англії та Франції настирливо ухилялись від конкретного вирішення питання, радянська військова місія 15 серпня 1939 року запропонувала свій детально розроблений проект спільної відсічі агресії в Європі. Він передбачав три варіанти спільних операцій. Перший варіант передбачав відсіч агресії, якщо вона буде здійснена проти Англії та Франції. У цьому випадку СРСР надавав допомогу збройними силами, рівними 70 відсоткам англійських і французьких сил, які будуть задіяні безпосередньо проти Німеччини. Участь у війні Польщі внаслідок її зобов'язань за договорами про взаємодопомогу із західними країнами вважалася обов'язковою, а також передбачалося, що Англія і Франція доб'ються від Польщі зобов'язання пропустити радянські війська через польську територію до кордонів Німеччини.

Другий варіант передбачав спільні дії по відсічі агресії Німеччини проти Польщі та Румунії. У цьому випадку Польща та Румунія виставлять

проти агресора всі свої збройні сили, а Англія і Франція негайно вступають у війну. Радянський Союз також буде брати участь у війні за умови, якщо Англія та Франція домовляться з Польщею і, можливо, з Литвою, а також з Румунією про пропуск радянських військ і їхні дії через «віленський коридор», Галіцію та Румунію. Радянський Союз брав на себе зобов'язання виділити стільки ж дивізій, скільки виставлять разом Англія і Франція.

Третій варіант передбачав спільні дії сторін, якщо Німеччина, використовуючи територію Фінляндії, Естонії та Латвії, здійснить напад на Радянський Союз. Англія і Франція у цьому випадку повинні були негайно вступити у війну з агресором або блоком агресорів і зразу ж почати активні дії проти них. Вони повинні направити на фронт збройні сили, які дорівнювали 70% кількості військ, які розгорне Радянський Союз. Польща, маючи зобов'язання з Англією та Францією, також повинна була виступити проти Німеччини і пропустити радянські війська через «віленський коридор» і Галіцію. Якщо у війну буде втягнута Румунія, вона брати участь в ній усіма своїми збройними силами, а уряди Англії і Франції повинні добитися її згоди на пропуск радянських військ.

Уряди Англії та Франції не були зацікавлені у реалізації цього радянського плану. Активно їм підіграла Польща.

Варшава, у разі нападу на неї, категорично відмовлялася пропустити через свою територію радянські війська. Таку ж позицію зайняла Румунія. Як могла Червона Армія дати відсіч Німеччині, залишалось незрозумілим. Темпи переговорів були вкрай уповільнені.

Позиція Польщі була непохитною: жодної радянської допомоги. Міністр закордонних справ Польщі Й. Бек заявив 18 серпня французькому послу, що жодного інтересу з військової точки зору СРСР не являє. Недовіра Варшави до Москви була підкріплена ще однією його фразою: «Якщо нас окупує Німеччина, ми втратимо територію, а якщо Росія – ми втратимо душу». *Посилаючись на позицію польського уряду і підкреслюючи, що Польща і Румунія є суверенними державами, Англія і*

Франція дали негативну відповідь на пропозицію Радянського Союзу. Переговори зайшли у глухий кут. Західні держави, фактично, відмовилися від військово-політичної співпраці з СРСР.

Утім, в останній момент французький уряд намагався досягнути з Москвою угоди. 21 серпня прем'єр-міністр Даладье дав телеграфом розпорядження Думенку підписати військову угоду з Радянською Росією. А 23 серпня під тиском Франції поляки з певними застереженнями дали свою згоду на пропуск через свою територію Червоної Армії. Але час був втрачений. Крім того, негативну роль зіграла і вкрай жорстка позиція радянської дипломатії. Молотов і Ворошилов не змогли показати себе «майстрами» у досягненні дипломатичних компромісів.

Необхідно відзначити ще один важливий момент – тотальну взаємну недовіру сторін. Показовим є той факт, що під час переговорів у Москві обидві сторони вели перемовини з Німеччиною. Так, вже в червні 1939 р. почалися таємні англійсько-німецькі переговори, що велися паралельно з трьохсторонніми перемовинами у Москві і продовжувалися аж до початку Другої світової війни. Уже в липні 1939 року в Лондоні зустрілися посланник Гітлера Х. Вольф і довірена особа Чемберлена Г. Вільсон. Сторони обговорювали шляхи нормалізації англо-німецьких відносин. На цих переговорах радник британського прем'єра Г. Вільсон запропонував німецькій стороні проект «широких англійсько-німецьких домовленостей по всіх важливих питаннях міжнародної політики». Пропонувалося також налагодити тісну торгово-економічну співпрацю між двома державами. У свою чергу Німеччина мала б підписати з Англією договір про ненапад, який передбачав би пункт про зобов'язання не застосовувати силу не один проти одного, а також і проти третіх країн. У такому випадку Лондон був готовий відмовитись від гарантій, що надавалися Польщі та іншим державам, а також перервати переговори з Москвою.

Однак пропозиції Британії не влаштовували керівництво Німеччини. Гітлер хотів контролювати всю континентальну Європу, за що гарантував

недоторканість британських колоніальних володінь. Але і Чемберлен не міг погодитись з такими вимогами фюрера. Тому переговори зайшли в глухий кут і завершилися нічим.

Хоча, йдучи на переговори з Британією, Гітлер добре розумів, що його плани можуть бути зірвані, якщо між Англією, Францією і Радянським Союзом буде підписаний дійсний договір про взаємодопомогу. Тому у процесі таємних переговорів з урядом Чемберлена Гітлер не розкривав своїх карт, а лише намагався зайвий раз перевірити сарафанні наміри англійського і французького урядів по відношенню до договору з Радянським Союзом. Підтримуючи надію англійських владних кіл досягти домовленостей із Німеччиною, німецька дипломатія тим самим підштовхувала уряди Чемберлена і Даладье до зірвання англійсько-французько-радянських переговорів, які наприкінці липня 1939 року ввійшли у важливу стадію військових переговорів.

Одночасно Радянське керівництво також іде на контакти з Німеччиною. Практичним результатом нового курсу в бік зближення з Німеччиною стало підписання 23 серпня 1939 року радянсько-німецького пакту про ненапад.

Пакт між Німеччиною та СРСР

Мабуть, жоден із договорів новітнього часу не викликав у істориків такої жвавої дискусії як німецько-радянський пакт, який підписали міністри закордонних справ двох держав – І. Ріббентроп і В. Молотов у ніч з 23 на 24 серпня 1939 року.

Підписання Пакту вразило сучасників. Після багатомісячних консультацій та переговорів усі чекали укладення союзу західних держав із СРСР, який був би направлений проти агресії Німеччини. Та Радянський Союз, прибічник політики колективної безпеки, домовився з

антикомуністом Гітлером. Такі дії Москви були названі У. Черчіллем «внутрішньою загадкою, овіяною таємницею невідомості».

Після конфлікту з Японією в серпні 1938 року для СРСР склалася вкрай негативна ситуація. Москва зрозуміла, що вона виключена з кола великих європейських країн, коли Велика Британія, Франція, Італія та Німеччина на Мюнхенській конференції «вирішили» чехословацьке питання. Тому, починаючи з осені 1938 року, перед СРСР гостро постала проблема визначення векторів зовнішньої політики в Європі: або взаємопорозуміння із західними державами, або ж угода з гітлерівською Німеччиною.

Сталін побоювався, що, діючи спільно, західні держави можуть використати Радянський Союз у якості тарану проти Німеччини, що Велика Британія і Франція прагнуть «тягати каштани з вогню чужими руками». Крім того, радянський лідер був не проти того, щоб зіштовхнути одна з одною капіталістичні країни і втягнути їх до якомога тривалішого військового конфлікту.

Виходячи з таких міркувань, Сталін йде на союз з Німеччиною, яку він, між іншим, вважав більш слабкою державою, ніж Англію і Францію. Таким чином, радянський диктатор у переддень війни в Європі забезпечив СРСР на основі таємного додаткового протоколу до договору від 23 серпня 1939 року значний територіальний вигравш у Східній та Центральній Європі та гарантію його «сфери інтересів», яка простягалася від Фінляндії до Бессарабії.

Німеччина ще восени 1938 року намагалася налагодити зв'язки з СРСР. Спочатку це стосувалося економічної сфери. Лише у березні-квітні 1939 року І. Ріббентроп у своїх виступах заявив про необхідність покращення німецько-радянських відносин. У цей час Й. Геббельс (міністр пропаганди Німеччини) дає вказівку прибрати «зайвий антирадянський тон» у пресі. У Берліні позитивно оцінили відставку відомого своїми антифашистськими поглядами М. Литвинова, а ще раніше – виступ Сталіна

на XVIII з'їзді ВКП(б) у березні 1939 року, де Велика Британія була піддана більшій критиці, ніж Німеччина.

Гітлер прагнув розпочати війну проти Польщі і з усіх сил намагався нейтралізувати СРСР. І хоча Радянська армія в цей час була суттєво ослаблена, він прагнув зробити все, щоб Захід і Радянський Союз не змогли між собою домовитись. Війна на два фронти Німеччину ніяк не влаштувала. Тому дипломатичний тиск на Москву весь час зростає.

17 червня 1939 року під час зустрічі Ф. Шуленбурга з тимчасово повіреним у справах СРСР в Німеччині Г. Астаховим було запропоновано підписати пакт про ненапад та торговельну угоду. Крім того, Німеччина запропонувала своє посередництво у справі нормалізації радянсько-японських відносин.

Після серії попередніх домовленостей та ініціатив 2 серпня Г. Астахов прийняв міністра закордонних справ Німеччини І. Ріббентропа. Під час зустрічі сторони зазначили, що між їхніми країнами «не існує невирішених проблем». Мова йшла навіть про розподіл сфер впливу.

11 серпня 1939 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення вступити у переговори з Німеччиною. 12 серпня Кремль погодився прийняти німецького представника для ведення політичних переговорів.

Німеччина дуже поспішала. І вже 15 серпня Ф. Шуленбург наполіг на прийомі до В. Молотова і вручив йому так звану Пам'ятну записку німецького уряду. В документі говорилось, що Німеччина готова піти на низку поступок, вона не має «агресивних намірів проти СРСР», Берлін готовий підписати з Москвою пакт про ненапад протягом найближчих 25 днів, а І. Ріббентроп уже готовий вилетіти до СРСР. У відповідь В. Молотов зауважив, що необхідно домовитись про гарантії прибалтійським країнам, а Німеччина повинна взяти на себе обов'язок стримувати Японію у її агресивних діях проти Радянського Союзу.

17 серпня у своїй офіційній відповіді В. Молотов нагадав німецькому уряду і про «антикомінтернівський пакт», і про Мюнхенську угоду, але

водночас підкреслив, що попри вищевикладене «радянський уряд буде тільки вітати поворот у німецький зовнішній політиці». Він запропонував укласти не лише торговельний договір і пакт про ненапад, але й «спеціальний таємний протокол».

Гітлер відразу погодився на всі умови. «Пакт» забезпечував його східний фланг, він готовий був іти і на підписання домовленостей про розподіл сфер впливу.

19 серпня Москва погодилась на приїзд І. Ріббентропа, попередньо визначивши дату зустрічі 26 або 27 серпня. *У ніч з 19 на 20 серпня в Берліні була підписана взаємовигідна торговельно-кредитна угода. Німеччина зобов'язувалася надати СРСР кредит у 200 млн. марок для закупівлі промислових товарів, а Радянський Союз обіцяв поставляти сільгосппродукцію та сировину.*

Гітлер дуже поспішав. І тому запропонована Сталіним майже на кінець серпня дата зустрічі для підписання Пакту його ніяк не влаштуувала. 20 серпня Гітлер направив до Кремля телеграму, у якій йшлося про неможливість втрати часу, і запропонував прийняти свого міністра закордонних справ «у вівторок 22 серпня, найпізніше – в середу 23 серпня». Сталін погодився прийняти І. Ріббентропа 23 серпня і висловив надію, що підписання документу «призведе до повороту в бік серйозних покращень політичних відносин двох держав». Одночасно були перервані перемовини з військових питань з Великою Британією та Францією.

Увечері 23 серпня І. Ріббентроп прибув до Москви. Переговори, які почалися між міністрами закордонних справ негайно, не були тривалими і носили діловий характер. Оскільки основні положення документу були заздалегідь погоджені, то сторони дуже швидко підписали «Пакт про ненапад» і таємний протокол до нього. Пропозицію І. Ріббентропа про включення в преамбулу договору положення про німецько-радянську дружбу було відкинуто радянською стороною. В. Молотов заявив: «Між нами не може бути братерства. Якщо бажаєте, поговоримо про цифри».

У ніч з 23 на 24 серпня 1939 року В. Молотов і І. Ріббентроп підписали радянсько-німецький пакт про ненапад. Цей документ складався з семи статей і включав у себе такі зобов'язання: утриматись від «нападу один на одного як окремо, так і спільно з іншими державами»; не підтримувати третю державу у випадку нападу на одну з сторін; інформувати один одного в питаннях, «що стосуються спільних інтересів»; вирішувати всі спірні питання виключно мирними засобами. Угода була підписана на 10 років і вступала в дію з моменту підписання.

Особливу увагу привертає таємний протокол, у якому були розподілені сфери впливу двох держав у Європі. Сторони домовилися на розділення Польщі по лінії річок Нарев – Піса – Вісла – Сян. Лінія державних радянських інтересів встановлювалася на схід від цих річок. Остаточні кордони розділеної Польщі мали бути встановлені і уточнені пізніше.

Окрім того, СРСР одержав право розпоряджатися в прибалтійських державах (за винятком Литви) і Фінляндії, а також право вирішити на власний розсуд питання про приєднання Бессарабії. Це був серйозний виграш для Москви, адже у сфері її впливу опинилися Фінляндія, Естонія і Латвія в Прибалтиці.

Німеччина одержала гарантії, що СРСР в німецько-польському конфлікті виступить на боці Німеччини в момент, коли впаде польська столиця Варшава.

Зрозуміло, цей документ обидві сторони домовилися зберігати у таємниці. І ця таємниця на багато років сховала відповіді на чисельні питання, що виникали у дослідників історії Другої світової війни. Радянський уряд та радянська історіографія майже до кінця 1980-х років оголошували цей протокол і саме його існування західною фальсифікацією.

Як оцінювати те, що сталося в Кремлі 23 серпня 1939 року? Насамперед, фашистська Німеччина, безумовно, досягла знакової дипломатичної перемоги. Гітлер зумів нейтралізувати СРСР і попередити війну на два фронти. Німеччина отримала суттєві переваги. Сталін, постачаючи «третьому рейху» сировину, значно посилював позиції німецьких фашистів. Але головне було те, що тепер Берлін міг спокійно розпочати війну з Польщею, тобто реалізувати свої стратегічні плани. Тому *німецько-радянський пакт про ненапад і таємний протокол до нього фактично стали останнім етапом дипломатичної підготовки до другої світової війни.*

Безумовно, для Радянського Союзу існували позитивні наслідки підписання пакту. Кремль завдяки тільки дипломатичним діям отримав свої позиції на Балтиці, відсунув свої кордони на 250-300 км. Дуже важливим було те, що нарешті була прорвана зовнішньополітична ізоляція СРСР. Країна була визнана рівною серед великих європейських держав. Договір на певний час залишав Країну Рад поза військовим конфліктом, ще 22 місяці СРСР міг знаходитися за межами світової війни, нарощуючи свій економічний і військовий потенціал. Крім того, уклавши договір з СРСР, Німеччина порушила «антикомінтернівський пакт», внесла деякий розлад у коаліцію агресивних держав. І, нарешті, було завдано удару по мюнхенській політиці західних держав.

З іншого боку, «Пакт» приніс і негативні результати, як Радянському Союзу, так і міжнародній спільноті. Насамперед, стримувалось формування антифашистського блоку. Західні демократії з ще більшою недовірою почали ставитись до СРСР. Рішення Радянського Союзу про укладення пакту з Німеччиною вони розцінювали не стільки як пронімецьке, а як таке, що має антибританський і антипольський характер. Негативним наслідком стало те, що з 1 вересня 1939 по 22 червня 1941 року, поки діяв договір, Німеччина значно збільшила свій промисловий

потенціал (у 4 рази), армію (з 3,75 до 7,23 млн. солдат і офіцерів). На третій рейх працювало 290 млн. чол.

Але і СРСР, і Німеччина, підписуючи «Пакт», діяли у відповідності з «правилами гри», які встановили великі держави. Кожна країна намагалася відстоювати свої геополітичні і геостратегічні інтереси будь-якими засобами, не рахуючись ні з моральними, ні з міжнародно-правовими нормами того часу.

Питання для самоконтролю.

1. Яку пропозицію зробив Радянський Союз західним державам 17 квітня 1939 р. і якою була її реакція?
2. Які основні положення і політичне значення «Сталевого пакту»?
3. Які питання обговорювались не англійсько-французько-радянських переговорах в Москві? У чому причини провалу перемовин воєнних місій в Москві у серпні 1939 р.
4. Назвіть основні положення радянсько-німецького «Пакту про ненапад» і Таємного протоколу до нього?
5. У чому Ви бачите міжнародне значення і наслідки радянсько-німецьких домовленостей від 23 серпня 1939 р.
6. Чи зіграв «Пакт про ненапад» певну роль у розв'язанні Другої світової війни?

Завдання для письмових робіт.

1. Зовнішня політика Німеччини у першій половині 1939 року.
2. Переорієнтація СРСР на угоду з Німеччиною і радянсько-німецькі переговори про політичне партнерство на засадах поділення сфер впливу у Східній Європі.
3. Німецько-італійський військово-політичний союз («Сталевий пакт»).
4. Англійсько-французька політика напередодні Другої світової війни.

Заключення

Події, які відбулися у світі в період між двома світовими війнами ще й сьогодні не настільки відомі, щоб історія могла викласти їх з повною ясністю і встановити між ними безперечний зв'язок з цим автори вимушені були обмежитись у своїй роботі доволі стислим аналізом найбільш важливих подій та явищ, що відбувалися з 1918 по 1939 рр., спираючись при тому на опубліковані документи та літературу.

Виходячи з вищесказаного можна зробити певні висновки, як результат аналізу історії міжнародних відносин у міжвоєнну добу. На наш погляд одним з головних таких висновків є те, що держави Антанти і США так і не змогли утворити міжнародний порядок, який зробив би переможливим повторення світової воєнної катастрофи.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, що була створена після Першої світової війни, проіснувавши трохи більше десяти років почала швидко руйнуватися і трагічним завершенням цього процесу стала ще більш жорстока Друга світова війна.

Однією з причин розвалу Версальсько-Вашингтонської системи було те, що вона не спиралась на міцний політичний фундамент. Державам-переможницям так і не вдалося вибудувати глобальну політичну рівновагу.

Вони не змогли створити і підґрунтя правової бази міжнародного регулювання. Не виправдались надії, які покладалися на Лігу Націй. Ця організація так і не стала організуючою і направляючою силою світового політичного процесу, а її Статут не здобув ролі кодексу поведінки держав на міжнародній арені.

Версальсько-Вашингтонська система, як і раніше, залишалася європоцентричною. Разом з тим, регіональні системи в Азійсько-Тихоокеанському басейні та Латинської Америки були ще недостатньо зрілими, а міжнародна система на Близькому Сході тільки починала формуватися.

З самого початку Версальська система була досить уразливою, тому німцям вдалося порівняно легко і швидко її підірвати. Західні країни так і не змогли зупинити ревізію силовими методами. Остаточний демонтаж Версальського порядку перетворив Німеччину знову у сильну державу Європи.

У міжвоєнний період з'являються дві нові масові ідеології – комуністична і нацисько-фашиська. При цьому дуже небезпечним було те, що ці ідеології лягли в основу зовнішньої політики чотирьох з семи великих держав – комуністичний Радянський Союз, нацистка Німеччина, фашистка Італія і мелітариська Японія. Лідери цих держав робили ставку на силу у вирішенні міжнародних проблем, і це було вкрай небезпечно.

Ще однією особливістю періоду між двома світовими війнами було зростання національних рухів. На політичній мапі світу з'явилася низка нових незалежних країн. З'явилися перші ознаки кризи колоніальної системи. Але принцип національного самовизначення увійшов у пряме протиріччя з головними міжнародними принципами суверенітету і територіальної цілісності держав. Тому післявоєнний національний підйом являв собою досить небезпечне явище. У цілому рядв країн він перетворився в агресивний націоналізм, крайньою формою якого став нацизм і фашизм.

І останнє. Гаранти Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин виявились нездатними впоратись з жодною проблемою, яка ставала перед світовим співтовариством. Вони не захотіли захистити створений їх руками політичний порядок. Тому переходу від силового до правового регулювання міжнародних відносин після завершення Першої світової війни так і не сталося. Міжнародну політику як і раніше визначали баланс сил, масові ідеології та особисті інтереси суверенних держав.

**ХРОНОЛОГІЯ ОСНОВНИХ ПОДІЙ
(1918 - 1939)**

1918

- 8 січня* Оpubліковано «14 пунктів» В. Вільсона про умови миру.
- 9 лютого* Берестейський мир між Українською Народною Республікою і Центральними державами.
- 3 березня* Підписання у Брест-Литовську сепаратного мирного договору між радянською Росією та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Вихід Росії з війни.
- 21 березня – 4 квітня* Наступ німецьких військ на Західному фронті в районі Ам'єну.
- 24 квітня* Укладення в Бухаресті між країнами австро-німецького блоку та Румунією мирного договору.
- травень* Початок громадянської війни в Росії.
- 26 травня* Розпад Закавказької демократичної федеративної республіки і проголошення незалежності Грузії (26 травня), Armenії і Азербайджану (28 травня).
- 8 серпня* Початок контрнаступу армій Антанти на Західному фронті.
- 18 вересня* Початок наступу англійських військ на Сирійському і Месопотамському фронтах.
- 29 вересня* Підписання угоди про перемир'я в Салоніках між країнами Антанти і Болгарією. Вихід із війни Болгарії.
- жовтень* Початок розпаду Австро-Угорської держави. Проголошення незалежної Чехословацької Республіки.

Декларація Народного віче, скликаного в Загребі, про відокремлення південно-слов'янських земель від Австро-Угорщини.

5 жовтня

Нота Німеччини президентові США В. Вільсону з проханням про перемир'я на основі «14 пунктів».

30 жовтня

Підписання угоди про перемир'я між країнами Антанти і Туреччиною в Мудросі. Вихід із війни Туреччини. Проголошення приєднання Словачії до Чехословацької держави

3 листопада

Підписання в Падуї угоди про перемир'я між Австрією і країнами Антанти. Початок революції в Німеччині.

6 листопада

Звернення VI Всеросійського надзвичайного з'їзду Рад до урядів країн, які проводять військові дії проти Радянської Росії, з пропозицією почати мирні переговори.

7 листопада

Створення в Любліні уряду Польщі. Проголошення Польської республіки.

10 листопада

Анулювання румунським урядом Бухарестського мирного договору з Німеччиною.

11 листопада

Підписання Комп'єнського перемир'я Німеччини з Антантаю. Закінчення Першої світової війни.

12 листопада

Проголошення Австрії республікою.

13 листопада

Анулювання ВЦВК Брестського мирного договору.

16 листопада

Проголошення Угорщини республікою.

1 грудня

Утворення Сербо-Хорвато-Словенського королівства.

23 грудня

Захоплення Бессарабії Румунією.

1919

18 січня - 1920,

21 січня

Початок роботи Паризької мирної конференції.

Конференція країн-переможниць у Першій світовій війні. На конференції було розроблено договори з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною. Під час конференції було створено Лігу Націй. Разом з договорами, розробленими Вашингтонською конференцією в 1921-1922 рр., Паризька конференція стала основою так званої Версальсько-Вашингтонської системи, яка проіснувала до Другої світової війни.

- 21 січня* Відкриття в Дубліні Ірландських Установчих Зборів. Проголошення незалежної Ірландської республіки.
- 22 січня* Урочисте проголошення в Києві об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою.
- 14 лютого* В. Вільсон запропонував на Паризькій мирній конференції проект організації Ліги Націй.
- 2 - 6 березня* Утворення Комуністичного Інтернаціоналу.
- 21 березня* Проголошення Угорської радянської республіки (існувала до 1 серпня 1919 р.).
- 1 квітня* Британські війська вийшли з Закавказзя.
- 7 квітня* Послання короля Афганістану Амманули-хана Радянському уряду з пропозицією про встановлення дружніх відносин між РРФСР та Афганістаном.
- 3 травня - 3 липня* Визвольна війна афганського народу проти англійських інтервентів.
- 28 травня* Початок визвольної війни турецького народу проти англо-грецької інтервенції.
- 10 червня* Встановлення дипломатичних відносин між РРФСР та Афганістаном.
- 28 червня* Підписання державами Антанти Версальського мирного

договору з Німеччиною. Визнання незалежності Чехословаччини. Підписання англо-французького та американо-французького гарантійних договорів.

25 липня

Звернення Ради Народних Комісарів (РНК) Радянської Росії до китайського народу із викладенням основних принципів радянської політики щодо Китаю.

8 серпня

Підписання в Равальпінді англо-афганського мирного договору.

9 серпня

Підписання в Тегерані англо-іранської угоди «Про британську допомогу сприяння прогресу і процвітання Персії», за якою встановлювався фактичний протекторат Англії над Іраном.

10 вересня

Підписання Сен-Жерменського мирного договору між країнами Антанти і Австрією.

12 вересня

Захоплення Рієки (Фіуме) італійськими легіонерами на чолі з Г.Д Аннунціо.

10 жовтень

Постанова Верховної ради країн Антанти про офіційне оголошення економічної блокади Радянській Росії.

27 листопада

Укладення Нейїського мирного договору між державами Антанти і Болгарією.

8 грудня

Прийняття Верховною радою країн Антанти декларації Про тимчасовий східний кордон Польщі («лінія Керзона»).

1920

16 січня

Постанова Верховної ради країн Антанти про відновлення торговельних відносин з Радянською Росією.

2 лютого

Підписання мирного договору між РРФСР та Естонією.

25 квітня

Початок радянсько-польської війни.

<i>4 червня</i>	Підписання країнами Антанти Тріанонського мирного договору з Угорщиною.
<i>12 липня</i>	Нота міністра закордонних справ Великобританії Дж. Керзона радянському уряду з приводу подій радянсько-польської війни. Підписання договору між Литвою та РРФСР. Визнання незалежності Литви.
<i>серпень</i>	Нота держсекретаря США Б. Колбі про дотримання політики невизнання Радянської Росії і неприйняття будь-яких спроб нормалізації відносин з нею.
<i>10 серпня</i>	Підписання султанським урядом Туреччини Севрського мирного договору з країнами Антанти
<i>11 серпня</i>	Підписання в Ризі договору між РРФСР та Латвією. Визнання незалежності Латвії.
<i>14 серпня</i>	Початок контрнаступу польських військ під Варшавою і поразка Червоної Армії. Чехословацько-югославський договір про взаємодопомогу. Перший із серії договорів про створення Малої Антанти.
<i>12 жовтня</i>	Укладення в Ризі перемир'я між Польщею і Радянською Росією.
<i>14 жовтня</i>	Підписання в Тарту договору між РРФСР та Фінляндією.
<i>14-15 листопада</i>	Захоплення Червоною Армією Криму. Закінчення громадянської війни в Росії.

1921

<i>19 лютого</i>	Договір про військовий союз між Польщею і Францією.
<i>22-27 лютого</i>	Створення на конференції соціалістичних партій 11 країн у Відні Міжнародного робітничого об'єднання

	соціалістичних партій (II 1/2 Інтернаціонал).
<i>26 лютого</i>	Підписання договору між РРФСР та Іраном про встановлення дружніх відносин.
<i>28 лютого</i>	Підписання договору між РРФСР та Афганістаном про встановлення дружніх відносин
<i>3 березня</i>	Підписання в Бухаресті договору про військовий союз між Румунією і Польщею, направленою проти Радянської Росії. Підписання договору між РРФСР і Туреччиною про дружбу і братерство.
<i>16 березня</i>	Укладення в Лондоні англо-радянської торговельної угоди.
<i>18 березня</i>	Підписання Польщею Ризького мирного договору з РРФСР та УРСР.
<i>25 серпня</i>	Укладення в Берліні мирного договору між США та Німеччиною.
<i>25 серпня – 16 квітня, 1922 р.</i>	Дайренська конференція.
<i>19 вересня</i>	Проголошення незалежної Республіки Риф у Марокко.
<i>13 жовтня</i>	Карський договір між Армянською, Азербайджанською та Грузинською радянськими республіками і Туреччиною за участю РРФСР.
<i>20 жовтня</i>	Підписання в Анкарі франко-турецької угоди про припинення стану війни між Францією та Туреччиною і про евакуацію французьких військ з Кілікії.
<i>5 листопада</i>	Підписання договору про дружбу між РРФСР та Монголією.
<i>12 листопада – 6 лютого, 1922р.</i>	Вашингтонська конференція по обмеженню морських озброєнь та далекосхідним питанням.
<i>6 грудня</i>	Укладення договору між Ірландією та Англією про створення Ірландського домініону

1922

- лютий* Вивід американських військ з Куби
- 4 лютого* Японо-китайська угода про повернення Шаньдуна Китаю. (За рішенням Паризької мирної конференції Шаньдунський п-ів відійшов до Японії).
- 6 лютого* Підписання на Вашингтонській конференції договорів «9 держав» (про принцип «відкритих дверей» в Китаї) та «5 держав» (про морські озброєння).
- 28 лютого* Декларація британського уряду про скасування англійського протекторату над Єгиптом. Проголошення Єгипту «незалежним королівством».
- 10 квітня –
19 травня* Генуезька конференція за участю Великобританії, Бельгії, Італії, РРФСР, Франції та інших країн. Запрошення делегації РРФСР (голова делегації – Г.В. Чичерін) трактувалось радянською владою як початок фактичного визнання РРФСР. Робота конференції зосередилась на економічних і фінансових питаннях.
- 16 квітня* Підписання Раппальського договору між РРФСР та Німеччиною. Відновлення дипломатичних відносин між РРФСР та Німеччиною.
- 15 червня - 20 липня* Гаазька конференція з питань боргів та націоналізованих підприємств іноземців Росії. В роботі конференції взяли участь Великобританія, Бельгія, Японія, Італія, РРФСР, Франція та інші країни.
- 11 жовтня* Підписання перемир'я між країнами Антанти і Туреччиною в порту Муданья.
- 28 жовтня* Встановлення фашистської диктатури в Італії.

20 листопада –
24 липня, 1923 р.

Лозаннська конференція з питань врегулювання греко-турецького військового конфлікту, підписання мирного договору між Туреччиною і державами Антанти та про режим Чорноморських проток.

2 - 12 грудня

Московська конференція представників РРФСР, Польщі, Фінляндії, Естонії, Латвії та Литви з питань скорочення озброєнь.

30 грудня

Утворення СРСР.

1923

30 січня

Окупація франко-бельгійськими військами Руру.

8 травня

Антирадянська нота уряду Великобританії («ультиматум Керзона»).

21 травня

Створення на Об'єднавчому з'їзді в Гамбурзі Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу.

8 - 9 червня

Фашистський переворот в Болгарії

24 червня

Підписання в Лозанні мирного договору між державами Антанти і Туреччиною, конвенції про режим проток та інших актів.

1924

2, 7, 15, 25 лютого

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Англією, Італією, Норвегією, Австрією.

8, 18 березня

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Німеччиною, Швецією.

31 травня

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Китаєм.

16 липня - 16 серпня

Лондонська конференція союзних держав. Прийняття плану Дауеса, який передбачав надання Німеччині

займів і кредитів для відновлення її військово-промислового потенціалу. В 1929-1930 рр. Замінено планом Юнга.

8 жовтня

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Францією.

26 листопада

Проголошення Монгольської Народної Республіки.

1925

21 січня

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Японією. Останні японські війська залишили Далекий Схід

22 червня

Франко-іспанська угода про спільні військові дії проти рифів

20 липня

Підписання в Неттуно італо-югославських економічних конвенцій.

5 - 16 жовтня

Локарнська конференція

1 грудня

Підписання Рейнського гарантійного пакту державами-учасницями Локарнської конференції.

17 грудня

Підписання договору про дружбу і нейтралітет між СРСР і Туреччиною.

1926

24 квітня

Підписання договору про ненапад та нейтралітет між СРСР та Німеччиною.

5 червня

Підписання англо-турецького договору про Мосул.

10 червня

Підписання в Парижі франко-румунської угоди про дружбу і арбітраж

31 серпня

Підписання договору про нейтралітет та взаємний ненапад між СРСР та Афганістаном

серпень

Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та

Уругваєм.

- Вересня* Прийняття Німеччини в Лігу Націй
- 8 вересня* Підписання договору про дружбу та нейтралітет між СРСР та Литвою.
- 26 грудня* Інтервенція США в Нікарагуа

1927

- 9 березня* Підписання договору про нейтралітет між СРСР та Латвією
- 24 березня* Обстріл Нанкіну американськими та англійськими кораблями в ході подій Громадянської війни в Китаї.
- 27 травня* Розрив торгівельних і дипломатичних відносин між Великобританією та СРСР.
- липень* Меморандум прем'єр міністра Танака імператору Японії «Про програму дій в Китаї», програма агресивної зовнішньої політики.
- 1 жовтня* Підписання договору про гарантії і нейтралітет між СРСР та Іраном.
- 11 листопада* Підписання франко-югославського договору про дружбу і арбітраж.
- 30 листопада* Пропозиції СРСР про всеосяжне і повне роззброєння на підготовчій комісії із скликання конференції з роззброєння у Женеві.

1928

- 16 січня - 20 лютого* VI панамериканська конференція в Гавані
- 20 квітня* Вторгнення японських військ у китайську провінцію Шаньдун.
- 27 серпня* Підписання Паризького «Договору 15-ти» про заборону війни як принципа національної політики (пакт Бріана -

Келлога).

6 вересня

Декларація про приєднання СРСР до договору про відмову від війни.

1929

11 лютого

Відкриття в Парижі наради комітету експертів з питань про німецькі репарації під керівництвом О. Юнга.

Підписання фашистським урядом Італії та Ватиканом Латеранських угод та конкордату про врегулювання політичних та економічних відносин і про права католицької церкви.

3 жовтня

Відновлення дипломатичних відносин між СРСР та Великобританією

22 грудня

Підписання в Хабаровську протоколу між СРСР та Китаєм про відновлення статус-кво на КСЗД

1930

20 січня

Прийняття Гаазькою репараційною конференцією «плану Юнга».

21 січня - 22 квітня

Лондонська морська конференція

травень

Меморандум Бріана про пан-Європу

30 червня

Підписання нерівноправного англо-іракського договору «про дружбу і союз».

1931

14 квітня

Проголошення Іспанії республікою

18 вересня

Початок агресії Японії у Північно-Східному Китаї (вторгнення японських військ у Маньчжурію).

21 листопада

Прийняття «Вестмінстерського статуту» про надання домініонам суверенних прав і створення Британської

співдружності націй.

1932

<i>7 січня</i>	Публікація урядом США «доктрини Стімсона».
<i>21 січня</i>	Підписання договору про ненапад між СРСР та Фінляндією.
<i>лютий - липень</i>	Перша сесія міжнародної конференції з роззброєння в Женеві.
<i>9 березня</i>	Проголошення Японією створення маріонеткової держави Маньчжоу-го.
<i>червень –</i>	
<i>28 жовтня, 1935 р.</i>	Болівійсько-парагвайська війна.
<i>16 червня –</i>	
<i>9 липня</i>	Конференція з питань репарацій в Лозанні. Припинення репараційних платежів і погашення міжсоюзницьких військових боргів.
<i>25 червня</i>	Підписання договору про ненапад між СРСР та Польщею
<i>18 липня</i>	Вступ Туреччини в Лігу Націй.
<i>27-29 серпня</i>	Міжнародний антивоєнний конгрес в Амстердамі
<i>1 жовтня</i>	Формальне скасування англійського мандату на Ірак, проголошення його «незалежності».
<i>29 листопада</i>	Підписання договору про ненапад між СРСР та Францією
<i>11 грудня</i>	Декларація Великобританії, Франції, США та Італії про визнання принципу «рівноправ'я» Німеччини в питанні по озброєння.
<i>12 грудня</i>	Відновлення дипломатичних відносин між СРСР та Китаєм

1933

- 30 січня* Встановлення фашистської диктатури в Німеччині
- 6 лютого* Внесення СРСР на конференції з розбросень проекту конвенції про визначення агресора.
- 4 березня* Проголошення президентом США Ф. Рузвельтом політики «Доброго сусіди» по відношенню до країн Латинської Америки.
- 28 березня* Вихід Японії з Ліги Націй.
- 12 червня – 27 липня* Міжнародна економічна конференція в Лондоні. Внесення СРСР протоколу про економічний ненапад на міжнародній економічній конференції.
- 3-5 липня* Підписання конвенції про визначення агресора між СРСР, Афганістаном, Естонією, Латвією, Іраном, Польщею, Румунією, Туреччиною, Чехословаччиною, Югославією та Литвою.
- 15 липня* Підписання Німеччиною, Італією, Францією та Великобританією «пакту чотирьох».
- 28 липня* Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Іспанією
- 2 вересня* Підписання договору про дружбу, ненапад та нейтралітет між СРСР та Італією.
- 14 жовтня* Вихід Німеччини з Ліги Націй та залишення її делегацією конференції з розбросень
- 16 листопада* Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та США.
- 3 - 26 грудня* VII панамериканська конференція в Монтевідео

1934

- 26 січня* Підписання польсько-німецької декларації про ненапад та взаєморозуміння.

<i>лютий</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Угорщиною
<i>17 березня</i>	Підписання Римських про політичну і економічну співпрацю між Італією, Австрією та Угорщиною.
<i>червень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Чехословаччиною і Румунією.
<i>4 червня</i>	Відкриття європейського антифашистського конгресу в Парижі
<i>липень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Болгарією
<i>вересень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Албанією
<i>18 вересня</i>	Вступ СРСР у Лігу Націй.
<i>19 грудня</i>	Денонсація Японією Вашингтонських угод 1922 р.

1935

<i>16 березня</i>	Денонсація Німеччиною військових статей Версальського договору.
<i>11 - 14 квітня</i>	Англо-франко-італійська конференція в Стрезі з питання про порушення Німеччиною Версальського договору.
<i>2 травня</i>	Підписання договору про взаємодопомогу між СРСР та Францією.
<i>16 травня</i>	Підписання договору про взаємодопомогу між СРСР та Чехословаччиною. Договір в основних своїх положеннях повторював радянсько-французький договір від 2 травня.
<i>18 червня</i>	Підписання англо-німецького військово-морського договору.
<i>червень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та

	Колумбією.
<i>липень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Бельгією
<i>серпень</i>	Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Люксембургом.
<i>31 серпня</i>	Прийняття конгресом США «Закону про нейтралітет».
<i>3 жовтня - травень, 1936р.</i>	Війна фашистської Італії проти Ефіопії.
<i>11 жовтня</i>	Прийняття Лігою Націй рішення про економічні і фінансові санкції проти Італії у зв'язку із вторгненням італійських військ до Ефіопії.
<i>9 грудня – 25 березня, 1936 р.</i>	Міжнародна морська конференція в Лондоні
<i>9 грудня</i>	Підписання англо-французької угоди про розчленування Ефіопії («договір Хор – Лаваль»).

1936

<i>7 березня</i>	Захоплення німецькими військами Рейнської демілітаризованої зони і денонсація Локарнського договору з Німеччиною.
<i>12 березня</i>	Підписання протоколу про взаємну допомогу між СРСР та МНР.
<i>20 липня</i>	Підписання на конференції в Монтьрьо Конвенції про режим Чорноморських проток
<i>26 серпня</i>	Англо-єгипетський договір про союз і збереження англійських військ в Єгипті.
<i>3 - 6 вересня</i>	Міжнародний конгрес миру в Брюсселі
<i>9 вересня</i>	Підписання міжнародної угоди про невтручання в громадянську війну в Іспанії. Створення міжнародного комітету по «невтручанню». Парафування франко-

- сирійського договору про припинення дії мандату.
- 25 жовтня* Підписання в Берліні італо-німецької угоди про розподіл сфер економічної експансії на Балканах і в Дунайському басейні, про спільну боротьбу проти Іспанської республіки і про визнання захоплення Ефіопії Італією. Оформлення вісі «Берлін – Рим».
- 13 листопада* Підписання франко-ліванського договору про припинення дії мандату.
- 25 листопада* Підписання Німеччиною та Японією «антикомінтернівського пакту».

1937

- січень* Англо-італійська «джентельменська угода».
- 8 січня* Прийняття конгресом США резолюції про ембарго на постачання зброї та військових матеріалів до Іспанії.
- 24 січня* Підписання в Белграді договору «Про вічну дружбу» між Болгарією та Югославією.
- 20 березня* Підписання таємної угоди про співпрацю між іспанськими заколотниками та Німеччиною.
- 25 березня* Підписання італо-югославського договору про нейтралітет.
- 14 червня* Проголошення Ірландією суверенною державою Ейре
- 7 липня* Напад Японії на Китай. Початок японо-китайської війни
- 8 липня* Підписання Туреччиною, Іраном, Іраком та Афганістаном Саадбадського пакту
- 21 серпня* Підписання радянсько-китайського договору про ненапад
- 10 - 14 вересня* Ніонська міжнародна конференція, присвячена свободі мореплавства і заходам боротьби проти піратських дій субмарин фашистських держав.

<i>3 - 24 листопада</i>	Брюссельська міжнародна конференція з питань відновлення миру на Далекому Сході
<i>6 листопада</i>	Приєднання Італії до «антикомінтернівського пакту».
<i>грудень</i>	Вихід Італії з Ліги Націй

1938

<i>12 березня</i>	Окупація Австрії фашистською Німеччиною (т.зв. «аншлюсс Австрії»).
<i>16 квітня</i>	Підписання англо-італійської «джентельменської угоди» про вивід італійських «волонтерів» із Іспанії після завершення громадянської війни.
<i>17 березня</i>	Народний комісар іноземних справ М.М. Литвинов зробив заяву про те, що СРСР готовий надати допомогу Чехословаччині в разі агресії з боку фашистської Німеччини.
<i>9 червня</i>	СРСР, Польща та Румунія підписали угоду про гарантію державних кордонів між ними.
<i>29 липня – 11 серпня</i>	Радянсько-японський військовий конфлікт біля озера Хасан
<i>19 вересня</i>	Англо-французька нота уряду Чехословаччини з пропозицією прийняти вимоги Німеччини про надання самоуправління Судетській області.
<i>29 – 30 вересня</i>	Мюнхенська конференція Великобританії, Франції, Німеччини і Італії.
<i>30 вересня</i>	Підписання англо-німецької декларації про ненапад і про мирне врегулювання спірних питань.
<i>2 листопада</i>	Захоплення Угорщиною частини Словачії та Закарпатської України.
<i>3 листопада</i>	Проголошення японським урядом «нового порядку в Східній Азії».

<i>6 грудня</i>	Підписання франко-німецької декларації про ненапад і про мирне врегулювання спірних питань.
	1939
<i>24 лютого</i>	Приєднання Угорщини до т.зв. «антикомінтернівського пакту». СРСР припиняє з нею дипломатичні відносини
<i>27 лютого</i>	Визнання Великобританією та Францією уряду генерала Франко і розірвання ними дипломатичних відносин із республіканським урядом Іспанії.
<i>15 березня</i>	Окупація Чехії німецькими військами.
<i>19 березня</i>	Уряд СРСР публікує ноту Німеччині, в якій заявляє про невизнання з боку СРСР німецької окупації частини території Чехословаччини.
<i>21 березня</i>	Ультимативна вимога Німеччини до польського уряду з вимогою про передачу їй Гданська (Данцига).
<i>22 березня</i>	Окупація Клайпеди німецькими військами
<i>23 березня</i>	Укладення німецько-румунського економічного договору.
<i>7 квітня</i>	Захоплення Албанії Італією
<i>28 квітня</i>	Денонсація Німеччиною договору про ненапад з Польщею та морської угоди з Англією.
<i>11 травня – 31 серпня</i>	Напад Японії на територію Монгольської Народної Республіки в районі р. Халхін-Гол. Радянські війська спільно з частинами монгольської армії завдали поразку японським військам.
<i>13 - 14 травня</i>	Міжнародна конференція захисту миру, демократії та людської гідності в Парижі.
<i>19 травня</i>	Підписання франко-польського договору про військовий союз.
<i>22 травня</i>	Підписання німецько-італійського договору про військову та військово-господарську співпрацю

	(«Стальний пакт»). Японія приєднується до угоди Німеччини та Італії («Стальний пакт»).
<i>червень - серпень</i>	Англо-німецькі таємні переговори в Лондоні.
<i>30 червня</i>	Затвердження Радою армії і флоту США планів військової допомоги Англії та Франції в разі війни («плани Рейнбоу»).
<i>1 липня</i>	Прийняття конгресом США поправок до Закону про нейтралітет.
<i>2 липня</i>	Підписання англо-японського договору про визнання Англією «особливих потреб» Японії в Китаї (угода Аріта - Крейгі).
<i>27 липня</i>	Денонсація японо-американської угоди 1911р.
<i>23 серпня</i>	«Радянсько-німецький» Договір про ненапад строком на 10 років. В західній історіографії він відомий як «пакт Молотова-Ріббентропа». Договір, поряд з відкритою частиною, містив низку таємних статей про майбутні кордони та сфери впливу обох країн.
<i>25 серпня</i>	Підписання англо-польського договору про взаємну допомогу.
<i>26 вересня</i>	Надання югославським урядом автономії Хорватії.
<i>1 вересня</i>	Напад фашистської Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни
<i>3 вересня</i>	Оголошення Англією, Францією та Індією війни Німеччині.
<i>4 вересня</i>	Заява японського уряду про невтручання Японії у європейську війну.
<i>5 вересня</i>	Заява уряду США про нейтралітет США у війні
<i>7 вересня</i>	Оголошення Афганістаном нейтралітету у війні
<i>10 вересня</i>	Оголошення Канадою війни Німеччині
<i>12 вересня</i>	Перше засідання Верховної військової ради союзників в

- Абвілі.
- 15 вересня* СРСР та Японія укладають договір про взаємне визнання кордонів МНР.
- 17 вересня* У відповідності із таємними статтями Договору про ненапад СРСР починає введення військ на територію Польщі. Одночасно уряд СРСР розповсюджує ноту із заявою про продовження політики нейтралітету з усіма країнам, пов'язаними із Радянським Союзом дипломатичними відносинами.
- 19 вересня* Частини радянської армії захоплюють Вільнюс, а радянські кораблі блокують узбережжя Естонії.
- 22 вересня* У Брест-Литовську відбувся спільний парад радянських та німецьких військ, який знаменував завершення операції по розгрому Польщі.
- 23 вересня – 3 жовтня* Перша консультативна нарада міністрів іноземних справ американських держав у Панамі.
- 28 вересня* Підписання радянсько-німецького Договору про дружбу та кордони між СРСР та Німеччиною.
- 29 вересня* СРСР та Естонія підписують угоду про взаємну співпрацю. Згідно угоди радянська сторона отримує право на утримання в Естонії військових баз та введення обмеженого воїнського контингенту». Аналогічну угоду підписано 5 жовтня між СРСР та Латвією, а 10 жовтня - між СРСР та Литвою
- 2 жовтня* Рішення Панамериканської конференції про встановлення 300-мильної зони безпеки вдовж Американського узбережжя (Панамська декларація).
- 8 - 12 жовтня* Декрети німецького уряду про ліквідацію Польської держави, приєднання до Німеччини західних воєводств Польщі і створення «генерал-губернаторства

- окупованих польських областей» з решти земель країни.
- 19 жовтня* Підписання англо-франко-турецького союзного договору.
- листопад* Візит до Лондону прем'єр-міністрів домініонів для координації військових зусиль Великобританії
- 4 листопада* Прийняття США поправки до Закону про нейтралітет, за якою дозволено продаж воюючим країнам зброї та військових матеріалів.
- 30 листопада* Радянські війська перетинають кордон з Фінляндією. Початок радянсько-фінської війни. Військовим діям передували переговори, які велися з весни 1938 р.
- 13 грудня* Ліга Націй оголошує СРСР країною-агресором, а 14 грудня виключає СРСР з Ліги Націй.

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 1939 – 1945 РОКІВ

ГІТЛЕР (справжнє прізвище – **ШИКЛЬГРУБЕР**) **АДОЛЬФ** (20.04.1889, Браунау-ам-Інн – 30.04.1945, Берлін), німецький державний діяч, лідер німецької нацистської (Націонал-соціалістичної) партії, глава німецької держави (1933 – 1945 – фюрер і канцлер Третього рейху).

Виходець з селянської сім'ї, австрієць за походженням. У вересні 1907 Г. перебирається до Відня, де двічі безуспішно вступає до Віденської академії образотворчих мистецтв. Живе випадковими заробітками. Роки перебування у Відні (1907 – 1913) Г. пізніше розглядатиме як найбільш повчальні у його житті. З початком Першої світової війни вступає добровольцем до німецької армії. Був двічі поранений, дослужився до єфрейтора. За хоробрість нагороджений «Залізним хрестом» першого і другого класу.

12 вересня 1919 року вступив до Німецької робітничої партії під номером 55, а згодом під номером 7 став членом її виконавчого комітету. В наступні два роки Г. змінив назву партії на Націонал-соціалістичну німецьку робітничу (НСДАП), що сповідувала войовничий расизм, антисемітизм, несприйняття ліберальної демократії й «вождизм». Вночі проти 8 листопада 1923 року у мюнхенському пивному барі «Бюргербрайкеллер» проголосив початок «національної революції». Але «пивний заколот» провалився. Г. було засуджено до п'яти років ув'язнення, однак вийшов з Ландсбергської в'язниці раніше ніж через рік. У в'язниці написав книгу під назвою «Моя боротьба», що розійшлася мільйонними накладами і зробила Г. багатою людиною. У 1920-х роках Г. приймає рішення прийти до влади законним шляхом. Він реорганізовує

партію і починає активну політичну діяльність. На президентських виборах 1932 року зібрав більше 30% голосів.

30 січня 1933 року Г. було проголошено канцлером Німеччини, а після смерті президента Гінденбурга у серпні 1934 року він оголошує себе фюрером німецької нації. Посівши посаду канцлера, починає поводити агресивну зовнішню політику і готується до війни. У березні 1938 року здійснює аншлюс Австрії. У 1938 році почав так зване «визволення» судетських німців у Чехословаччині, що завершилося «Мюнхенською угодою» (вересень 1938 р.).

1 вересня 1939 року Г. розв'язав Другу світову війну, яка закінчилася для Німеччини повним провалом. 30 квітня 1945 року наклав на себе руки.

ДАЛАДЬС ЕДУАРД (18.06.1884, Карпантра, департамент Воклюз, Франція – 10.10.1970, Париж), французький громадсько-політичний і державний діяч.

Закінчив Ліонський університет, за фахом – викладач історії та географії. Учасник Першої світової війни.

Один з лідерів партії радикальних соціалістів. Протягом 1924 – 1940 років обіймав різні посади в уряді Франції. У січні 1933 – лютому 1934 рр. – прем'єр-міністр. Подав у відставку після спроби фашистського замаху в Парижі.

У квітні 1938 року Д. знову отримав прем'єрський портфель, який поєднував з виконанням обов'язків військового міністра водночас у 1939 – 1940 рр. – міністр закордонних справ.

У вересні 1938 року Д. підписав Мюнхенську угоду і франко-німецьку декларацію.

Після окупації Франції був арештований «урядом Віші», згодом інтернований німецькою владою. Визволений військами союзників у 1945 р.

У 1946 – 1958 роках обирався депутатом Національних зборів. У 1956 – 1958 рр. – лідер фракції радикалів й радикал-соціалістів у Національних зборах. 1957 – 1958 р. – голова партії радикалів. Виступав проти колоніальних воєн Франції й створення Європейського оборонного співтовариства. Виступав проти запровадження Шарлем де Голлем конституції 5-ї Республіки. У 1958 відійшов від політичної діяльності.

Помер у Парижі 10 вересня 1970 року.

ЛИТВИНОВ МАКСИМ МАКСИМОВИЧ (справжні ім'я та прізвище – **Мєєр-Генох Мовшевич Валлах**), (05.07.1876, Білосток Гродненської губ. – сучасна Польща – 31.12.1951, Москва) – радянський партійний і державний діяч, дипломат. В історію дипломатії увійшов під прізвищем «Литвинов». Брав активну участь у діяльності РСДРП. Після арешту в 1901 р. за підпільну діяльність втік разом із соратниками з Лук'янівської в'язниці (Київ), перебував за кордоном, де збирав кошти для більшовиків, нелегально переправляв зброю до Росії, брав участь у діяльності міжнародних соціалістичних конгресів. Був одружений із англійкою, яка зберігала своє британське підданство. Власне дипломатична кар'єра **Л.** розпочалася після Жовтневого перевороту у Росії. Оскільки **Л.** на той час перебував у Лондоні, його у січні 1918 р. було призначено повноважним представником РРФСР у Великій Британії, проте британський уряд так і не визнав **Л.** офіційним уповноваженим, хоча погодився підтримувати відносини із радянським представником де-факто. **Л.** створив у Лондоні «Руське Народне посольство», «Руське Народне консульство» і почав інформувати Наркомат іноземних справ (НКІС) у Москві про події у Великій Британії, давав інтерв'ю газетам. Після розкриття влітку 1918 р. у Москві т. зв. змови послів, де провідну роль відігравав британський дипломат, британське керівництво вирішило «обміняти» свого заарештованого посла на взятого у заручники у відповідь **Л.** Після повернення у Росію **Л.** відразу ж було призначено дипломатом у

Швецію, де він працював над розвитком двосторонніх контактів аж до приєднання Швеції до економічної блокади Росії, яку встановили країни Антанти. Із кінця 1919 р. був головою радянської делегації у Данії, де вів переговори про обмін військовополоненими. У 1920 р. уклав подібні договори із Італією, Францією, Швейцарією, Австрією. Після повернення у Росію призначений повпредом у Естонії, де на нього одночасно було покладено і функції торгпреда. Із травня 1921 р. Л. призначено заступником наркома іноземних справ, але він фактично і очолював це відомство через значну відсутність свого керівника – Г. Чічеріна. У відомстві Л. відповідав за розробку «західноєвропейського вектора» зовнішньої політики РРФСР (згодом СРСР), враховуючи його тривалий досвід перебування у еміграції. Багато зусиль Л. доклав до політичного визнання СРСР на міжнародній арені. Брав участь у роботі радянської делегації на Генуезькій конференції (1922 р.), очолював радянську делегацію на міжнародній економічній конференції у Гаазі. Л. вважав, що для зміцнення свого авторитету СРСР має не тільки розбудовувати двосторонні відносини (у першу чергу із провідними західними державами – Великою Британією, Францією, США), але й брати активну участь у міжнародних конференціях і пактах. Багато уваги приділив питанням миру та роззброєння, сприяв підписанню СРСР та сусідніми державами протоколу від 09.02.1929 р. про дострокове набуття чинності «Пакту Бріана-Келлога» про запобігання війни як знаряддя національної політики. Із липня 1930 р. Л. очолив зовнішньополітичне відомство СРСР. Його розрахунки на швидке зближення із Великою Британією не виправдалися, проте важливо, що вона не протидіяла зближенню СРСР з іншими країнами. У листопаді 1932 р. СРСР уклав договір про ненапад із Францією, подібні договори укладено із Польщею та іншими країнами Східної Європи. Успішними, хоча і важкими, були переговори Л. із президентом США Ф. Д. Рузвельтом про встановлення дипломатичних відносин (листопад 1933 р.), у результаті яких Л. налагодив добрі особисті

контакти як із самим президентом, так і з іншими впливовими представниками американської адміністрації. Із 1933 р., коли СРСР став членом Ліги Націй, Л. активно використовував її трибуну для зміцнення міжнародно-політичних позицій Радянського Союзу, наголошуючи на потребі дотримання миру у Європі, а із др. пол. 1930-х рр. закликаючи до колективних дій проти агресора. Події початку 1939 р. позначилися на зміні зовнішньополітичних пріоритетів СРСР, свідченням чого стало і усунення з посади Л. у травні 1939 р. Втім, напад Німеччини у червні 1941 р. поставив перед СРСР проблему пошуку союзників. Тоді про себе «нагадав» Л. У листопаді 1941 р. його призначено послом СРСР у США, і одночасно він став заступником наркома закордонних справ. Л. доклав багато зусиль для активізації листування між Ф. Д. Рузвельтом та Й. Сталіним. За дорученням радянського уряду 01.01.1942 р. Л. від імені СРСР підписав у Вашингтоні «Декларацію 26 держав», яка стала важливим кроком на шляху створення ООН. У США Л. займався питаннями відправки військових вантажів до СРСР, отриманням кредитів та розміщенням радянських військових замовлень на підприємствах США. Він сприяв активізації латиноамериканського вектору зовнішньої політики СРСР, зокрема, підписав угоду про встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Кубою у жовтні 1942 р. Проте із головним завданням, яке покладало на нього керівництво Радянського Союзу – схилити президента США до якнайшвидшого відкриття Другого фронту у Європі, – Л. так і не впорався, що викликало роздратування у Москві. Влітку 1943 р. Л. повернувся до СРСР і до кінця війни виконував функції заступника наркома закордонних справ: складав ноти, очолював Комісію із питань укладення мирних договорів та повоєнного улаштування світу, брав участь у роботі Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії у 1943 р. У липні 1946 р. Л. подав у відставку.

МОЛОТОВ (справжнє прізвище **СКРЯБІН**) **В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ** (25.02.1890, с. Кукарка В'ятської губернії – 08.11.1986,

Москва) – радянський громадсько-політичний і державний діяч, дипломат. Народився в сім'ї службовця. Закінчив Казанське реальне училище, навчався на економічному відділенні Петербурзького політехнічного інституту. В 1906 р. вступив до лав РСДРП. Після Лютневої революції 1917 р. став членом редколегії «Правди» та виконкомом Петроградської Ради. У 1920-ті роки активно підтримує Сталіна у боротьбі проти Л. Д. Троцького, Г. Є. Зінов'єва, Л. Б. Каменева. З 1928 року **М.** – член Політбюро. В 1930 р. був призначений на посаду Голови РНК, керував створенням радянської промисловості. На початку 1930-х років часто виїздить у різні куточки країни як надзвичайний уповноважений під час хлібозаготівель, проводить численні репресії. Бере активну участь в організації «великого терору» 1937 – 1938 рр. З 1939 року **М.**, залишаючись головою уряду, був призначений наркомом закордонних справ. У серпні 1939 р. підписав радянсько-німецький пакт про ненапад («пакт Молотова – Ріббентропа»). Під час війни виконує обов'язки заступника ДКО (Державного комітету оборони), бере участь у роботі Тегеранської (1943 р.), Ялтинської і Потсдамської (1945 р.) конференцій. У 1949 р. **М.** було усунуто з посади міністра закордонних справ. У березні 1953 року (після смерті Сталіна) знову призначено міністром закордонних справ. Підтримав М. С. Хрущова у рішенні про арешт Л. П. Берії та усунення з посади Голови Ради Міністрів СРСР Г. М. Маленкова. Після засудження «культу особи» Сталіна на XX з'їзді КПРС **М.** у 1956 році був звільнений від обов'язків міністра закордонних справ. У тому ж році очолив «антипартійну групу» у боротьбі проти М. С. Хрущова, проте зазнав поразки. В 1957 р. призначений послом СРСР у Монголії. В 1960 – 1962 рр. працював у Відні у штаб-квартирі радянського представництва в агенції ООН з ядерної енергії. Після критики проекту нової Програми КПРС знятий з посади і виключений у 1962 р. з партії, у 1963 р. – відправлений на пенсію. В 1984 р. **М.** відновлений у лавах КПРС. Помер у 1986 році і похований на Новодівичому цвинтарі в Москві.

МУССОЛІНІ БЕНІТО (Амількаре Андреа) (29.07.1883, Форлі, Італія – 28.04.1945, Данго, Італія) – ідеолог італійського фашизму, лідер італійської фашистської партії, глава уряду Італії у 1922 – 1943 рр. та маріонеткової Республіки Сало у 1943 – 1945 рр.

Народився у родині сільського коваля. На початку ХХ ст. деякий час перебував у трудовій еміграції у Швейцарії. Політичну кар'єру розпочав у лавах Італійської соціалістичної партії (ІСП), звідки був виключений у 1914 р. за агітацію щодо необхідності вступу Італії у Першу світову війну на боці країн Антанти. Маючи ораторські здібності та хист до журналістики, **М.** був деякий час редактором друкованого органу ІСП – газети «Аванті!», згодом видавав власну газету «Пополо д'Італія». У березні 1919 р. заснував організацію «Союз боротьби» («Фашио ді комбаттіменто»), що мало фашистську програму. Її гасла мали відгук серед широких суспільних верств, розчарованих наслідками Першої світової війни для Італії та втомлених бездіяльністю політичних сил, представлених у парламенті.

2 жовтня 1922 р. разом із своїми прихильниками **М.** організував багатотисячний «похід на Рим», внаслідок чого отримав посади прем'єр-міністра та міністра закордонних справ і став фактичним правителем Італії.. У 1922 – 1943 рр. розбудував модель корпоративної фашистської держави, заснованої на принципах етатизму, автаркії, обмеження демократичних прав і свобод. У зовнішній політиці бачив шлях звеличення Італії через активні загарбницькі дії. **М.** розв'язав військову кампанію проти Ефіопії у 1935 р., підтримав заколот генерала Ф. Франко в Іспанії. У реалізації своєї зовнішньої політики **М.** спирався на дружні відносини із нацистською Німеччиною. Цьому сприяв помпезний візит **М.** до Німеччини у вересні 1937 р. і підписаний у листопаді того ж року «Антикомінтернівський пакт». Був одним з ініціаторів Мюнхенської зустрічі тодішніх лідерів провідних європейських держав, де вирішувалася

доля Чехословаччини. З'ясувавши реальні позиції сторін, М. скористався тогочасною міжнародно-політичною обстановкою для окупації Албанії у 1939 р. Подальшому поглибленню італійсько-німецького співробітництва сприяло підписання у травні 1939 р. «Сталевого пакту». Із початком агресії Німеччини проти Польщі 1 вересня 1939 р. і вступом у війну Великої Британії та Франції, Італія тимчасово утрималася від участі у військових діях на боці свого союзника – Німеччини, і лише у червні 1940 р. вступила у конфлікт, розпочавши військові дії проти Франції. Однак, «французька кампанія» виявилася провальною для італійців. Такими ж невдалими були дії італійських військ у Греції (жовтень 1940 р.) та у Північній Африці (у 1940 – 1943 рр.).

Внаслідок військових поразок ситуація в Італії стрімко погіршувалася, в країні ширилися антиурядові настрої. У цій ситуації група заколотників із оточення монарха Віктора-Еммануїла III та маршала П. Бадольо переконала короля в доцільності усунення М. від влади, що і сталося 25 липня 1943 р. М., якого взяли під варту, перевезли подальше від столиці, що пізніше полегшило виконання добре спланованої операції по його звільненню, яку за наказом А. Гітлера здійснив О. Скорцені. Як свідчать тогочасні документи, сам А. Гітлер болісно переживав арешт М., якого він шанував і вважав своїм ідейним натхненником. У вересні 1943 р. за підтримки Німеччини було проголошено про створення у Північній Італії (Ломбардія) Італійської соціальної республіки (ІСР), або Республіки Сало, як стали її називати за місцем розташування. ІСР була під повним контролем німців, на неї покладалися завдання по забезпеченню німецьких комунікацій у Італії, де тривали бойові дії із військами антигітлерівської коаліції. Сам М. практично не втручався в управління ІСР. ІСР не була визнана за кордоном. Наприкінці квітня 1945 р. переодягненого М. випадково захопили італійські партизани в одній із німецьких вантажівок і стратили.

РІББЕНТРОП ІОАХІМ (30.04.1893, Везель, Німеччина – 16.10.1946, Нюрнберг), німецький громадсько-політичний, державний діяч, міністр закордонних справ нацистської Німеччини, радник А. Гітлера з питань зовнішньої політики.

До Першої світової війни **Р.** працював у Великій Британії, США і Канаді комерційним представником одного невеликого підприємства, що торгувало вином. З початком війни повернувся до Німеччини і добровольцем пішов на фронт. У 1919 р. як перекладач і ад'ютант генерала Секта взяв участь у Паризькій мирній конференції. По закінченню війни займався комерційною діяльністю, став успішним бізнесменом. З 1930 року в його будинку частими гостями були А. Гітлер, Г. Геринг, Г. Гімmlер та інші нацистські керівники.

1 травня 1932 р. **Р.** вступив до лав НСДАП і отримав звання штандартенфюрера СС. Восени 1934 р. Гітлер доручив **Р.** підготувати ґрунт для німецько-японської співпраці і надав йому ранг «уповноваженого із зовнішньополітичних питань при штабі заступника фюрера Рудольфа Гесса» та надзвичайного і повноважного посла Третього рейху. У серпні 1936 р. **Р.** був призначений німецьким послом у Великій Британії, а 4 лютого 1938 р. – міністром закордонних справ Третього рейху. З цього часу він відіграє важливу роль у втіленні в життя планів Гітлера. Не було жодної акції, у підготовці якої дипломатичними методами не брав би участі **Р.** Очолюване ним відомство зіграло негативну роль у знищенні євреїв на території окупованих Німеччиною країн. Відзначався особливою жорсткістю до військовополонених, 14 червня 1945 року був заарештований та постав перед судом Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі як головний військовий злочинець. Визнаний винним у злочинах проти миру, людства та воєнних злочинах і засуджений до страти через повішення. Вирок виконаний 16 жовтня 1946 року.

РУЗВЕЛЬТ ФРАНКЛІН ДЕЛАНО (30.01.1882, Гайд-Парк, США – 12.04.1945, Уорм-Спрінг, США) державний діяч США, 32-й президент Сполучених Штатів Америки з 1933 по 1945 роки (4 рази обирався на цю посаду). Народився в заможній сім'ї землевласника.

Закінчив Гарвардський (1904) і Колумбійський (1907) університети. У 1907 – 1910 рр. – юрист фірми «Картер Ледьярд енд Мілберн». У 1910 р. обраний до сенату штату Нью-Йорк від Демократичної партії. З 1913 до 1920 – державний секретар міністерства військово-морського флоту. У серпні 1921 р. **Р.** захворів на поліомієліт, внаслідок чого на все життя втратив здатність вільно пересуватися. Попри хворобу у 1928 році був обраний губернатором штату Нью-Йорк. Пробув на цій посаді два терміни.

У 1932 році **Р.** обрано президентом США від Демократичної партії. У ході виборчої кампанії виклав основні ідеї соціально-економічних перетворень, що отримали назву «новий курс». В 1935 році **Р.** провів важливі реформи у галузі праці, соціального забезпечення, податкової системи, банківської справи тощо. 1936 року обраний президентом США на другий термін. Попри деякі протиріччя у своїй політиці, зумів зберегти підтримку більшості виборців. Переобраний на посаду президента втретє у 1940 та вчетверте – у 1944 р. Таким чином, **Р.** став першим із президентів США, який обирався на цю посаду більше двох термінів поспіль.

У зовнішній політиці **Р.** виявив себе як реалістично мислячий державний діяч. У листопаді 1933 року встановив дипломатичні відносини з СРСР, засуджував агресивну політику Німеччини, Італії та Японії. Під час Другої світової війни виступав за надання допомоги воюючим з Німеччиною країнами. Після вступу США у війну (грудень 1941 р.) став одним з фундаторів антигітлерівської коаліції.

Приділяв особливу увагу питанням післявоєнного мирного врегулювання. Він вперше під час Квебекської конференції (1943 р.) виклав свій проект створення міжнародної організації і відповідальності великих країн за збереження миру. Зробив значний внесок в ухвалення

історичних рішень під час роботи Кримської (Ялтинської) конференції 1945 р.

Помер 12 квітня 1945 р., похований у Гайд-Парку. Американці традиційно ставлять його в один ряд із найвидатнішими президентами США – Дж. Вашингтоном, Т. Джефферсоном і А. Лінкольном.

СТАЛІН (справжнє прізвище **ДЖУГАШВІЛІ**) **ЙОСИП ВІССАРІОНОВИЧ** (09(21).12.1879, Горі Тифліської губернії, сучасна Грузія – 05.03.1953, Москва), радянський державний і партійний діяч. Член РСДРП з 1898 року, член ЦК РСДРП (б) з 1912 р., член Політбюро ЦК РСДРП (б) у жовтні 1917 та з березня 1919 р., член Оргбюро ЦК партії більшовиків з березня 1919 по жовтень 1952 рр., Генеральний секретар ЦК більшовицької партії з 3 квітня 1922 року.

У 1894 р. закінчив Горійське духовне училище, навчався у Тифліській семінарії (у 1899 р. виключений за революційну діяльність). З 1902 по 1913 рр. шість разів був заарештований, засланий. Після 1903 р. С. приєднався до більшовиків. У 1907 р. один з організаторів і керівників Бакінського комітету РСДРП. У 1912 році стає членом Російського бюро ЦК РСДРП. Член редколегії газети «Правда» з 1917 року. З 1917 по 1922 рр. – нарком у справах національностей, одночасно у 1919 – 1922 рр. – нарком державного контролю, керівник РСІ. З 1918 року – член Революційно-Військової Ради Республіки.

У 1920-х рр., використовуючи партійний апарат, С. очолив партію та встановив у країні авторитарний політичний режим, проводив форсовану індустріалізацію держави і насильницьку колективізацію. У 1920-ті – 1930-ті рр. С. знищував реальних суперників, що вилилось у масовий терор. Проводив зовнішню політику, що була спрямована на пом'якшення конфліктів з нацистською Німеччиною (радянсько-німецькі договори 1939 року).

З 1941 року С. займає посаду Голови РНК СРСР, а в роки війни (1941 – 1945) – Голови Державного комітету оборони та Верховного Головокомандувача. 1941 – 1947 – нарком оборони СРСР, міністр Збройних сил СРСР. У роки війни пішов на створення антигітлерівської коаліції з Великою Британією і США, по закінченні війни вступає у протистояння із західним світом (Холодна війна).

Депутат Верховної Ради СРСР 1 – 3 скликань. Герой Соціалістичної Праці (1939 р.), Герой Радянського Союзу (1945 р.), Генераліссімус Радянського Союзу (1945 р.). Помер 5 березня 1953 року.

Після смерті, на XX з'їзді КПРС (1956 р.), був різко розкритикований М. С. Хрущовим за так званий культ особи.

ФРАНКО ФРАНСІСКО (Франсіско Пауліно Ерменехільдо Франко-і-Баамонде), (04.12.1892, Ель-Ферроль, Іспанія – 20.11.1975, Мадрид) – іспанський військовий і державний діяч, диктатор («каудільо») Іспанії у 1939 – 1975 рр., генераліссімус, вождь Іспанської фаланги (1937 – 1975 рр.). Походив із родини чиновників військово-морського відомства. У 1904 р. **Ф.** вступив у місцеву Військово-морську школу, закінчив Військову академію у Толедо (1910 р.). Почав військову службу у Марокко, був відзначений за бойові заслуги під час кількох військових операцій. **Ф.** доклав зусиль до створення Іноземного легіону. У 1923 р., маючи звання підполковника, став командувачем іноземного легіону добровольців «Терсіо». З 1927 р. **Ф.** – начальник Вищої військової академії Генштабу. Проголошення в Іспанії Республіки (1931 р.) перервало блискучу військову кар'єру **Ф.**, його понизили у ранзі. **Ф.** залишився палким монархістом (на його весіллі у 1923 р. був присутній король Альфонс XIII). Після перемоги Народного Фронту (1936 р.) **Ф.** став провідником антиурядової змови. У липні 1936 р. у Марокко розпочався заколот, який переріс у громадянську війну в Іспанії 1936 – 1939 рр. **Ф.** звернувся за допомогою до фашистської Німеччини та Італії, що призвело до інтернаціоналізації конфлікту, і,

врешті, до поразки Республіканської Іспанії. Декретом від 8 серпня 1939 р. було підтверджено необмежені повноваження **Ф.** у виконавчій, законодавчій і судовій сферах. Його було проголошено пожиттєвим главою іспанської держави. Незважаючи на співробітництво з А. Гітлера та Б. Муссоліні у боротьбі за владу, **Ф.** на початку Другої світової війни все-таки підписав «Декрет про нейтралітет» (4 вересня 1939 р.), якого Іспанія дотримувалася до кінця війни. Неодноразові зустрічі із фашистськими лідерами із метою схилити Іспанію до участі у війні були майже безрезультатними: Іспанія обмежилася лише відправкою на німецько-радянський фронт т. зв. блакитної дивізії. По війні Іспанію не було прийнято до лав ООН, і саме міжнародна ізоляція підштовхнула **Ф.** до деякого реформування режиму. 26 липня 1947 р. **Ф.** підписав «Закон про успадкування посади голови держави», який проголошував Іспанію монархією, втім главою держави пожиттєво залишався сам **Ф.**, а от майбутнім королем мав стати онук Альфонса XIII – принц Хуан Карлос де Бурбон (Хуан Карлос I). З прийняттям до ООН у 1955 р. було подолано ізоляцію Іспанії, активізувалася її співпраця з іншими країнами Західної Європи та США. У 1964 р. пішов на поступки опозиції й запровадив порівняти ліберальну конституцію, а 1969 р. призначив своїм наступником майбутнього короля Іспанії Хуана Карлоса I.

ХІРОХІТО (29.04.1901, Токіо – 7.01.1989, Токіо) – 124-й імператор Японії, полковник армії та капітан флоту (1926 р.). Отримав домашнє виховання у родині Кавамура, згодом закінчив лицей Гакусюїн. Першим із членів японської імператорської родини здійснив тривалу ознайомчу поїздку країнами Європи, відвідавши Велику Британію, Францію, Бельгію, Нідерланди та Італію. Із грудня 1926 р. і до своєї смерті – імператор Японії. За діючою до 1945 р. «Конституцією Мейдзі» (1889 р.) мав абсолютну владу – виконавчу, законодавчу, судову, військову, сакральну (був главою культу – сінто), мав статус «священної та недоторканої особи». Хоча за

традицією імператор Японії повинен був головувати на усіх засіданнях Кабінету міністрів, однак у дебатах він участі не брав, а лише затверджував ухвалені кабінетом рішення. При імператорі діяв і специфічний дорадчий орган – генро, до якого входили відставні високопосадовці та придворні. Таким чином, за **Х.** зберігалось лише загальне керівництво Японією. Під час Другої світової війни **Х.** – головнокомандувач збройних сил Японії, очолював Ставку. **Х.** ухвалив рішення про початок військових дій проти США на Тихому океані, він же погодився і на безумовну капітуляцію Японії у Другій світовій війні, проте у підписанні «Акту» участі не брав. Єдиною умовою японської сторони було збереження союзниками інституту монархії у Японії. **Х.** перший у японській історії виступив із радіозверненням до японського народу незадовго до підписання «Акту про капітуляцію» (14 серпня 1945 р.), у якому йшлося про необхідність припинити війну. По війні інститут японської монархії було дещо демократизовано: за Конституцією 1947 р. статус імператора визначався як «символ держави та єдності народу», а сам імператор відмовився од свого «божественного походження».

ЧЕМБЕРЛЕН НЕВІЛЛ (18.03.1869, Бермінгем – 9.11.1940, маєток Хекфілд-Хаус, Одихенм, графство Гемпшир, Велика Британія), британський державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії у 1937 – 1940 роках, один із лідерів Консервативної партії.

Отримав привілейовану освіту, займався підприємницькою діяльністю. У 1915 – 1916 роках **Ч.** – лорд-мер Бірмінгема. 3 грудня 1918 року – член парламенту, обраний від ліберал-юніоністської партії.

У 1922 – 1937 роках **Ч.** працював на різних посадах в уряді. У 1930-1931 роках – голова Консервативної партії У 1937 – 1940 роках обіймав посаду прем'єр-міністра. Відомий як один з учасників підписання Мюнхенської угоди 29 вересня 1938 року. Після повернення до Лондона заявив, що «привіз мир для цілого покоління». Після окупації нацистською

Німеччиною залишків території Чехії в березні 1939 р. спробував не допустити розширення німецької агресії шляхом надання Польщі гарантій територіальної цілісності. Невдачею завершилася спроба попередити політичне зближення між нацистською Німеччиною та СРСР шляхом свідомого затягування Московських англійсько-радянсько-французьких переговорів 1939 р. після початку німецької агресії проти Польщі був змушений оголосити війну Німеччині 3 вересня 1939 р. Надавав активну підтримку Фінляндії під час радянсько-фінляндської війни 1939 – 1940 рр.

У травні 1940 року внаслідок провалу свого зовнішньополітичного курсу змушений залишити посаду прем'єра.

Помер 9 листопада 1940 року.

ЧІАНО ГАЛЕАЦЦО (18.03.1903, Ліворно, Італія – 11.01.1944, Верона), граф, італійський державний діяч і дипломат. Походив із знатного роду Кортелаццо.

Отримав юридичну освіту. Закінчив Римський університет (1925 р.). Після нетривалої журналістської кар'єри поступив на дипломатичну службу, працював аташе у Ріо-де-Жанейро. 24 квітня 1930 року **Ч.** одружився з дочкою Беніто Муссоліні Едді, після чого його кар'єра стала більш стрімкою. У 1935 році був призначений міністром пропаганди, добровільно брав участь у агресії Італії проти Ефіопії як льотчик-бомбардувальник ескадрильї La Disperata.

9 червня 1936 року **Ч.** як «герой війни» був призначений міністром закордонних справ. 22 травня 1939 року підписав у Берліні «Сталевий пакт» про військово-політичний союз Німеччини та Італії. Був противником участі Італії у світовій війні, проте обіймав посаду керівника зовнішньополітичного відомства і після вступу Італії у Другу світову війну.

Намагався вивести Італію зі світової війни, через що втратив свою посаду міністра, був призначений послом у Ватикані. Після падіння

режиму Б. Муссоліні **Ч.** втік до Німеччини, звідки був депортований до Італійської соціальної республіки. На суді у Вероні у січні 1944 року під тиском німців засуджений до страти і 11 січня розстріляний.

УГОДА ЛІГИ НАЦІЙ

(з поправками, прийнятими в грудні 1924 р.)

Високі Сторони, що домовляються
з метою забезпечення міжнародного співробітництва та досягнення
міжнародного миру та безпеки,
беручи на себе зобов'язання не вдаватися до війни;
зобов'язуючись дотримуватися відкритих, справедливих і чесних
відносин між націями;
твердо визнаючи, що тільки міжнародне право є визначальним у
відносинах між урядами та
беручи зобов'язання щодо дотримання справедливості та
добросовісного виконання усіх договірних вимог, які впорядковують
відносини між народами,
Домовились щодо цього Договору Ліги Націй.

Стаття 1

Членами-засновниками Ліги Націй є ті із підписантів, які вказані у
Додатку цього Договору, а також інші держави, вказані в Додатку, які
підпишуть цей Договір без будь-яких обмовок, шляхом подання
Декларації, внесеної до Секретаріату упродовж трьох місяців після набуття
чинності Договору. Повідомлення про це має бути розіслане усім іншим
Членам Ліги.

Будь-яка самоврядна держава, Домініон чи Колонія, які не вказані в
Додатку, може стати Членом Ліги, якщо за це прийняття висловилися дві
третини Асамблеї, що передбачає надання нею гарантій щодо щирих
намірів дотримуватися зобов'язань та приймати такі правила, які будуть
призначені Лігою відносно її збройних, морських та повітряних сил та
озброєнь.

Кожен Член Ліги може вийти із неї, не пізніше ніж за два роки повідомивши про свій намір, що передбачає виконання ним усіх міжнародних зобов'язань та зобов'язань відповідно до цього Договору до часу свого виходу.

Стаття 2

Діяльність Ліги за цією Угодою має здійснюватися через Асамблею та Раду з постійно діючим Секретаріатом.

Стаття 3

Асамблея складається із Представників від Членів Ліги.

Асамблея має скликатися у встановлений час та у будь-який інший момент, якщо цього вимагатимуть обставини, у штаб-квартирі Ліги або в іншому місці, яке буде визначено.

На своїх зібраннях Асамблея вирішує питання, що входять до сфери повноважень Ліги, або ті, які торкаються питання загального миру.

На зібраннях Асамблеї кожен член Ліги має лише один голос, а кількість його представників має бути не більше трьох.

Стаття 4

Рада складається із Представників Гловних Союзних Держав та Держав, що приєдналися, а також із Представників від чотирьох інших Членів Ліги. Ці чотири Члени Ліги періодично призначаються Асамблеєю на свій вільний вибір. До часу першого обрання Асамблеєю Представників від чотирьох Членів Ліги представники Бельгії, Бразилії, Іспанії та Греції є Членами Ради.

За підтримки більшості в Асамблеї Рада може додатково призначити інших Членів Ліги, представництво яких у Раді відтоді буде постійним. За того ж таки схвалення може бути збільшена кількість Членів Ліги обраних Асамблеєю для представництва у Раді.

Рада має збиратися тоді, коли вимагатимуть обставини, і, щонайменше раз на рік, у штаб-квартирі Ліги або у будь-якому іншому місці, яке може бути призначено.

Рада опікується усіма питаннями, які входять у сферу діяльності Ліги, або тими, які торкаються всезагального миру.

Кожен Член Ліги, не представлений у Раді, має бути запрошеним надіслати свого Представника для участі у кожному засіданні Ради під час розгляду справ, які особливим чином зачіпають інтереси цього Члена Ліги.

Кожен Член Ліги, представлений у Раді, має лише один голос і має не більше одного Представника.

Стаття 5

Оскільки не існує по-іншому визначених цією Угодою чи положеннями діючого Договору [мається на увазі Версальського – *прим. перекл.*] норм, рішення під час кожного зібрання Асамблеї чи Ради мають бути схвалені усіма Членами Ліги, представленими на зібранні.

Усі процедурні питання на зібраннях Асамблеї чи Ради, включаючи призначення Комітетів із вивчення особливих випадків, вирішуються Асамблеєю чи Радою, а ухвали виносяться більшістю Членів Ліги, представлених на зібранні.

Перше зібрання Асамблеї та перше зібрання Ради мають бути скликані президентом Сполучених Штатів Америки.

Стаття 6

Постійний Секретаріат засідає у штаб-квартирі Ліги. Він складається із Генерального Секретаря та потрібної кількості секретарів та персоналу.

Першим Генеральним Секретарем є особа, вказана у Додатку. Надалі Генеральний Секретар призначатиметься Радою за погодженням із більшістю Асамблеї.

Секретарі та персонал Секретаріату призначається Генеральним Секретарем за погодженням із Асамблеєю.

Генеральний Секретар за посадою головує на усіх зібраннях Асамблеї та Ради.

Витрати Ліги мають бути поділені між усіма Членами Ліги у пропорціях визначених Асамблеєю.

Стаття 7

Штаб-квартирою Ліги визначається Женева.

У будь-який момент Рада може винести рішення про перенесення штаб-квартири Ліги у інше місце.

Усі посади в структурах Ліги та пов'язані із її діяльністю, включаючи Секретаріат, мають бути однаково доступними для чоловіків та жінок.

Представники від Членів Ліги та посадові особи Ліги під час виконання своїх службових обов'язків мають дипломатичні привілеї та імунітет.

Будинки та інше майно, зайняті Лігою чи її структурами, чи Представниками, під її засідання, є недоторканими.

Стаття 8

Члени Ліги визнають, що дотримання миру вимагає скорочення національних озброєнь до мінімуму, сумісного із національною безпекою, та вимушених спільних дій, відповідно до міжнародних зобов'язань.

Рада, беручи до уваги географічне розташування та обставини кожної Держави, має напрацювати плани такого скорочення для розгляду та виконання декількома Урядами. Такі плани мають переглядатися бодай кожні десять років.

Після ухвалення цих планів декількома Урядами, зафіксовані таким чином обмеження озброєнь не можуть бути збільшені без згоди Ради.

Члени Ліги визнають, що виробництво приватними підприємствами військового спорядження викликає серйозні протести. Рада має проконсультуватися яким чином можна запобігти цим зловісним проявам такого виробництва, мають бути взяті до уваги потреби тих Членів Ліги, які не спроможні виробляти військове спорядження, необхідне для дотримання їхньої безпеки.

Члени Ліги беруть на себе зобов'язання обмінюватися повною та правдивою інформацією щодо розмірів своїх озброєнь, своїх військових, морських та повітряних програм та щодо становища тих галузей своєї промисловості, які можуть бути використані для воєнних цілей.

Стаття 9

Буде утворено постійну Комісію з метою консультування Ради щодо виконання умов Статей 1 та 8 та загалом з військових, морських та повітряних питань.

Стаття 10

Члени Ліги зобов'язуються поважати та охороняти від усякої зовнішньої агресії територіальну цілісність та політичну незалежність усіх Членів Ліги. У випадку такої агресії або у випадку будь-якої загрози такої агресії Рада має вказати заходи щодо виконання цього зобов'язання.

Стаття 11

Цим оголошується, що усяка війна чи загроза війни, незалежно від того, чи зачіпає вона прямо чи опосередковано кожного із Членів Ліги, цікавитиме усю Лігу, і Ліга має вдатися до будь-яких заходів, які вважатимуться розумними та ефективними для збереження миру між народами. В разі, якщо виникне така загроза, Генеральний Секретар на вимогу будь-кого із Членів Ліги має скликати Раду.

Також оголошується що кожен Член Ліги має право дружнім чином звернути увагу Асамблеї чи Ради на будь-яку обставину, яка може торкатися міжнародних відносин і здатна порушити мир чи взаєморозуміння між націями, від якого залежить мир.

Стаття 12

Члени Ліги погоджуються, що, якщо між ними виникне суперечка, яка здатна призвести до розриву, то вони звернуться до третейського суду чи до судового арбітражу або до розгляду Радою, і вони погоджуються у жодному разі не вдаватися до війни до кінця тримісячного терміну після винесення судового рішення чи рішення Ради.

В усіх випадках, передбачених цією Статтею, рішення суддів має бути ухвалене у межах розумного терміну, і доповідь Ради має бути оприлюднена упродовж шести місяців від часу подання суперечки на розгляд.

Стаття 13

Члени Ліги погоджуються, що якщо між ними виникне суперечка, яка, на їх думку, може бути вирішена третейським судом, яка не може бути задовільно врегульована дипломатичними методами, то це питання буде передано на третейський розгляд.

Оголошуються такими, що належать до кола питань, що підлягають

третейському розгляду, суперечки, які стосуються до тлумачення будь-якого договору, питання міжнародного права, наявність будь-якого факту, який, будучи встановленим, порушував би будь-яке міжнародне зобов'язання, або обсяг і спосіб відшкодування, що має бути за таке порушення.

Третейським судом, в який передається справа, є Постійна Палата Міжнародного Суду, що створюється відповідності до статті 13 Статуту, або ж Суд, вказаний самими Сторонами або передбачений раніше укладеними ними угодами.

Члени Ліги беруть на себе зобов'язання виконувати сумлінно винесені третейськими судами ухвали і не вдаватися до війни проти Члена Ліги, який діятиме відповідно до них. У випадку невиконання судового рішення Рада пропонує заходи, які мають забезпечити його здійснення.

Стаття 14

Раді доручається підготувати проект створення Постійної Палати Міжнародного Суду і подати його Членам Ліги. Ця Палата буде займатися усіма суперечками міжнародного характеру, які Сторони визнають необхідним передати на її розгляд. Вона також даватиме консультативні висновки з усіх суперечок чи питань, які будуть внесені до неї Радою або Асамблеєю.

Стаття 15

Якщо між Членами Ліги виникне суперечка, що може спричинити розрив, і якщо ця суперечка не буде піддана третейському розгляду, передбаченому статтею 13, то Члени Ліги погоджуються передати його на розгляд Ради. Для цього достатньо, щоб один з учасників суперечки вказав на її існування Генеральному Секретареві, який зробить все необхідне для її повного розслідування і розгляду.

Учасники суперечки повинні в найкоротший термін викласти

Генеральному Секретареві сутність їх справи, надавши йому усі необхідні факти і документи. Рада, зі свого боку, може розпорядитися про їх негайну публікацію.

Рада має докласти зусиль до того, щоб забезпечити врегулювання суперечки. Якщо її зусилля є успішними, то вона публікує в тій формі, в якій визнає за необхідне, роз'яснення сутності справи, що містить встановлені факти і умови цього врегулювання.

У випадку, якщо суперечка не може бути врегульована, то Рада складає і публікує доповідь, прийняту або одноголосно, або більшістю голосів, в якій викладаються обставини суперечки, а також найбільш справедливі і найбільш відповідні до даного випадку рекомендації, запропоновані сторонам.

Будь-який Член Ліги, представлений в Раді, також має право оприлюднити факти, що стосуються до суперечки, і свої власні висновки.

Якщо доповідь Ради прийнята одноголосно, причому голоси Представників Сторін не враховуються при встановленні цієї однастайності, то Члени Ліги зобов'язуються не вдаватися до війни проти будь-якої Сторони, яка підкориться зробленим в доповіді рекомендаціям.

У тому випадку, якщо Раді не вдається досягнути прийняття її доповіді усіма її Членами, за винятком Представників Сторін суперечки, Члени Ліги залишають за собою право діяти як вони вважають за потрібне для дотримання права та справедливості.

Якщо одна з Сторін стверджує і якщо Рада визнає, що суперечка торкається питання, віднесеного міжнародним правом виключно до компетенції цієї Сторони, то Рада констатує це в доповіді, не пропонуючи проте будь-якого рішення по суті питання.

В усіх випадках, передбачених цією статтею, Рада може винести суперечку на розгляд Асамблеї. Асамблея повинна буде займатися розглядом суперечки також і на клопотання однієї із Сторін; це клопотання має бути представлено впродовж 14 днів починаючи з моменту, коли

суперечка внесена до Ради.

У всякій справі, переданій на розгляд Асамблеї, положення цієї Статті, як і Статті 12, що відносяться до дій і повноважень Ради, так само застосовуються до дій і повноважень Асамблеї. Встановлюється, що доповідь, підготовлена Асамблеєю за погодження Представників Членів Ліги, представлених в Раді, і більшості інших Членів Ліги, за винятком Представників Сторін, має ту ж силу, що і доповідь Ради, одноголосно прийнята його Членами, за винятком представників Сторін.

Стаття 16

Якщо Член Ліги вдається до війни порушуючи зобов'язання, передбачені в статтях 12, 13 або 15, то це *ipso facto*¹ розглядається як акт війни, що вчинено, проти усіх інших Членів Ліги. Останні зобов'язуються негайно розірвати з ним усі торгові або фінансові відносини, заборонити будь-які стосунки між своїми громадянами і громадянами Держави, яка порушила Статут, і припинити будь-які фінансові, торгові або особисті стосунки між громадянами цієї Держави і громадянами будь-якої іншої Держави незалежно від того, незалежно від того чи є він Членом Ліги або ні.

Обов'язком Ради у цьому випадку є рекомендувати декільком зацікавленим Урядам дієві збройні, морські та повітряні сили Членів Ліги які поодиноці сформуують єдині збройні сили, що будуть використані для захисту Членів Ліги.

Члени Ліги погоджуються, крім того, надавати один одному взаємну допомогу у прийнятті економічних і фінансових заходів, передбачених цією Статтею, щоб скоротити до мінімуму народжені нею втрати і незручності. Вони також надають один одному взаємну підтримку для

¹ Силою факту, з огляду на силу подій (лат.)

протидії будь-яким спрямованим проти них заходам, які здійснює Держава, що порушила Статут.

Вони вживають необхідні заходи для дозволу пересування їхнього територією сил будь-якого Члена Ліги, що бере участь в спільних діях з метою захисту договірних зобов'язань Ліги.

Із лав Членів Ліги може бути виключений будь-який її Член, що виявився винним в порушенні якого-небудь зобов'язання, зафіксованого Статутом. Рішення про виключення ухвалюється рештою Членів Ліги, представлених в Раді.

Стаття 17

У разі суперечки між двома державами, з яких лише одна є Членом Ліги або жодна із них не входить до неї, Держава або Держави, що не належать до Ліги, запрошуються підкоритися зобов'язанням, що лежать на її Членах, з метою врегулювання суперечки на умовах, визнаних Радою справедливими. Якщо це запрошення приймається, то застосовуються постанови статей 12-16 з дотриманням змін, як Рада вважає необхідними.

Після направлення такого запрошення Рада негайно розпочинає розслідування обставин суперечки і пропонує такі дії, які здаються їй найкращими і найбільш ефективними за обставин, що склалися.

Якщо запрошена Держава відмовиться взяти на себе зобов'язання, що накладаються на Члена Ліги з метою врегулювання суперечки, і розпочне війни проти Члена Ліги, то до неї застосовуються положення статті 16.

Якщо обидві запрошені Сторони відмовляються прийняти на себе зобов'язання, що накладаються на Члена Ліги в цілях врегулювання суперечки, то Рада може застосувати будь-які необхідні заходи і винести будь-які рекомендації, здатні запобігти бойовим діям і привести до врегулювання суперечки.

Стаття 18

Усі міжнародні договори, що укладатимуться в майбутньому кожним Членом Ліги, і міжнародні зобов'язання, що приймаються ним на себе мають бути негайно зареєстровані в Секретаріаті і опубліковані останнім в можливі найкоротші терміни. Жоден з цих міжнародних договорів і жодне з зобов'язань не набудуть чинності до тих пір, поки вони не будуть зареєстровані.

Стаття 19

Асамблея може час від часу пропонувати Членам Ліги узятися до перегляду договорів, що втратили чинність, а також міжнародних положень, дотримання яких змогло б піддати небезпеці загальний мир.

Стаття 20

Члени Ліги визнають – оскільки це стосується кожного з них, - що цим Статутом скасовуються усі зобов'язання або домовленості *inter se*², несумісні з його умовами, і урочисто зобов'язуються надалі таких не укладати.

Якщо до свого вступу в Лігу її Член узяв на себе зобов'язання, несумісні з положеннями Статуту, він повинен здійснити негайні заходи до звільнення себе від цих зобов'язань.

Стаття 21

Такі міжнародні зобов'язання, як договори про третейський розгляд, а також угоди регіонального характеру, що забезпечують збереження миру, у тому числі доктрина Монро, не розглядаються як несумісні з будь-якими положеннями цього Статуту.

² Домовленості *inter se* взаємопов'язані

Стаття 22

Ці принципи застосовуються до колоній і територій, які в результаті війни перестали бути під суверенітетом держав, що управляли ними раніше, і які населені народами, ще не здатними самостійно керувати собою в складних умовах сучасного світу. Добробут і розвиток цих народів становить священну місію цивілізації, і слід включити гарантії здійснення цієї місії в цей Статут.

Найкращий метод здійснити цей принцип на практиці – це довірити опіку над цими народами передовим націям, які завдяки своїм ресурсам, своєму досвіду і своєму географічному положенню найбільш підходять для того, щоб узяти на себе цю відповідальність і які згодні її прийняти; вони здійснили б опіку в якості Мандатаріїв від імені Ліги.

Характер мандату повинен розрізнятися відповідно до ступеню розвитку народу, географічного розташування території, її економічних умов і інших подібних обставин.

Деякі області, що належали раніше Османській імперії, досягли такого ступеню розвитку, на якому їх існування як незалежних націй може бути тимчасово визнане на умовах надання їм адміністративної допомоги і порад з боку Мандатарія аж до того моменту, коли вони виявляться здатними до повної самостійності. При виборі Мандатарія мають бути в першу чергу взяті до уваги побажання цих регіонів.

Ступінь розвитку, на якому перебувають інші народи, особливо народи Центральної Африки, вимагає, щоб Мандатарій узяв на себе управління цими територіями на умовах, які, забороняють такі зловживання, як работоргівля, торгівля зброєю і торгівля алкоголем, гарантуватимуть свободу совісті і релігії без будь-яких обмежень, окрім тих, які може накладати необхідність підтримки громадського порядку і моралі, а також на умовах заборони будувати укріплення або військові або морські бази і надавати військовий інструктаж туземцям, якщо це не робиться для поліцейської служби і захисту території. Також слід

забезпечити на цих територіях рівні умови для торгівлі і підприємництва усім іншим Членам Ліги.

Нарешті, є території, такі як Південно-Західна Африка і деякі острови в південній частині Тихого океану, які внаслідок нечисленності свого населення, своєї невеликої території, своєї віддаленості від центрів цивілізації, своїй географічній близькості до території Мандатарія або інших обставин могли б краще за все управлятися за законами Мандатарія в якості складової частини його території, з дотриманням передбачених вище гарантій, в інтересах туземного населення.

У усіх випадках Мандатарій повинен надавати в Раду щорічну доповідь відносно доручених йому територій.

Якщо ступінь влади, контролю або управління, що мають здійснюватися Мандатарієм, не є предметом досягнутої раніше угоди між Членами Ліги, то за цими положеннями буде ухвалено постанову Ради.

Створюється Постійна Комісія, якій доручається приймати і розглядати щорічні доповіді Мандатаріїв і надавати Раді свій висновок з будь-яких питань, що стосуються виконання мандатних зобов'язань.

Стаття 23

Відповідно до положень міжнародних угод, що існують сьогодні або будуть укладені у майбутньому, Члени Ліги:

а) докладуть зусилля до забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіків, жінок і дітей як у своїх власних країнах, так і в усіх країнах, з якими їх зв'язують торгові і промислові відносини. З цією метою вони утворять і будуть утримувати необхідні міжнародні організації;

б) зобов'язуються забезпечити справедливе поводження з туземним населенням на територіях, що знаходяться під їх управлінням;

в) доручать Лізі загальний контроль над угодами, що стосуються торгівлі жінками і дітьми, а також торгівлі опіумом і іншими небезпечними речовинами;

г) доручать Лізі загальний контроль над торгівлею зброєю і боєприпасами з країнами, в яких здійснення контролю над цією торгівлею необхідне для спільного інтересу;

д) ухвалють необхідні постанови, щоб забезпечити дотримання свободи сполучення і транзиту, а також справедливий режим торгівлі для усіх Членів Ліги. При цьому мають бути взяті до уваги особливі потреби регіонів, розорених під час війни 1914-1918 рр.;

е) докладуть зусилля для того, щоб вжити заходів міжнародного характеру з метою запобігання хвороб і боротьби з ними.

Стаття 24

Усі міжнародні комітети, раніше засновані багатосторонніми договорами, будуть, за умови згоди Сторін, що підписали їх, передані під керівництво Ліги. Будь-які інші міжнародні комітети і будь-які комісії з врегулювання справ міжнародного значення, які будуть створені в майбутньому, будуть поставлені під керівництво Ліги.

З усіх питань міжнародного значення, що регулюються загальними угодами, але не підпорядковані контролю з боку міжнародних комісій або комітетів, Секретаріат Ліги повинен буде, якщо Сторони того зажадають і Рада з тим погодиться, збирати і поширювати усю необхідну інформацію, а також вдаватися до будь-якої іншої необхідної дії.

Рада може включити у витрати Секретаріату витрати будь-якого комітету або комісії, що перебуває під керівництвом Ліги.

Стаття 25

Члени Ліги зобов'язуються сприяти і заохочувати заснування та співпрацю добровільних національних організацій Червоного Хреста,

належним чином уповноважених, що мають за завдання поліпшення охорони здоров'я, профілактику хвороб і зменшення страждань у світі.

Стаття 26

Поправки до справжнього Статуту набуватимуть чинності після їх ратифікації усіма Членами Ліги, Представники яких складають Раду, і більшістю усіх Членів Ліги, Представники яких утворюють Асамблею.

Будь-який Член Ліги має право не прийняти поправки, внесені до Статуту, проте у такому випадку він перестає бути членом Ліги.

Додатки до Статуту Ліги Націй

1. Держави-засновниці Ліги Націй підписанти мирної угоди:

Бельгія, Болівія, Бразилія, Велика Британія, її домініони (Канада, Австралія, Південно-Африканський Союз, Нова Зеландія) та Індія; Гаїті, Гватемала, Гондурас, Греція, Італія, Китай, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців, Куба, Ліберія, Нікарагуа, Панама, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сіам, Сполучені Штати Америки, Чехословакія, Еквадор (згодом Статут не ратифікував), Японія.

Держави, запрошені приєднатися до Угоди: Аргентина, Венесуела, Данія, Іспанія, Колумбія, Нідерланди, Норвегія, Парагвай, Персія, Сальвадор, Чилі, Швейцарія, Швеція.

2. Перший Генеральний Секретар Ліги Націй – Шановний сер Джеймс Ерік Друммонд.

Війна 1914 – 1918 рр.

<i>Країни</i>	<i>Кількість убитих</i>
Німеччина	1 824 000
Росія	1 700 000
Франція	1 425 000
Австро-Угорщина	1 200 000
Велика Британія	946 000
Сербія	690 000
Італія	496 900
Туреччина	325 000
Румунія	159 000
Болгарія	87 000
США	56 600
Бельгія	13 700
Греція	5 000
Чорногорія	3 000
<i><u>Всього</u></i>	<i><u>8 932 600</u></i>

<i>Країни</i>	<i>Видатки</i>
Велика Британія	88,0
Британські домініканські колонії	9,1
Німеччина	80,3
США	64,1
Франція	51,6
Росія	45,2
Австро-Угорщина	41,2
Італія	24,6
Румунія	3,2
Туреччина	2,8
Бельгія	2,3
Болгарія	1,6
Сербія	0,8
Греція	0,5
Інші країни	1,1
<i><u>Всього</u></i>	<i><u>416,4 млрд. з.р.</u></i>

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Опубліковані джерела

1. Альтернативы 1939 года : документы и материалы. – Москва : Новости, 1989. – 289 с.
2. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии : документы и материалы / отв. ред. В. Н. Виноградов. – Москва : Индрик, 1996. – 380 с.
3. Гагская конференция (июнь – июль 1922 г.) : собрание документов / под ред. Г. Н. Лашкевича. – Москва : НКВД РСФСР, 1922. – 289 с.
4. Генуэзская конференция, 1922 г. : материалы Генуэзской конференции (подготовка, отчеты заседаний, работы комиссий, дипломатическая переписка и пр.). – Москва : НКВД РСФСР, 1922. – 459 с.
5. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937 – 1939 : в 2 т. / М-во иностр. дел СССР ; редкол. А. П. Бондаренко, И. Н. Земсков и др. – Москва : Политиздат, 1981.
Т. 1 : Ноябрь 1937 г. – дек. 1938 г. – 302 с.
Т. 2 : Янв. – авг. 1939 г. – 415 с.
6. Документы по истории Мюнхенского сговора, 1937 – 1939 гг. / М-во иностр. дел СССР ; М-во иностр. дел ЧССР ; редкол. В. Ф. Мальцев (пред.) и др. – Москва : Политиздат, 1979. – 471 с.
7. Дьяков Ю. Л. Фашистский меч ковался в СССР : Красная армия и рейхсвер : тайное сотрудничество. 1922 – 1933 : неизвестные документы / Ю. Л. Дьяков, Т. С. Бушуева. – Москва : Сов. Россия, 1992. – 384 с.
8. Канун и начало войны : документы и материалы / сост. Л. А. Киршнер. Ленинград : Лениздат, 1991. – 431 с.

9. *Ллойд Д. Д.* Правда о мирных договорах : в 2 т. / Ллойд Джордж Д. ; под ред. В. Г. Трухановского ; пер. с англ. – Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1957–1960.
Т. 1. – 536 с.
Т. 2. – 556 с.
10. Локарнская конференция, 1925 г. : документы / М-во иностр. дел СССР ; редкол. А. Ф. Добров и др. – Москва : Госполитиздат, 1959. – 512 с.
11. Мир между войнами : избранные документы по истории международных отношений 1910 – 1940-х годов / Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) ; МИД РФ ; сост. А. В. Мальгин ; отв. ред. А. Д. Богатуров. – Москва, 1997. – 301 с.
12. Накануне, 1931 – 1939. Как мир был ввергнут в войну : краткая история в документах, воспоминаниях и комментариях / сост. Н. Н. Яковлев и др. – Москва : Политиздат, 1991. – 272 с.
13. *Никольсон Г.* Как делался мир в 1919 г. / Г. Никольсон ; ред. И. М. Майского ; пер. с англ. – Москва : Госполитиздат, 1945. – 298 с.
14. Оглашению подлежит : СССР – Германия. 1939 – 1941 : документы и материалы / сост. Ю. Г. Фельштинский. – Москва : Моск. рабочий, 1991. – 367 с.
15. План Дауэса. Финансовое восстановление Германии : доклад комиссии Дауэса. – 2-е изд. – Москва : Литиздат НКВД, 1925. – 86 с.
16. План Юнга и Гагская конференция 1929 – 1930 гг. : документы и материалы / отв. ред. Л. Иванов, А. Ерусалимский. – Москва ; Ленинград : Огиз, 1931. – 240 с.
17. Предвоенный кризис 1939 года в документах / АН СССР, Ин-т всеобщ. Истории ; отв. ред. З. С. Белоусова. – Москва, 1992. – 160 с.
18. *Пуанкаре Р.* На службе Франции : воспоминания за девять лет / Р. Пуанкаре ; пер. с фр. Ф. Капелюша. – Москва : Соцэкгиз, 1936.

Т. 1. – 527 с.

Т. 2. – 427 с.

19. *Риббентроп фон И.* Между Лондоном и Москвой : воспоминания и последние записи / И. фон Риббентроп ; пер. с нем. – Москва : Мысль, 1996. – 333 с.
20. Системная история международных отношений. События и документы. 1918 – 2000 : в 4 т. Т. 2. Документы 1901 – 1940-х гг. / сост. А. В. Мальгин ; отв. ред. А. Д. Богатуров. – Москва : Моск. рабочий, 2000. – 243 с.
21. *Того Сигэнори.* Воспоминания японского дипломата / Того Сигэнори ; пер. с англ. – Москва : Новина, 1996. – 528 с.
22. Хрестоматия по истории международных отношений. Вып. 2. Азия и Африка / сост. С. Ю. Абрамова, В. И. Киселева, Н. Н. Сосина-Сенотрусова и др. – Москва : Высш. школа, 1972. – 286 с.
23. *Черчилль У.* Мировой кризис. Автобиография. Речи / Уинстон Черчилль ; пер. с англ. – Москва : Эксмо, 2003. – 768 с.
24. *Чуев Ф. И.* Молотов : полудержавный властелин / Ф. И. Чуев. – Москва : ОЛМА-пресс, 1999. – 736 с.

Монографії, брошури, статті

25. Агрессивная политика держав фашистского блока и происхождение Второй мировой войны : реферативный сборник / АН СССР, ИНИОН ; отв. ред. С. З. Случ. – Москва : ИНИОН, 1989. – 255 с.
26. *Ахтамзян А. А.* Рапалльская политика. Советско-германские дипломатические отношения в 1922 – 1932 гг. / А. А. Ахтамзян. – Москва : Международные отношения, 1974. – 303 с.

27. *Басистов Ю. В.* Сталин – Гитлер : от пакта до войны / Ю. В. Басистов. – Санкт-Петербург : Русско-балтийский информационный центр БЛИЦ, 2001. – 200 с.
28. *Белоусова З. С.* Франция и европейская безопасность. 1929 – 1939 / З. С. Белоусова ; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. – Москва : Наука, 1976. 419 с.
29. *Буханов В. А.* Европейская стратегия германского фашизма, 1933 – 1939 / В. А. Буханов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 164 с.
30. *Горохов В. Н.* История международных отношений. 1918 – 1939 : курс лекций / В. Н. Горохов. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 288 с.
31. *Дамс Х. Г.* Франсиско Франко : солдат и глава государства / Х. Г. Дамс ; пер. с нем. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 348 с.
32. *Данилов С. Ю.* Гражданская война в Испании / С. Ю. Данилов. – Москва : Вече, 2004. – 348 с.
33. *Дейвіс Н.* Європа. Історія / Норман Дейвіс. – Київ : Основи, 2000. – 1464с. – (Світовий бестселер).
34. *Демидов С. В.* Англо-французские отношения накануне Второй мировой войны (1936 – 1939 гг.) / С. В. Демидов ; Ряз. гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина. – Рязань, 2000. – 180 с.
35. *Демидов С. В.* Международные отношения в Европе в 1919 – 1939 гг. / С. В. Демидов. – Москва : Изд-во «Прометей» МПГУ, 2001. – 234 с.
36. *Джордан В. М.* Великобритания, Франция и германская проблема в 1918 – 1939 гг. : анализ англо-французских отношений в период создания и проведения в жизнь Версальского договора / В. М. Джордан ; пер. с англ. – Москва : Госполитиздат, 1945. – 303 с.
37. *Дипломатический словарь* : в 2 т. / гл. ред. А. Я. Вышинский, С. А. Лозовский. – Москва : Госполитиздат, 1948–1950.

- Т. 1 : А – К. – 1948. – XXXII с., 856 стб.
- Т. 2 : Л – Я. – 1950. – XXXIV с., 997 стб.
38. Дипломатический словарь : в 3 т. / гл. ред. А. А. Громько и др. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Наука, 1984–1986.
- Т. 1 : А – И. – 1984. – 422 с.
- Т. 2 : К – Р. – 1985. – 502 с.
- Т. 3 : С – Я. – 1986. – 750 с.
39. Европа в международных отношениях, 1917 – 1939 / АН СССР, Ин-т всеобщ. истории ; редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.) и др. – Москва : Наука, 1979. – 438 с.
40. Европа в системе международных отношений (1917 – 1945) : сборник научных трудов / Урал. гос. ун-т им. М. Горького ; редкол. В. И. Михайленко (отв. ред.) и др. – Свердловск : УрГУ, 1990. – 161 с.
41. Европа между миром и войной. 1918 – 1939 гг. / РАН, Ин-т всеобщей истории ; редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.) и др. – Москва : Наука, 1992. – 221 с.
42. *Захарова К. Ф.* Политика Японии в Маньчжурии. 1932 – 1945 / К. Ф. Захарова ; АН СССР, Ин-т Дальнего Востока. – Москва : Наука, 1990. – 362 с.
43. *Зимулина Л. А.* Доминионы и неоколониалистская политика Англии : учебное пособие / Л. А. Зимулина. – Владимир : Изд-во ВГПИ, 1990. – 97 с.
44. *Иванов А. Г.* Агрессоры и умиротворители : Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А. Г. Иванов ; РАН, Ин-т всеобщ. истории ; Кубан. гос. ун-т. – Москва : Наука, 1993. – 209 с.
45. *Илюхина Р. М.* Лига Наций. 1919 – 1934 / Р. М. Илюхина. – Москва : Наука, 1982. – 357 с.

46. *Индукаева Н. С.* История международных отношений 1918 – 1945 гг. : учебное пособие / Н. С. Индукаева ; Томский гос. ун-т. – Томск, 2003. – 170 с.
47. *Израэлян В. Л.* Дипломатия агрессоров. Германо-итальяно-японский фашистский блок : история его возникновения и краха / В. Л. Израэлян, Л. Н. Кутаков. – Москва : Наука, 1967. – 436 с.
48. История дипломатии : в 3 т. Т. 3 / под ред. В. П. Потемкина. – Москва : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1945. – 833 с.
49. *Карлей М. Дж.* 1939 : альянс, который не состоялся, и приближение Второй мировой войны / М. Дж. Карлей. – Москва : Грант, 2005. – 376 с.
50. *Каткова З. Д.* Китай и державы. 1927 – 1937 / З. Д. Каткова ; РАН, Ин-т востоковедения. – Москва : ИВ РАН, 1995. – 278 с.
51. *Кен О. Н.* Великобритания и происхождение «пакта четырех», 1933 / О. Н. Кен ; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. – Москва : ИНИОН, 1990. – 33 с.
52. *Киссинджер Г.* Дипломатия / Г. Киссинджер ; пер. с англ. – Москва : Ладомир, 1997. – 848 с.
53. *Клейменова Н. Е.* Версальско-Вашингтонская система международных отношений : проблемы становления и развития : курс лекций по истории международных отношений (1918 – 1939 гг.) / Н. Е. Клейменова, А. Ю. Сидоров ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) ; МИД РФ. – Москва : Информ-полиграф, 1995. – 147 с.
54. *Колье Р.* Дуче! Взлёт и падение Бенито Муссолини : биография / Р. Колье ; пер. с англ. – Москва : Центрополиграф, 2001. – 493 с.
55. *Кузнецов В. С.* Внешняя политика Китая в 1928 – 1937 гг. : в 2 ч. / В. С. Кузнецов ; РАН, Ин-т Дальнего Востока ; отв. ред. Ю. М. Галенович. – Москва : ИДВ РАН, 1992. Ч. 1. – 222 с.

Ч. 2. – 193 с.

56. Латинская Америка в международных отношениях XX века : в 2 т. Т. 1 / отв. ред. А. Н. Глинкин ; АН СССР, Ин-т Лат. Америки. – Москва : Наука, 1988. – 285 с.
57. *Макси К.* Упущенные возможности Гитлера / К. Макси ; пер. с англ. – Москва ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2001. – 539 с.
58. *Малафеев К. А.* Европейская политика и дипломатия Франции в 1933 – 1939 гг. : учебное пособие / К. А. Малафеев ; Ряз. гос. пед. ин-т им. С. А. Есенина. – Рязань, 1994. – 146 с.
59. *Мальков В. Л.* Франклин Рузвельт : проблемы внутренней политики и дипломатии : историко-документальные очерки / В. Л. Мальков. – Москва : Мысль, 1988. – 350 с.
60. *Мардалиев Р. Т.* Вудро Вильсон : политические взгляды, правовые реформы и проект Лиги Наций / Р. Т. Мардалиев ; Санкт-Петербургский ин-т внешнеэкономических связей, экономики и права. – Санкт-Петербург, 2002. – 183 с.
61. Мюнхен – преддверие войны : исторические очерки / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. В. К. Волков. – Москва : Наука, 1988. – 310 с.
62. *Наджафов Д. Г.* Нейтралитет США. 1935 – 1941 / Д. Г. Наджафов ; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории ; отв. ред. В. Л. Мальков. – Москва : Наука, 1990. – 215 с.
63. *Орлов А. С.* Третий рейх и третий Рим (1933 – 1941) / А. С. Орлов. – Москва, 1993. – 238 с.
64. Первая мировая война и проблемы политического переустройства в Центральной и Юго-Восточной Европе / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол. В. И. Беляева (отв. ред.) и др. – Москва, 1991. – 157 с.
65. Первая мировая война. Пролог XX века / отв. ред. В. Л. Мальков. – Москва : Наука, 1998. – 698 с.

66. *Перов Б. М.* Франция на кануне войны : внутренняя и внешняя политика правительства Э. Даладье в 1938 – 1939 гг. / Б. М. Перов ; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара : НТЦ, 2001. – 246 с.
67. *Перов Б. М.* Эдуард Эррио : политическая биография / Б. М. Перов ; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара : Изд-во СамГПУ, 1996. – 361 с.
68. *Полтавский М. А.* Австрийский народ и аншлюс 1938 г. / М. А. Полтавский ; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. – Москва : Наука, 1971. – 200 с.
69. *Престон П.* Франко : библиография / П. Престон ; пер. с англ. – Москва : ЗАО Изд-во «Центрполиграф», 1999. – 702 с.
70. *Прицкер Д. П.* Жорж Клемансо : политическая библиография / Д. П. Прицкер. – Москва : Мысль, 1983. – 316 с.
71. *Пронин А. А.* Советско-германские соглашения 1939 г. Истоки и последствия / А. А. Пронин ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 1998. – 133 с.
72. *Ридли Д.* Муссолини / Д. Ридли ; пер. с англ. – Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 448 с.
73. *Роббинс К.* Черчилль / К. Роббинс ; пер. с англ. В. В. Симонов. – Ростов-на-Дону : Феникс ; Москва : Зевс, 1997. – 320 с. – (След в истории).
74. *Сафронов В. П.* СССР, США и японская агрессия на Дальнем Востоке и Тихом океане. 1931 – 1945 гг. / В. П. Сафронов ; РАН, Ин-т российской истории. – Москва, 2001. – 453 с.
75. *Севостьянов Г. Н.* Политика великих держав на Дальнем Востоке накануне второй мировой войны / Г. Н. Севостьянов. – Москва : Соцэкгиз, 1961. – 560 с.
76. *Сиполс В. Я.* Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны / В. Я. Сиполс. – 2-е изд., доп. – Москва : Международные отношения, 1989. – 336 с.

77. *Сиполс В. Я.* Тайны дипломатические. Канун Великой отечественной. 1939 – 1941 / В. Я. Сиполс. – Москва : ТОО «Новина», 1997. – 448 с.
78. Системная история международных отношений : события и документы. 1918 – 2000 : в 4 т. Т. 1. События. 1918 – 1945 / Моск. обществ. научн. фонд ; отв. ред. А. Д. Богатуров.. – Москва : Моск. рабочий, 2000. – 516 с.
79. *Стимсон Г. Л.* Дальневосточный кризис : воспоминания и наблюдения / Генри Леви Стимсон ; пер. с англ. – Москва : Соцэкгиз, 1938. – 196 с.
80. *Толанд Д.* Адольф Гитлер : в 2 т. / Джон Толанд ; пер. с англ. – Москва : ИнтерДайджест, 1993. – (История в лицах. Диктаторы).
Т. 1. – 366 с.
Т. 2. – 339 с.
81. *Толмачев Е. П.* Современный взгляд на историю Коминтерна (1924 – 1943) : спецкурс / Е. П. Толмачев. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 127 с.
82. *Трубайчук А. Ф.* Пакт про ненапад : чи була альтернатива Другої світової війни / А. Ф. Трубайчук. – Київ : Молодь, 1990. – 118 с.
83. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х томах. / Редкол.: Л.В. Губернський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – 712 с. – Т.2. – 812 с.
84. *Уткин А. И.* Дипломатия Вудро Вильсона / А. И. Уткин. – Москва : Международные отношения, 1989. – 319 с.
85. *Уткин А. И.* Рузвельт / А. И. Уткин. – Москва : Логос, 2000. – 541 с.
86. *Уткин А. И.* Уинстон Черчилль / А. И. Уткин. – Москва : Эксмо, 2002. 606 с.
87. *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха : в 2 т. / У. Ширер ; пер. с англ. ; с предисл. и под ред. О. А. Ржешевского. – Москва : Воениздат, 1991.
Т. 1. – 653 с.

Т. 2. – 528 с.

88. *Шталь А. В.* Малые войны 1920 – 1930-х годов / А. В. Шталь. – Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2003. – 542 с.
89. *Шубин А. В.* Мир на краю бездны : от глобального кризиса к мировой войне. 1929 – 1941 гг. / А. В. Шубин. – Москва : Вече, 2004. – 573 с.
90. *Щевелев С. С.* Палестина под мандатом Великобритании (1920 – 1948 гг.) / С. С. Щевелев ; Тавр. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврия Плюс, 1999. – 400 с.
91. *Эннио Ди Нольфо.* История международных отношений (1918 – 1999 гг.) : в 2 т. Т. 1. 1918 – 1945 / Эннио Ди Нольфо ; пер. с итал. ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) ; МИД РФ ; ИНО-Центр ; под ред. М. М. Наринского. – Москва : Логос, 2003. – 592 с.

ЗМІСТ

Передмова	3
Вступ	5
РОЗДІЛ I. ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ПІДСУМКИ. ПЛАНИ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ ЩОДО МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ І ПІСЛЯВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ.	10
Результати та наслідки Першої світової війни. Розстановка та співвідношення сил на міжнародній арені.....	10
Плани великих держав щодо мирного врегулюванням і післявоєнної організації світу	28
Паризька мирна конференція (18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.).....	38
Версальський мирний договір з Німеччиною. Мирні договори з Австрією, Болгарією, Туреччиною.....	59
Греко-турецька війна і близькосхідна політика.....	67
Зовнішня політика Радянської України в умовах переходу від війни до миру	75
Міжнародні відносини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні після першої світової війни.	88
Зміст і характер Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	103
Загострення німецької проблеми. Рурська криза 1923 року.....	116
Розвиток міжнародних відносин в 1924 – 1929 рр.	129
Відносини Захід – Радянський Союз. Початковий етап мирного співіснування.....	158
Міжнародні відносини на Американському континенті в 1920-ті рр. ХХ ст.	161
Розділ II. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У 1929-1939 рр.	171

Розстановка сил на світовій арені в умовах Великої економічної кризи 1929 – 1933 рр.	171
Американський континент в 1930-і роки.	180
Криза Версальської системи. Виникнення полум'я військової небезпеки в Європі (1933 – 1937 рр.)	185
Крах Версальської системи (1938 – 1939 рр.)	216
Мюнхенська конференція і зміна розстановки сил в Європі	226
Європа після Мюнхенської угоди	229
Міжнародно-дипломатичні перипетії першої половини 1939 року	236
Пакт між Німеччиною та СРСР	245
Заключення	252
Додатки	254
Джерела та література	308

**Колесник Віктор Федорович
Павленко Валерій Михайлович**

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (1918 – 1939 РР.)

НАВЧАЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК